

Oznaka poročila: ARRS-CRP-ZP-2014-01/5

ZAKLJUČNO POROČILO CILJNEGA RAZISKOVALNEGA PROJEKTA

A. PODATKI O RAZISKOVALNEM PROJEKTU

1. Osnovni podatki o raziskovalnem projektu

Šifra projekta	V4-1148
Naslov projekta	Razvojne usmeritve kmetij v Sloveniji
Vodja projekta	10584 Andrej Udovč
Naziv težišča v okviru CRP	4.01.02 Razvojna usmerjenost nosilcev dejavnosti ključnih kmetijskih dejavnosti
Obseg raziskovalnih ur	1024
Cenovni razred	B
Trajanje projekta	10.2011 - 09.2013
Nosilna raziskovalna organizacija	481 Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta
Raziskovalne organizacije - soizvajalke	581 Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta 618 Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Raziskovalno področje po šifrantu ARRS	4 BIOTEHNIKA 4.03 Rastlinska produkcija in predelava 4.03.08 Ekonomika agroživilstva in razvoj podeželja
Družbeno-ekonomski cilj	13.04 Kmetijske vede - RiR financiran iz drugih virov (ne iz SUF)
Raziskovalno področje po šifrantu FOS	4 Kmetijske vede 4.01 Kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo

2. Sofinancerji

	Sofinancerji	
1.	Naziv	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje
	Naslov	Dunajska 22, 1000 Ljubljana

B. REZULTATI IN DOSEŽKI RAZISKOVALNEGA PROJEKTA

3. Povzetek raziskovalnega projekta¹

SLO

Cilji raziskovalnega projekta so bili ugotoviti, kateri dejavniki, tako otipljive kot neotipljive narave (de)motivirajo kmete za kmetovanje v obdobju odločanja za prevzem kmetije kakor tudi v nadaljnjih življenjskih obdobjih; preučiti različne razvojne usmeritve nosilcev kmetijskih gospodarstev in njihovo pogojenost z otipljivimi in neotipljivimi dejavniki ter na podlagi raziskovalnih rezultatov oblikovali predloge in usmeritve za ukrepe kmetijske politike.

Za doseg zastavljenih ciljev so bili uporabljeni analiza relevantnih statističnih podatkov in obstoječih podatkovnih zbirk o KMG, spletna anketa, polstrukturirani intervjuji in fokusna skupina. Na pridobljenih anketnih podatkih je bila izpeljana bivariatna statistična analiza razlik med skupinami kmetij. Tako so se pokazali glavni vzorci razvojnih usmeritev kmetij v Sloveniji pri posameznih ciljnih skupinah in njihova pogojenost z bolj oprijemljivimi dejavniki. Izsledke spletne ankete, pol-strukturiranih razgovorov in fokusne skupine smo na podlagi sistema parnih primerjav ovrednotili in rangirali predhodno identificirane dejavnike razvojnih usmeritev kmetij. Izsledke te analize smo uporabili za oblikovanje multikriterialnega odločitvenega modela na osnovi orodja DEXi.

Tako dostopni statistični podatki, kot tudi rezultati različnih aplikativnih raziskav, kažejo na velike spremembe v samem kmetijskem sektorju kot tudi na dinamične prostorske in družbene procese. V kontekstu največjih sprememb velja izpostaviti najprej pozitivne: proces specializacije kmetijstva, vse ugodnejša velikostna struktura kmetij, zboljšanje stopnje splošne in kmetijske izobrazbe kmetov in vse večje uveljavljanje dopolnilnih dejavnosti kot npr. dejavnosti s področja turizma na kmetiji, predelave hrane idr. Kar pa se tiče rezultatov analize bolj »neotipljivih dejavnikov«, pa lahko v skladu z dinamiko spremenjenih razmerij med člani kmečke družine in njihovo zaposlitvijo na kmetiji ali zunaj nje, ugotovimo, da noben dejavnik sam po sebi ni odločilen za odločitev za določeno smer razvoja na posamični kmetiji, ampak je ta rezultat prepletenega, sočasnega pa tudi kumulativnega delovanja več dejavnikov in dogodkov.

V okviru statistične analize smo s postopkom razvrščanja v skupine (metoda povprečnih razdalj znotraj skupin) anketirane kmetije združili v štiri večje skupine, ki smo jih poimenovali »**delno statične kmetije**«, »**izrazito dinamične kmetije**«, »**izrazito statične kmetije**« in »**delno dinamične kmetije**«. V zadnji fazi analize anketnih podatkov pa smo s pomočjo diskriminante analize ugotovili, da se skupine med seboj najbolj razlikujejo po pridobljeni izobrazbi s področja kmetijstva, deležu dohodka, pridobljenega s kmetijsko dejavnostjo, vrsti pridelave (živinoreja in druge vrste pridelave) ter spremembah na kmetiji v času kmetijske poklicne kariere anketiranca (adaptacija gospodarskih poslopij). Te spremenljivke so nato predstavljale ogrodje za oblikovanje večkriterialnega modela za podporo odločanju na podlagi platforme DEXi.

ANG

The objectives of the research project were to evaluate which factors, both tangible and intangible in nature (de)motivate farmers to farming during the decision-making process for the handover of the farm as well as in the subsequent life-cycle, to study different development directions of farmers and their conditionality with tangible and intangible factors and on the basis of research results develop proposals for agricultural policy measures.

In order to achieve these objectives we used analysis of relevant statistical data and existing databases on farms, online survey, in-depth semi-structured interviews and a focus group discussion. On the basis of acquired survey data bivariate statistical analysis of differences among groups of farms that were defined on the basis of the cluster analysis was conducted. The patterns showed the main development directions of farms in Slovenia, specific target groups and their conditionality with more tangible factors. The findings from statistical data analysis, online survey, semi-structured interviews and focus group were used to evaluate and rank the factors identifying farms' development strategies. On the basis of these findings a multicriteria decision model based on DEXi platform was carried out.

Available statistics as well as a variety of applied research results indicate significant changes within the agricultural sector as well as the dynamic spatial and social processes. In the context of the major changes the positive are as follows: the process of farms' specialization, more and more favourable size structure of farms, improved level of general and agricultural education of farmers and increasing enforcement of supplementary activities, such as activities in the field of on-farm tourism and food processing. As for the results of the analysis of more "intangible factors", and in accordance with the changing dynamics of relationships among members of farm families and their employment on or off the farm, we find out that no single factor determines the decision for particular direction of an individual farm development, but this is a result of interlaced, as well as the cumulative effects of a number of factors and events.

Using the clustering procedure (method of average distances within groups) the surveyed farms

were polled into four major groups, called as "the farm between the subsistence and the market", "commercial farm", "subsistence farm" and "in control of the costs oriented farm". In the final stage of the analysis of survey data, we were using discriminant analysis to identify that the four groups are most distinguished to each other by gained education in the field of agriculture, the share of income generated by agricultural activity, type of production (livestock), and changes on the farm in the course of farming career of the respondent (renovation of farm buildings). These variables represented the framework for the creation of multicriteria decision support model based on the DEXi platform.

4. Poročilo o realizaciji predloženega programa dela na raziskovalnem projektu²

V analizo KMG glede na njihove osnovne značilnosti smo zajeli: kmetijska gospodarstva po tipu kmetovanja, obsegu KZU, samem številu KMG, velikostno struktura kmetij 2010, kmetijska gospodarstva po velikostnih razredih (indeks gibanja v obdobju 2003 – 2010), število in struktura GVŽ, skupne PDM oz. PDM/ha, stopnja tržne naravnosti KMG (KMG usmerjena v prodajo), kmetijska dejavnost v deležu skupne BDV, dinamika razvoja kmetij usmerjenih v ekološko pridelavo, dinamika razvoja kmetij z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji.

V kontekstu ciljev projekta smo ovrednotili tista vsebinska področja, ki kažejo na različne vidike konkurenčnosti kmetijstva in kmetij. Izbrane vsebine smo interpretirali tudi na nivoju regij, saj ponekod regionalne razlike zahtevajo drugačen pristop k ukrepanju in reševanju.

S statistično analizo že obstoječih podatkovnih zbirk a) raziskave Analize in funkcijsko vrednotenje kmetijstva v Mestni občini Ljubljana (izvedena leta 2007, 189 anket z nosilci kmetijske dejavnosti), b) raziskave Značilnosti regionalnega razvoja in razvojni potenciali Spodnjega Podravja (izvedena leta 2009, z 132 nosilci kmetijske dejavnosti) c) raziskave Analiza stanja in potencialov za rast ponudbe ekoloških proizvodov v luči doseganja ciljev Akcijskega načrta za razvoj ekološkega kmetijstva v Sloveniji do 2015 (izvedena leta 2010, 256 anket z nosilci kmetijske dejavnosti), smo izvedli identifikacijo kazalnikov razvojnih potencialov kmetij z vidika njihove socio-ekonomske in demografske strukture.

Izpeljana je bila spletna anketa, katere oblikovanje in pridobitev podatkov je temeljila na rezultatih analiz, navedenih v točki 1. in 2. Vzorec je obsegal 346 kmetij. Večina anketirancev je gospodarjev kmetij (68 %) oz. so partnerji/partnerke pri delu na kmetiji (24 %). Večina gospodarjev kmetij je obenem tudi lastnikov kmetij (76 %). V vzorec smo zajeli 78 % moških in 22 % žensk vseh starosti (normalna porazdelitev).

Na pridobljenih anketnih podatkih je bila izpeljana bivariatna statistična analiza razlik med skupinami kmetij, ki smo jih opredelili na podlagi metode razvrščanja v skupine (na podlagi povprečnih razdalj znotraj skupin). Z uporabo metode razvrščanja v skupine so se pokazali glavni vzorci razvojnih usmeritev kmetij v Sloveniji pri posameznih ciljnih skupinah in njihova pogojenost z bolj oprijemljivimi dejavniki, ki se nanašajo na kmetijo kot ekonomsko-proizvodno in socialno enoto.

Na podlagi analiz, opredeljenih v prejšnjih treh točkah izvedli poglobljene pol-strukturirane intervjuje z nosilci kmetijskih gospodarstev in njihovimi družinskimi člani. Vzorec izbranih kmetij smo oblikovali glede na njihov razvojni tip (tržne kmetije, samooskrbne), vrsto (živinorejske in druge) in način pridelave (konvencionalne, ekološke, integrirane). V končni vzorec smo zajeli 13 tržno usmerjenih kmetij, od tega 5 ekoloških (E) in 8 integriranih (I), različnih glede na vrsto pridelave.

4. septembra 2013 smo, v prostorih Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti izvedli fokusno skupino s udeleženci. Udeleženci fokusne skupine so komentirali rezultate ankete in pol-strukturiranih intervjujev s člani kmetijskih gospodarstev. V pogovoru, v katerem je bila vsem udeležencem dana enaka možnost izraziti svoje mnenje, smo jih prosili za komentar h rezultatom, ki so jim jih poslali po e-pošti en dan pred izvedbo omenjenega dogodka. Izsledke, spletne ankete, polstrukturiranih intervjujev in fokusne skupine smo na podlagi sistema parnih primerjav ovrednotili in rangirali identificirane dejavnike razvojnih usmeritev kmetij. Izsledke te analize smo uporabili za oblikovanje multikriterialnega odločitvenega modela na osnovi orodja DEXi, in tako izdelali podporno orodje za opredelitev tipov razvojnih strategij kmetij.

Tako dostopni statistični podatki (osnova so gotovo podatki Popisa kmetijstva 2000 in 2010) kot tudi rezultati različnih aplikativnih raziskav, ki temeljijo na terenskem pridobivanju informacij, kažejo na velike spremembe v samem kmetijskem sektorju kot tudi na dinamične prostorske in družbene procese. Predvsem velja izpostaviti pomen terenskih rezultatov za same interpretacije pojavov. Dodatno izpostavljamo tudi veliko vrednost napotkov in sugestij samih kmetov, pridelovalcev, pa tudi njihovih stališč, načrtov, želja. Gre za informacije, ki so jih raziskovalci pridobili na terenu bodisi v okviru različnih anket, intervjujev pa tudi neformalnih razgovorov.

V kontekstu največjih sprememb velja izpostaviti najprej **pozitivne**;

- Proces specializacije kmetijstva, ki se kaže predvsem v strukturi kmetij po tipu kmetovanja, se v Sloveniji nadaljuje. Gledano regionalno, ta marsikje dosega že visoko stopnjo; Ukrepi za spodbujanje nadaljnje specializacije v kmetijstvu pa morajo biti regionalno prilagojeni.
- Vse ugodnejša velikostna struktura kmetij, ki se jasno odraža že v grobi primerjavi popisnih podatkov. Predvsem se hitro povečuje število kmetij z več kot 30 ha kmetijskih zemljišč.
- Izboljšanje stopnje splošne in kmetijske izobrazbe kmetov; predvsem vzpodbudno izboljšanje kmetijske izobrazbe v pridelovalno najugodnejših kmetijskih regijah.
- Vse večje uveljavljanje dopolnilnih dejavnosti kot npr. dejavnosti s področja turizma na kmetiji, predelave hrane idr. Istočasno pa na terenu kmetije opozarjajo na izjemno težke razmere pri zagonu in izvajanju nekaterih dejavnosti (npr. pri sirarstvu).

Na podlagi pridobljenih rezultatov lahko pogojenost izbir smeri razvoja na izbranih kmetijah z bolj »neotipljivimi dejavniki«, tj. v skladu z dinamiko spremenjenih razmerij med člani kmečke družine

in njihovo zaposlitvijo na kmetiji ali zunaj nje, komentiramo takole:

Najsplošnejši sklep je, da noben dejavnik sam po sebi ni odločilen za odločitev za določeno smer razvoja na posamični kmetiji, ampak je ta rezultat prepletenega, sočasnega pa tudi kumulativnega delovanja več dejavnikov in dogodkov.

Čeprav so na posamični kmetiji, ki je tržno usmerjena, zamisli o smeri razvoja kmetovanja lahko v veliki meri last posameznega družinskega člana, njihova uresničitev zadeva vse družinske člane, ne glede na njihovo zaposlitev na kmetiji oz. zunaj nje.

Čeprav so lahko določeni družinski člani bolj angažirani v izvajanju določene dopolnilne dejavnosti, je običajno vsak član družine vpet v določena opravila ne glede na starost in spol oz. zaposlitev na kmetiji in zunaj nje. In čeprav rezultati kažejo, da je odločitev za kmetovanje pri mlajši generaciji nosilcev tržno usmerjenih kmetij bolj »svobodna izbira« kot pa nuja, kar je v večji meri veljalo pri starejši generaciji, da je kombiniranje raznovrstnih dohodkov (uvajanje dopolnilnih dejavnosti in zaposlitev nekaterih družinskih članov zunaj kmetije) bolj pravilo kot pa izjema, in da danes živijo pod isto streho manj številne generacije, kot pa so živele do poroke pri starejši generaciji, je vzajemna sorodniška pomoč še vedno nepogrešljiva.

V primerjavi s starejšo generacijo gospodarjev in gospodaric, katere predstavniki imajo največ srednješolsko ali pa poklicno izobrazbo, je izobrazba mlajše generacije višja, saj je vsaj polovica njenih predstavnikov fakultetno oz. srednješolsko izobražena. Poleg zgoraj omenjenih, npr. število angažiranih članov družine na kmetiji oz. kombiniranje več virov dohodka na kmetiji in zunaj nje, je nujno izobrazbo članov družine na kmetiji vpeti v širši kontekst. Tako npr. drastično povečanje kapacitet kmetij mlajše generacije v primerjavi s starejšo generacijo gospodarjev in gospodaric, ni pogojeno le z boljšo izobrazbo mlajše generacije, temveč je v veliki meri rezultat »umnega gospodarjenja« v pogojih spremenjenih družbenih razmer po osamosvojitvi Slovenije (npr. denacionalizacija), uvajanja ukrepov SKP po priključitvi EU, ipd. »Prožnost« oz. hitro odzivanje na spremenjene okoliščine je značilnost izbranih kmetij, ki danes kažejo drastično povečanje kapacitet ali pa produktivnost dela v primerjavi s stanjem pred proglastitvijo samostojne države (pred letom 1991).

Rezultati testiranja razvitega modela kažejo, da model omogoča določeno ocenjevanje razvojnega potenciala kmetij. Izpeljana analiza občutljivosti je kot kmetije z najvišjo ravnijo primernosti opredelila tiste, ki so bile tudi s statistično analizo razvrščanja v skupine opredeljene kot kmetije, ki posedujejo ugodno kombinacijo pomembnih razvojnih dejavnikov. Obratno, pa so bile kmetije, ki si izkazovale slabe kombinacije razvojnih dejavnikov opredeljene kot razvojno manj zanimive. Na podlagi tega ocenjujemo, da je izbran pristop primeren za razvoj podpornih orodij za oceno razpoložljivosti razvojnih potencialov za posamezne kmetije, pri čemer pa je potrebno za operativno uporabo predlaganega modela zagotoviti

tudi ustrezne podatkovne vire, oz. te pridobiti v procesu kandidiranja za določene vrste razvojnih spodbud.

Za izboljšanje systemskega okolja, ki bo v podporo razvojno usmerjenim kmetijam, pa bo potrebno ukrepati predvsem na področjih:

- **Dostopnosti kmetijskih zemljišč;**
- **Ustreznega in učinkovitega izobraževanja;**
- **Trženju (obsegu, vrstah pridelkov in predelanih živil na trgu, načinov trženja);**

5. Ocena stopnje realizacije programa dela na raziskovalnem projektu in zastavljenih raziskovalnih ciljev³

Ocenjujemo, da smo zastavljeni raziskovalni načrt izpolnili. Zastavljene raziskovalne hipoteze so bile potrjene in rezultati raziskave kažejo, da noben dejavnik sam po sebi ni odločilen za odločitev za določeno smer razvoja na posamični kmetiji, ampak je ta rezultat prepletenega, sočasnega pa tudi kumulativnega delovanja več dejavnikov in dogodkov. Povedano s primerom, še tako »otipljiv dejavnik«, kot je izobražen naslednik kmetije, ni zagotovilo kmetovanja v določeni smeri, če ni sočasno zagotovljenih številnih drugih pogojev.

eno pa rezultati testiranja razvitega modela kažejo, da model omogoča določeno ocenjevanje razvojnega potenciala kmetij. Izpeljana analiza občutljivosti je kot kmetije z najvišjo ravnijo primernosti opredelila tiste, ki so bile tudi s statistično analizo razvrščanja v skupine opredeljene kot kmetije, ki posedujejo ugodno kombinacijo pomembnih razvojnih dejavnikov. Obratno, pa so bile kmetije, ki si izkazovale slabe kombinacije razvojnih dejavnikov opredeljene kot razvojno manj zanimive.

6. Utemeljitev morebitnih sprememb programa raziskovalnega projekta oziroma sprememb, povečanja ali zmanjšanja sestave projektne skupine⁴

Sprememb ni bilo

7. Najpomembnejši znanstveni rezultati projektne skupine⁵

Znanstveni dosežek		
1.	COBISS ID	53677154
		Vir: COBISS.SI
Naslov	SLO	Ali je diverzifikacija kmetijskih gospodarstev še vedno priložnost za razvoj podeželja?
	ANG	Is diversification of farm households still an option for integrated rural development?
Opis	SLO	Multifunkcionalnost podeželskih območij je v zadnjih letih postal pomemben vidik razvoja podeželja v Evropi. Diverzifikacija dohodka kmetije je pomemben instrument za izboljšanje stanja večnamenskosti podeželja. Glede na to, da so bile po vsej Evropi razvite različne oblike diverzifikacije kmetijskega dohodka prispevek poskuša proučiti učinkovitost sprejetih ukrepov. Najprej je pomen diverzifikacije kmetij utemeljen teoretično, nato pa potem diverzifikacije podeželskih območij analiziramo na podlagi študije primerov iz Posarje, Nemčije in iz Slovenije. Primerjava obeh regij bo razčlenila možnosti in tveganja za diverzifikacijo v kontekstu primerjave nove in stare države članice EU.

	ANG	Multifunctionality of rural areas in Europe has become an important aspect of rural development in the last years. An important instrument to ameliorate the multifunctionality is diversification of farm income. As various forms of farm income diversification have been developed throughout Europe the paper will survey the effectiveness of undertaken measures. First the issue of farm diversification will be argued theoretically. Then case studies from Saarland, Germany and from Slovenia analyse the importance of diversification for rural areas. A comparison two regions will dissect the chances and risks of diversification in a comparable new and old EU member state.
Objavljeno v		Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza; Quaestiones Geographicae; 2013; 32, 4; str. 39-48; Avtorji / Authors: Nienaber Birte, Potočnik Slavič Irma
Tipologija		1.01 Izvirni znanstveni članek

8. Najpomembnejši družbeno-ekonomski rezultati projektne skupine⁶

	Družbeno-ekonomski dosežek	
1.	COBISS ID	271247616 Vir: vpis v poročilo
	Naslov	SLO Orodja za podporo odločanju v kmetijstvu in razvoju podeželja. ANG Tools for decision support in agriculture and rural development
	Opis	SLO V okviru Društva agrarnih ekonomistov Slovenije je raziskovalna skupina pripravila konferenco z mednarodno udeležbo na kateri je bila med drugim tudi obravnavana tematika, ki je bila tema CRP projekta ANG In the framework of the Slovenian agricultural economists association has a research team organized a congress with international participations where the project problematic was one of the discussed topic.
	Šifra	B.01 Organizator znanstvenega srečanja
	Objavljeno v	UDOVIČ, Andrej (urednik). Orodja za podporo odločanju v kmetijstvu in razvoju podeželja. 1. izd. Ljubljana: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije - DAES, 2013. ISBN 978-961-91094-7-2. [COBISS.SI-ID 271247616]
	Tipologija	2.32 Zbornik recenziranih znanstvenih prispevkov na domači konferenci

9. Drugi pomembni rezultati projektne skupine⁷

Ugotovitve projektne skupine so bili uporabljeni kot priporočila pri oblikovanju ciljnih ukrepov Programa razvoja podeželja za obdobje 2014-2020 za podporo razvoju kmetijskih gospodarstev.

10. Pomen raziskovalnih rezultatov projektne skupine⁸

10.1. Pomen za razvoj znanosti⁹

SLO

Z znanstvenega vidika je najpomembnejša ugotovitev, da lahko slovenska kmetijska gospodarstva z vidika njihove razvojne usmerjenosti na podlagi izbranih dejavnikov združimo v različne skupine in sicer: »delno statične kmetije«, »izrazito dinamične kmetije«, »izrazito statične kmetije« in »delno dinamične kmetije«.

ANG

From the scientific point of view is the most important the discovery, that we can based on selected indicators, group Slovenian farms according to their development strategies in four

groups: "the farm between the subsistence and the market", "commercial farm", "subsistence farm" and "in control of the costs oriented farm".

10.2. Pomen za razvoj Slovenije¹⁰

SLO

Ključni pomen raziskovalnih ugotovitev je, da se slovenske kmetije pomembno razlikujejo med seboj v svojih razvojnih usmeritvah in da lahko na podlagi izpeljane analize oblikujemo štiri skupine kmetij, za katere je moč v okviru razvojnih ukrepov kmetijske politike oblikovati veliko bolj ciljne ukrepe, ki bodo upoštevale njihove razvojne specifike in želje.

ANG

The most important of research finding is that the Slovenian farms differ significantly from each other in their development strategies and on the basis of the analysis four groups of farms can be derived, for which in the context of the agricultural policy the development a much more tailored measures can be created, taking into account their development specifics and preferences.

11. Vpetost raziskovalnih rezultatov projektne skupine.

11.1. Vpetost raziskave v domače okolje

Kje obstaja verjetnost, da bodo vaša znanstvena spoznanja deležna zaznavnega odziva?

- v domačih znanstvenih krogih
- pri domačih uporabnikih

Kdo (poleg sofinancerjev) že izraža interes po vaših spoznanjih oziroma rezultatih?¹¹

Rezultati so zelo pomembni tudi za delovanje strokovnih inštitucij, ki se ukvarjajo s prenosno znanja in svetovanjem v kmetijstvu, kot je Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije.

11.2. Vpetost raziskave v tuje okolje

Kje obstaja verjetnost, da bodo vaša znanstvena spoznanja deležna zaznavnega odziva?

- v mednarodnih znanstvenih krogih
- pri mednarodnih uporabnikih

Navedite število in obliko formalnega raziskovalnega sodelovanja s tujini raziskovalnimi inštitucijami:¹²

Kateri so rezultati tovrstnega sodelovanja:¹³

12. Izjemni dosežek v letu 2013¹⁴

12.1. Izjemni znanstveni dosežek

12.2. Izjemni družbeno-ekonomski dosežek

C. IZJAVE

Podpisani izjavljam/o, da:

- so vsi podatki, ki jih navajamo v poročilu, resnični in točni
- se strinjamo z obdelavo podatkov v skladu z zakonodajo o varstvu osebnih podatkov za potrebe ocenjevanja in obdelavo teh podatkov za evidence ARRS
- so vsi podatki v obrazcu v elektronski obliki identični podatkom v obrazcu v pisni obliki
- so z vsebino zaključnega poročila seznanjeni in se strinjajo vsi soizvajalci projekta
- bomo sofinancerjem istočasno z zaključnim poročilom predložili tudi elaborat na zgoščenkah (CD), ki ga bomo posredovali po pošti, skladno z zahtevami sofinancerjev.

Podpisi:

*zastopnik oz. pooblaščen oseba
raziskovalne organizacije:*

in

vodja raziskovalnega projekta:

Univerza v Ljubljani, Biotehniška
fakulteta

Andrej Udovč

ŽIG

Kraj in datum:

Oznaka prijave: ARRS-CRP-ZP-2014-01/5

¹ Napišite povzetek raziskovalnega projekta (največ 3.000 znakov v slovenskem in angleškem jeziku). [Nazaj](#)

² Napišite kratko vsebinsko poročilo, kjer boste predstavili raziskovalno hipotezo in opis raziskovanja. Navedite ključne ugotovitve, znanstvena spoznanja, rezultate in učinke raziskovalnega projekta in njihovo uporabo ter sodelovanje s tujimi partnerji. Največ 12.000 znakov vključno s presledki (približno dve strani, velikost pisave 11). [Nazaj](#)

³ Realizacija raziskovalne hipoteze. Največ 3.000 znakov vključno s presledki (približno pol strani, velikost pisave 11). [Nazaj](#)

⁴ V primeru bistvenih odstopanj in sprememb od predvidenega programa raziskovalnega projekta, kot je bil zapisan v predlogu raziskovalnega projekta oziroma v primeru sprememb, povečanja ali zmanjšanja sestave projektne skupine v zadnjem letu izvajanja projekta, napišite obrazložitev. V primeru, da sprememb ni bilo, to navedite. Največ 6.000 znakov vključno s presledki (približno ena stran, velikosti pisave 11). [Nazaj](#)

⁵ Navedite znanstvene dosežke, ki so nastali v okviru tega projekta. Raziskovalni dosežek iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) vpišete tako, da izpolnite COBISS kodo dosežka – sistem nato sam izpolni naslov objave, naziv, IF in srednjo vrednost revije, naziv FOS področja ter podatek, ali je dosežek uvrščen v A'' ali A'. [Nazaj](#)

⁶ Navedite družbeno-ekonomske dosežke, ki so nastali v okviru tega projekta. Družbeno-ekonomski rezultat iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) vpišete tako, da izpolnite COBISS kodo dosežka – sistem nato sam izpolni naslov objave, naziv, IF in srednjo vrednost revije, naziv FOS področja ter podatek, ali je dosežek uvrščen v A'' ali A'.

Družbeno-ekonomski dosežek je po svoji strukturi drugačen kot znanstveni dosežek. Povzetek znanstvenega dosežka je praviloma povzetek bibliografske enote (članka, knjige), v kateri je dosežek objavljen.

Povzetek družbeno-ekonomskega dosežka praviloma ni povzetek bibliografske enote, ki ta dosežek dokumentira, ker je dosežek sklop več rezultatov raziskovanja, ki je lahko dokumentiran v različnih bibliografskih enotah. COBISS ID zato ni enoznačen izjemoma pa ga lahko tudi ni (npr. prehod mlajših sodelavcev v gospodarstvo na pomembnih raziskovalnih nalogah, ali ustanovitev podjetja kot rezultat projekta ... - v obeh primerih ni COBISS ID). [Nazaj](#)

⁷ Navedite rezultate raziskovalnega projekta iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) v primeru, da katerega od rezultatov ni mogoče navesti v točkah 7 in 8 (npr. ni voden v sistemu COBISS). Največ 2.000 znakov, vključno s presledki. [Nazaj](#)

⁸ Pomen raziskovalnih rezultatov za razvoj znanosti in za razvoj Slovenije bo objavljen na spletni strani: <http://sicris.izum.si/> za posamezen projekt, ki je predmet poročanja. [Nazaj](#)

⁹ Največ 4.000 znakov, vključno s presledki. [Nazaj](#)

¹⁰ Največ 4.000 znakov, vključno s presledki. [Nazaj](#)

¹¹ Največ 500 znakov, vključno s presledki. [Nazaj](#)

¹² Največ 500 znakov, vključno s presledki. [Nazaj](#)

¹³ Največ 1.000 znakov, vključno s presledki. [Nazaj](#)

¹⁴ Navedite en izjemni znanstveni dosežek in/ali en izjemni družbeno-ekonomski dosežek raziskovalnega projekta v letu 2013 (največ 1000 znakov, vključno s presledki). Za dosežek pripravite diapozitiv, ki vsebuje sliko ali drugo slikovno gradivo v zvezi z izjemnim dosežkom (velikost pisave najmanj 16, približno pol strani) in opis izjemnega dosežka (velikost pisave 12, približno pol strani). Diapozitiv/-a priložite kot priponko/-i k temu poročilu.

Vzorec diapozitiva je objavljen na spletni strani ARRS <http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/>, predstavitev dosežkov za pretekla leta pa so objavljena na spletni strani <http://www.arrs.gov.si/sl/analize/dosez/> [Nazaj](#)

Obrazec: ARRS-CRP-ZP/2014-01 v1.00

83-7C-8F-B9-3A-3B-75-D2-6B-91-BA-C0-FC-97-EE-9F-DD-7B-8B-91

Univerza
v Ljubljani *Biotekniška*
fakulteta

RAZVOJNE USMERITVE KMETIJ V SLOVENIJI

Ciljni raziskovalni program
»Konkurenčnost Slovenije 2006-2013« v letu 2011
Raziskovalni projekt št. V4-1148

KONČNO POROČILO

Ljubljana, 30. september 2013

Univerza
v Ljubljani *Biotehniška*
fakulteta

Jamnikarjeva 101, 1000 Ljubljana
Tel.: 01/320 31 00, Fax: 01/423 10 88

Financer: Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS
Ministrstvo za kmetijstvo in okolje RS

RAZVOJNE USMERITVE KMETIJ V SLOVENIJI

Ciljni raziskovalni program (V4-1148)
Trajanje projekta: 1. oktober 2011 – 30. september 2013

KONČNO POROČILO

Nosilec projekta
prof. dr. **Andrej Udovč**,
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta

Dekan
prof. dr. **Igor Potočnik**
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta

Žig:

Ljubljana, 30. september 2013

NASLOV PROJEKTA: **RAZVOJNE USMERITVE KMETIJ V SLOVENIJI**

ŠIFRA PROJEKTA: V4-1148

TRAJANJE PROJEKTA: 1. oktober 2011 – 30. september 2013

NAROČNIK PROJEKTA: Ministrstvo za kmetijstvo in okolje Republike Slovenije
Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

IZVAJALEC: Univerza v Ljubljani
Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo
Katedra za agrometeorologijo, urejanje kmetijskega prostora,
ekonomiko ter razvoj podeželja

SODELUJOČE ORGANIZACIJE: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in
umetnosti

NOSILEC PROJEKTA: **prof. dr. Andrej Udovč**
Univerza v Ljubljani
Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo
Katedra za agrometeorologijo, urejanje kmetijskega prostora
in ekonomiko ter razvoj podeželja
Jamnikarjeva 101, 1000 Ljubljana

SODELAVCI NA PROJEKTU: prof. dr. Majda Črnič Istenič
doc. dr. Irma Potočnik Slavič
dr. Barbara Lampič
dr. Dušanka Knežević Hočevar
doc. dr. Irena Mrak
dr. Sanja Cukat Krilić
dr. Vesna Miličić,
mag. Anton Perpar,
Maja Mihičinac, univ.dipl.inž.agr.
Martina Klodič, MSc

Ljubljana, 30. september 2013

Povzetek

Cilji raziskovalnega projekta so bili ugotoviti, kateri dejavniki, tako otipljive kot neotipljive narave (de)motivirajo kmete za kmetovanje v obdobju odločanja za prevzem kmetije kakor tudi v nadaljnjih življenjskih obdobjih; preučiti različne razvojne usmeritve nosilcev kmetijskih gospodarstev in njihovo pogojenost z otipljivimi in neotipljivimi dejavniki ter na podlagi raziskovalnih rezultatov oblikovali predloge in usmeritve za ukrepe kmetijske politike.

Za doseg zastavljenih ciljev so bili uporabljeni naslednji metodološki pristopi: 1) analiza relevantnih statističnih podatkov in obstoječih podatkovnih zbirk o KMG, kjer smo analizirali njihove osnovne socio-ekonomske značilnosti; 2) spletna anketa, katere vzorec je obsegal 346 kmetij. Na pridobljenih anketnih podatkih je bila izpeljana bivariatna statistična analiza razlik med skupinami kmetij, ki smo jih opredelili na podlagi metode razvrščanja v skupine. Tako so se pokazali glavni vzorci razvojnih usmeritev kmetij v Sloveniji pri posameznih ciljnih skupinah in njihova pogojenost z bolj oprijemljivimi dejavniki. 3) Poglobljeni pol-strukturirani razgovori z nosilci kmetijskih gospodarstev in njihovimi družinskimi člani. Vzorec izbranih kmetij je zajetil 13 tržno usmerjenih kmetij, od tega 5 ekoloških in 8 integriranih, različnih glede na vrsto pridelave. Za preveritev pridobljenih rezultatov anketiranja in pol-strukturiranih razgovorov smo izvedli 4) fokusno skupino. Izsledke spletne ankete, pol-strukturiranih razgovorov in fokusne skupine smo 5) na podlagi sistema parnih primerjav ovrednotili in rangirali predhodno identificirane dejavnike razvojnih usmeritev kmetij. Izsledke te analize smo uporabili za oblikovanje multikriterialnega odločitvenega modela na osnovi orodja DEXi.

Tako dostopni statistični podatki, kot tudi rezultati različnih aplikativnih raziskav, kažejo na velike spremembe v samem kmetijskem sektorju kot tudi na dinamične prostorske in družbene procese. V kontekstu največjih sprememb velja izpostaviti najprej pozitivne: proces specializacije kmetijstva, vse ugodnejša velikostna struktura kmetij, izboljšanje stopnje splošne in kmetijske izobrazbe kmetov in vse večje uveljavljanje dopolnilnih dejavnosti kot npr. dejavnosti s področja turizma na kmetiji, predelave hrane idr. Ukrepati pa bo potrebno predvsem na področjih dostopnosti kmetijskih zemljišč, ustreznega in učinkovitega izobraževanja ter trženju. Kar pa se tiče rezultatov analize bolj »neotipljivih dejavnikov«, pa lahko v skladu z dinamiko spremenjenih razmerij med člani kmečke družine in njihovo zaposlitvijo na kmetiji ali zunaj nje, ugotovimo, da noben dejavnik sam po sebi ni odločilen za odločitev za določeno smer razvoja na posamični kmetiji, ampak je ta rezultat prepletenega, sočasnega pa tudi kumulativnega delovanja več dejavnikov in dogodkov.

Ob tem je pomembno poudariti, da so tržno usmerjeni »kmetije-razvojniki« pomemben sogovornik oblikovalcev kmetijske politike, saj njihove sugestije za izboljšanje kmetovanja v državi odražajo preizkušene in preišljene prakse delovanja s številnimi akterji, ki ne prinašajo zgolj kritike temveč tudi dragocene premisleke o rešitvah.

V okviru statistične analize smo s postopkom razvrščanja v skupine (metoda povprečnih razdalj znotraj skupin) anketirane kmetije združili v štiri večje skupine, ki smo jih poimenovali »**delno statične kmetije**«, »**izrazito dinamične kmetije**«, »**izrazito statične kmetije**« in »**delno dinamične kmetije**«. V zadnji fazi analize anketnih podatkov pa smo s pomočjo diskriminante analize ugotovili, da se skupine med seboj najbolj razlikujejo po pridobljeni izobrazbi s področja kmetijstva, deležu dohodka, pridobljenega s kmetijsko dejavnostjo, vrsti pridelave (živinoreja in druge vrste pridelave) ter spremembah na kmetiji v času kmetijske poklicne kariere anketiranca (adaptacija gospodarskih poslopij). Te spremenljivke so nato predstavljale ogrodje za oblikovanje večkriterialnega modela za podporo odločanju na podlagi platforme DEXi. Rezultati testiranja razvitega modela kažejo, da model omogoča določeno ocenjevanje razvojnega potenciala kmetij. Na podlagi tega ocenjujemo, da je izbran pristop primeren za razvoj podpornih orodij za oceno razpoložljivosti razvojnih potencialov za posamezne kmetije, pri čemer pa je potrebno za operativno uporabo predlaganega modela zagotoviti

tudi ustrezne podatkovne vire, oz. te pridobiti v procesu kandidiranja za določene vrste razvojnih spodbud.

Summary

The objectives of the research project were to evaluate which factors, both tangible and intangible in nature (de)motivate farmers to farming during the decision-making process for the handover of the farm as well as in the subsequent life-cycle, to study different development directions of farmers and their conditionality with tangible and intangible factors and on the basis of research results develop proposals for agricultural policy measures.

In order to achieve these objectives we used the following methodological approaches: 1) analysis of relevant statistical data and existing databases on farms (we analysed their basic socio-economic characteristics); 2) online survey, which included a sample of 346 farms. On the basis of acquired survey data bivariate statistical analysis of differences among groups of farms that were defined on the basis of the cluster analysis was conducted. The patterns showed the main development directions of farms in Slovenia, specific target groups and their conditionality with more tangible factors. 3) In-depth semi-structured interviews with farmers and their household members. The sample of selected farms is covering 13 market-oriented farms: 5 organic and 8 integrated, differing in relation to the type of production. For verification of the results of the survey and semi-structured interviews we conducted a focus group discussion. The findings from statistical data analysis, online survey, semi-structured interviews and focus group were used to evaluate and rank the factors identifying farms' development strategies. On the basis of these findings a multicriteria decision model based on DEXi platform was carried out.

Available statistics as well as a variety of applied research results indicate significant changes within the agricultural sector as well as the dynamic spatial and social processes. In the context of the major changes the positive are as follows: the process of farms' specialization, more and more favourable size structure of farms, improved level of general and agricultural education of farmers and increasing enforcement of supplementary activities, such as activities in the field of on-farm tourism and food processing. To improve the situation on farms the measurements are primarily needed in the areas of agricultural land access, adequate and effective education and marketing. As for the results of the analysis of more "intangible factors", and in accordance with the changing dynamics of relationships among members of farm families and their employment on or off the farm, we find out that no single factor determines the decision for particular direction of an individual farm development, but this is a result of interlaced, as well as the cumulative effects of a number of factors and events.

At the same time it is worth emphasising, that market-oriented "farmers - developers" are an important partner of agricultural policy makers, as their suggestions for improving farming in the country mirroring their proven practices and sound performance with a number of actors do not bring only criticism but also valuable reflections of solutions.

Using the clustering procedure (method of average distances within groups) the surveyed farms were pooled into four major groups, called as "the farm between the subsistence and the market", "commercial farm", "subsistence farm" and "in control of the costs oriented farm". In the final stage of the analysis of survey data, we were using discriminant analysis to identify that the four groups are most distinguished to each other by gained education in the field of agriculture, the share of income generated by agricultural activity, type of production (livestock), and changes on the farm in the course of farming career of the respondent (renovation of farm buildings). These variables represented the framework for the creation of multicriteria decision support model based on the DEXi platform.

The results of developed model testing show that the model allows some assessment of the development potential of the farm. On this basis it is estimated that this approach is suitable for the development of support tools for assessment of available development potentials for individual farms, whereby for the operational use of the proposed model it is necessary to provide the relevant data sources, i. e. those attained in the process of certain types of development incentives applications.

Vsebina

1	UVOD	1
2	PREGLED LITERATURE	3
3	METODE DELA.....	6
4	REZULTATI.....	9
4.1	Pregled ključnih podatkov Popisa kmetijstva 2000 in 2010.....	9
4.2	Izbrane statistične analize že obstoječih podatkovnih zbirk.....	20
4.3	Analiza spletne ankete.....	35
4.4	Pol-strukturirani pogovori	48
4.4.1	METODA DELA	48
4.4.2	REZULTATI.....	49
4.5	Rezultati fokusne skupine.....	73
4.6	Večkriterialni model za oceno razvojnosti kmetije	81
5	KOMENTAR IN SKLEPI.....	89
6	VIRI.....	95

1 UVOD

Strateški cilji slovenske kmetijske politike (Izhodišča Slovenije za razpravo o skupni kmetijski politiki EU po letu 2013, 2010 in Resoluciji o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva (RSRSKŽ 2011)) postavljajo v ospredje večnamensko vlogo kmetijstva in njegovo uresničevanje v skladu z načeli trajnostnega razvoja. Ti cilji so poleg kakovostne prehrane in zagotavljanja prehranske varnosti usmerjeni k ohranjanju poseljenosti podeželskega prostora in kulturne krajine, varstvu kmetijskih zemljišč in voda pred onesnaženjem ter, ne nazadnje, trajnemu povečevanju konkurenčne sposobnosti kmetijstva. Obstoječe stanje na tem področju pa je še v precejšnjem neskladju s tako opredeljenimi cilji večnamenskega kmetijstva v Sloveniji. Razdrobljena in majhna posestna velikost družinskih kmetij, njihova pretežno samooskrbna usmerjenost, nizka stopnja specializacije proizvodnje, z eno besedo, njihov majhen gospodarski potencial, uvrščajo Slovenijo celo v skupino članic EU z najneugodnejšo strukturo kmetijstva (RSRSKŽ 2011: 3). Če k temu prištejemo še z razvojnega vidika neugodno izobrazbeno in starostno strukturo kmečkega prebivalstva, se avtomatično zastavi vprašanje, kako uskladiti tako ambiciozno opredeljene cilje razvoja kmetijstva v Sloveniji z obstoječim stanjem družinskega kmetovanja. Slednje je namreč opredeljeno kot temeljni nosilec kmetijske dejavnosti v Sloveniji (Strategija razvoja slovenskega kmetijstva 1992) in še vedno prevladujoča oblika kmetovanja. Število družinskih kmetij pa se zmanjšuje; po podatkih iz Popisa kmetijstva 2010 imamo v Sloveniji 74.432 kmetijskih gospodarstev ali za 14% manj, kot jih je bilo leta 2000 (SURS, 2011). Delež starejše generacije (65 let in več) se med kmečkim prebivalstvom hitro povečuje: leta 1991 je bil 15,3%, leta 2007 pa že 21%, medtem ko se delež mlajše generacije do 25 let vztrajno znižuje: s 33,5% v letu 1991 na 24% v letu 2007 (SURS 2008). Nadalje, več kot polovica nosilcev kmetijskih gospodarstev je starejših od 55 let, delež gospodarjev, mlajših od 45 let, pa znaša le slabih 19% (MKGP PRP 2007-2013).

Vprašanje prihodnosti mladih kmetov je glede na neugodne statistične pokazatelje v večini EU držav tudi eno izmed najbolj izpostavljenih tem obravnave sedanje kmetijske politike EU. Strokovna skupina za kmetijstvo, razvoj podeželja in okolje pri Evropskem ekonomsko-socialnem odboru (EESO), ki je posvetovalno telo Evropske unije (Evropski komisiji, Svetu EU in Evropskemu parlamentu), prav v tem času (julij-september 2011) vodi strokovno razpravo na to temo. Med osnovnimi poudarki dosedanje razprave (NAT/500 - CES737/2011 ES-ILF/mc) je spoznanje, da je izgubo aktivnih kmetov dolgoročno nemogoče nadomestiti s povišanjem produktivnosti. Zato je znotraj okvira reform SKP nujno izvesti poglobljeno oceno o tem, katera politika je potrebna, da bi postalo kmetovanje bolj privlačno in donosno, pri čemer se je potrebno osredotočiti na analizo razmer za nadaljevanje tega poklica. Tradicionalno je bila evropska razprava o prihodnosti mladih kmetov osredotočena na vzpostavitev kmetijskega gospodarstva kot takega ne pa tudi na obdobje po prenosu ter raznolikost razmer, v katerih kmetje delujejo. Zato EESO predlaga, da se nabor ukrepov za mlade kmete razširi (dopolnita ukrepa pomoč mladim kmetom in zgodnjega upokojevanja kmetov) tudi na obdobje po prevzemu kmetij in diferencira glede na obseg kmetijske dejavnosti (npr. ali je kmetovanje glavna dejavnost ali se kmetuje ob drugi zaposlitvi) ter glede na vrsto gospodarstva in opravljene naložbe. Ob tem se posebej poudarja pomen dodatnega ukrepanja na področju usposabljanja prihodnjih kmetov (npr. evropski programi usposabljanja) z namenom prenosa znanj in novih, bolj inovativnih načinov razmišljanja na kmetije.

Cilji, ki smo jih zasledovali v projektu so:

ugotavljali, kateri dejavniki, tako otipljive (objektivne, materialne) kot neotipljive (socialni-družinski odnosi, identiteta) narave (de)motivirajo kmete za kmetovanje v obdobju odločanja za prevzem kmetije kakor tudi v nadaljnjih življenjskih obdobjih;

preučili različne razvojne usmeritve nosilcev kmetijskih gospodarstev in njihovo pogojenost z otipljivimi in neotipljivimi dejavniki. Pri tem bo upoštevano tako njihovo osebno (družinsko) življenjsko okolje kakor tudi neposredno delovno in bivanjsko okolje s podporno socialno ter gospodarsko infrastrukturo;

Kako se ocene in razumevanje razvoja ter izbira razvojnih strategij kaže pri različnih skupinah: kmetih mlajše, srednje ter starejše generacije, kmetih in kmeticah, tržno in samooskrbno usmerjenih kmetijah, kmetijah z različno velikostno strukturo in lokacijo vrste obdelovalnih površin ((ne)omejenimi možnostmi za kmetovanje) ter vrsto kmetijske proizvodnje?

na podlagi raziskovalnih rezultatov - identificiranih dejavnikov in oblikovanih kazalnikov – oblikovali predloge in usmeritve za ukrepe kmetijske politike.

2 PREGLED LITERATURE

Do 70-tih let prejšnjega stoletja je preučevanje dejavnikov uspešnosti kmetijskih gospodarstev večinoma upoštevalo tehnološke dejavnike. V 80. in 90. letih prejšnjega stoletja pa se je začel širiti njihov nabor z ekonomskimi, sociološkimi in socialno-antropološkimi dejavniki (Norman 2002). Uveljavilo se je spoznanje, da je kmetijska dejavnost v svojem bistvu družbena praksa (Van der Ploeg 2010), ki je ne določa le tehnološki proces s tehničnimi inovacijami, investicijskimi vlaganji in menedžerskimi prijemi, ampak tudi delovanje in položaj samih akterjev kmetijske dejavnosti, vpetih v različne družbene odnose. Kontinuiteta in razvoj kmetijskih podjetij je pomembno odvisna tudi od življenjskih pogojev, ki jih okolje zagotavlja kmetom in vsakemu članu njegove družine, tudi tistim, ki niso vključeni v delo na kmetiji (Gasson idr. 1988). Družinska razmerja in pogoji življenja družin so tako pomembna podlaga kontinuitete kmetije. Za boljše razumevanje in odzivanje na spremembe v kmetijstvu je tako potrebno upoštevati medsebojno povezavo kmetije in družine z delom njenih članov (Barrère-Maurisson 1992, Bonnet idr. 2006).

Razvoj sodobnega družinskega kmetovanja raziskovalci obravnavajo v okviru razprave o njegovi modernizaciji. Kot skrajna pola prehoda od tradicionalizma k modernizaciji sta običajno določeni »tradicionalna kmečka družina« in »kmetijsko podjetje«. S tega vidika se veliko raziskovalcev (npr. Vesala in Peura 2005) opira na delo Gasson in Errington (1993) *The Farm Family Business*, ki združuje obravnavo družinskih kmetij kot podjetij in družinskih skupnosti. Njuna definicija kmetijsko-družinskega podjetja, ki sta jo avtorja oblikovala na podlagi konceptov, definicij in primerov družinskega kmetovanja iz del agrarnih ekonomistov, ruralnih sociologov, socialnih antropologov je uporabna na različnih področjih sveta. Raziskovalci uporabljajo analitično dvojico tradicionalno-moderno, ko ugotavljajo »stopnjo dosežene modernizacije« družinskega kmetovanja na ravni posameznika, družine, skupnosti, regije ipd. Pri tem opazujejo, kakšne strategije razvija družinska kmetija kot kmetija in družina obenem, ko upravlja prehode (nasledstva, dedovanja, novih kmetijskih ukrepov, regulacij, poroke) in izbira modernizacijske prakse (intenzifikacijo, diverzifikacijo, večnamenskost, knjiženje, upoštevanje izzivov svetovnega kmetijskega trga). Pri tem odkrivajo protislovja višje dosežene modernizacije na ravni kmetije kot na ravni družine in nasprotno (Hennon in Hildenbrand 2005) in pojasnjujejo neskladja, kot rezultat različnih predstav razvoja pri načrtovalcih in nosilcih kmetijskih strategij (Grasseni 2007).

Preučevalci razvojnih strategij družinskega kmetovanja poudarjajo, da so prevladujoče predstave o uspešnosti družinskega kmetovanja še zmeraj povezane s stereotipnimi predstavami o napredku kot končnemu izidu modernizacije (Hobart 1993). Za načrtovalce globalnega kmetijskega razvoja so to običajno kmetijska podjetja, kar naj bi se odražalo v zahtevi »postani velik ali pa izstopi« (Machum 2005: 378). Da bi ovrgli take zdravorazumske predstave o razvoju kmetovanja, posebno družinskega kmetovanja, nekateri preučevalci poudarjajo alternativne smeri razvoja (npr. trajnostno kmetovanje), ki niso nujno podvržene zahtevam visoke tržne profitabilnosti. Z vidika presoje trajnostnega kmetovanja Netting v delu *Smallholders, Householders: Farm Families and the Ecology of Intensive, Sustainable Agriculture* (1993) poudarja pomen prilagoditve sodobnega kmeta globalnemu kontekstu. Pri tem odkriva povezave med prebivalstveno dinamiko, ekološkimi spremembami in obliko ter funkcijo struktur kmečkih družin.

Agrarna antropologija se v zadnjem desetletju po zgledu kulturne ekologije (Kottak 1999, Scoones 1999) ukvarja s kmečkimi skupnostmi, ki prakticirajo intenzivno trajnostno kmetijstvo. V tovrstnih delih je opaziti dodatna vprašanja o sočasni presoji globalnega razvoja kmetovanja in spreminjajočih se odnosih med spoloma in generacijami v kmečkih gospodinjstvih (Swanson 2001, Long 2003, Current 2000).

Študije primerov, ki povezujejo razvojne usmerjenosti kmetij s spreminjajočimi se odnosi med spoloma in generacijami v kmečki družini (npr. Krause 2005; Rossier 2005) kažejo, da so kmečke družine z rigidno porazdeljenimi vlogami med partnerjema in drugimi člani družine z razvojnega vidika neinovativne. Nekatero študije primerov dokazujejo, da se družinske kmetije, v katerih se člani sprti pogajajo o odločitvah in jih usklajujejo, lažje spopadajo s tehničnimi, ekonomskimi in ekološkimi globalnimi izzivi (Brandth 2002, Bock 2006, Asztalos Morell in Brandth 2007).

Literatura kaže, da se evropske družinske kmetije na izzive konkurence na svetovnem kmetijskem trgu odzivajo s 1) ekonomiziranjem kmetovanja: zmanjševanjem zunanjih inputov, potrebnih za kmetovanje (npr. umetnih gnojil, fosilnih goriv, fitofarmacevtskih sredstev) in maksimalno izrabo razpoložljivih notranjih virov kmetije (ljudi, kmetijskih zemljišč, metod kmetovanja); 2) 'fine-tuning': postopnim intenziviranjem potencialov obstoječe kmetijske proizvodnje, pri čemer je kvaliteta dela pomembno vodilo (dodatna znanja, inovacije); 3) pluriaktivnostjo oz. kombiniranjem kmetijske z drugimi dejavnostmi (kmečki turizem, predelava kmetijskih proizvodov višje kakovosti, izobraževalne dejavnosti v kmetijstvu, socialne storitve, terapevtske kmetije) (van der Ploeg 2006: 265-268). Literatura obširno navaja tudi samooskrbno oz. delno samooskrbno kmetovanja (Davidova idr. 2009, Buchenrieder in Möllers 2009, Pilgeram 2010), ki je strategija kmečkih družin v težkih, tveganih pogojih, ob soočanju z visokimi transakcijskimi stroški in šibkimi gospodarskimi razmerami. Medtem ko so prej omenjene strategije integrirane v tržno ekonomijo, je pri slednji odsotna tržna povezava, a večja odvisnost od ukrepov kmetijske politike. Izbira razvoja posamezne družinske kmetije ni odvisna le od proizvodnih pogojev kmetovanja, ampak tudi od različnih družinskih karier, pogojenih z možnostjo zaposlitve njenih članov izven kmetije in njihovimi poklicnimi aspiracijami (Madelrieux idr. 2010).

Novejše raziskave (Ball in Wiley 2005, Ferry 2006, Adedokun idr. 2008, Bajema idr. 2002, Gillespie in Mishra 2011), ki obravnavajo odločitev članov kmečke družine, še zlasti mlajše generacije, ali kmetovati ali se zaposliti izven kmetije ali se celo odseliti s kmetije in podeželja, med družbene dejavnike odločanja za kmetijski poklic štejejo take, ki se nanašajo 1) na kmečko družino in 2) na dejavnike izven kmečke družine. Med prvimi so najpomembnejše aspiracije staršev po nasledstvu, medsebojna povezanost generacij in kakovost odnosov v družini, izkušnje mladih s skupnim delom na kmetiji, zadovoljstvo staršev s kmetovanjem, ohranjanje družinske tradicije, izobrazba ter zaposlenost drugih članov družine na/izven kmetije. Dejavniki druge skupine so šolski sistem in neformalno izobraževanje, npr. v okviru svetovalne službe, obseg in značaj socialnega kapitala skupnosti (občutenje pripadnosti in povezanosti z drugimi), nezaposlenost, pomanjkanje nekmetijskih delovnih mest na podeželju. Med bolj psihološkimi dejavniki prevladujejo želja po posebnem stilu življenja, delo na svežem zraku, neodvisnost pri delu. Pomen ukrepov kmetijske politike pri odločanju mladih žensk za kmetijski poklic potrjujeta Kazakopoulos in Gidarakou (2003).

O razvojni usmerjenosti nosilcev sodobnega družinskega kmetovanja v Sloveniji ni veliko raziskav. Posamične mikroetnološke študije (Makarovič 1993, 1994; Ravnik 1996; Destovnik 2002; Ramšak 2003) omogočajo longitudinalno primerjavo dela na kmetijah z vidika različnih generacij sogovornikov v različnih starostnih obdobjih, odnosov med člani družinske skupnosti, položaj žensk v kmečkem gospodarstvu, pomembnih dogodkov, kot je poroka, zagotavljanje naslednika in skrb za ostarele člane kmečkih družin.

Študije tehnologov, geografov in agrarnih ekonomistov posredno obravnavajo razvoj družinskega kmetovanja. V mednarodni raziskavi (Bergevoet idr. 2010, Klopčič idr. 2010), so se s pošto anketo proučevale značilnosti živinorejskih kmetij z vidika velikosti, količine pridelave mleka, naravnih pogojev (hrbovit svet, ravnine) v povezavi s cilji kmetov, podjetništvom in identifikacijo priložnosti oziroma nevarnosti. Kljub kompleksnosti vsebine so rezultati ohlapni in splošni. Npr., mlečni

živinorejci, ki želijo povečati kmetije, morajo biti za doseganje konkurenčnosti bolj podjetni, vendar ni pojasnjeno, kako naj se tega lotijo. Geografi (Slabe idr. 2010) se v svojih preučevanjih potencialov razvoja kmetijstva osredotočajo na značilnosti pridelovalnih območij, demografske potenciale kmetij ter ocene gospodarjev o prihodnosti kmetij. Socio-ekonomska tipizacija kmetij, ki razlikuje med čistimi, mešanimi, dopolnilnimi in ostarelimi kmetijami v skladu s obstoječimi statističnimi popisi, kaže, da je kombiniranje različnih virov dohodka na kmetijah ena izmed vodilnih strategij v zagotavljanju preživetja in verjetno tudi razvoja družinskega kmetovanja v Sloveniji (Udovč idr. 2006). Glavna šibkost naštetih raziskav je, da ne pojasnjujejo razumevanja in prakticiranja razvojnih usmeritev samih nosilcev kmetijske dejavnosti.

O razvoju družinskega kmetovanja posredno govorijo tudi posamične študije o nasledstvu na kmetijah. Kerbler (2007) v svoji doktorski disertaciji proučuje vplive socialno-geografskih dejavnikov kmetij na stanje in odločitve glede nasledstva na hribovitih kmetijah (območja OMD), pri čemer izsledke, pridobljene na podlagi modela verjetnosti nasledstva nadgrajuje z mnenji gospodarjev (kvalitativna analiza). Raziskava (Bohak, 2011) s pomočjo večkriterijskega odločitvenega modela ocenjuje nasledstveno perspektivnost kmetij v petih značilnih geografskih enotah. Ob kvantitativnih podatkih tej študiji manjkajo kvalitativne informacije in interpretacije, ki bi snovalcem politik omogočile oblikovanje ustreznih ukrepov.

Še najbolj primerljiva raziskavam o družinskih kmetijah kot podjetjih in družinah obenem je anketna raziskava Kmečka družina – socialna sestavina družinske kmetije iz leta 1991, opravljena na vzorcu celotne Slovenije. Cilj raziskave je bil zbrati podatke o stanju, možnostih obstoja in razvoja kmečkih družin. Model raziskave je upošteval kmečko gospodarstvo in gospodinjstvo ter njegove posamezne člane. Ta raziskava je bila podlaga številnih analiz ruralnih sociologov (Barbič 1993, 2000, 2005; Hribernik 1992, 1995; Črnič Istenič 2006). Barbič je v svoji študiji o samoobnavljanju kmečkega sloja v Sloveniji (Barbič 1993, 2005) analizirala poklicno mobilnosti kmetov in kmetic glede na svoje starše z vidika poročne, poklicne in prostorske mobilnosti. Ugotovila je, da gre v Sloveniji bolj za samoobnavljanje kot pa obnavljanje kmečkega sloja, saj se kmetje v glavnem poročajo z osebami iz sloja, ki mu sami pripadajo oziroma odhajajo iz kmečkega poklica v druge poklice, medtem ko nasprotna smer ne obstaja (Barbič 2005: 267).

Nazadnje velja omeniti še anketno raziskavo Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji, izvedena leta 2007 (Knežević Hočevar in Črnič Istenič 2010). Raziskava je ugotovila, da sta ukrepa pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjega upokojevanja z razvojnega vidika nagovorila sorazmerno vitalnejša kmečka gospodinjstva (glede velikosti kmetij, izobrazbene strukture, rodnosti), vendar ta gospodinjstva kažejo tudi nekatere poteze rigidnosti. Njihova socialna omrežja so omejena na družino in ožje sorodstvo, delitev dela je bolj toga kot pa prilagodljiva glede na zanimanja posamičnih članov, obenem pa mlajša generacija še vedno skrbi za starejšo generacijo bodisi zaradi »ohranjanja tradicije« bodisi zaradi slabe razvitosti socialnih storitev v njihovem bivanjskem okolju. Zaradi metodološke zasnove anketne raziskave (informacije o gospodinjstvu in njegovih članih so opazovana zgolj z vidika anketiranja), ti rezultati ne omogočajo sklepanj o strategijah razvoja vitalnih kmečkih gospodinjstev, kot jih razumejo člani gospodinjstva.

3 METODE DELA

Za doseglo zastavljenih ciljev so bili uporabljeni naslednji metodološki pristopi:

1. Z analizo relevantnih statističnih podatkov smo želeli prikazati težnje v razvoju kmetijstva (na nivoju Slovenije in statističnih regij) v obdobju od leta 2000 do 2010. Nekateri podatki so žal dostopni samo za zadnje popisno obdobje 2010. Vsebinsko so statistični podatki predstavljeni v dveh sklopih:

Analiza KMG glede na njihove osnovne značilnosti

Socio-ekonomske značilnosti kmetije - analiza podatkov o gospodarju in družinskih članih

V analizo KMG glede na njihove osnovne značilnosti smo zajeli: kmetijska gospodarstva po tipu kmetovanja, obsegu KZU, samem številu KMG, velikostno struktura kmetij 2010, kmetijska gospodarstva po velikostnih razredih (indeks gibanja v obdobju 2003 – 2010), število in struktura GVŽ, skupne PDM oz. PDM/ha, stopnja tržne naravnosti KMG (KMG usmerjena v prodajo), kmetijska dejavnost v deležu skupne BDV, dinamika razvoja kmetij usmerjenih v ekološko pridelavo, dinamika razvoja kmetij z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji.

V kontekstu ciljev projekta smo ovrednotili tista vsebinska področja, ki kažejo na različne vidike konkurenčnosti kmetijstva in kmetij. Izbrane vsebine smo interpretirali tudi na nivoju regij, saj ponekod regionalne razlike zahtevajo drugačen pristop k ukrepanju in reševanju.

2. S statistično analizo že obstoječih podatkovnih zbirk a) raziskave Analize in funkcijsko vrednotenje kmetijstva v Mestni občini Ljubljana (izvedena leta 2007, 189 anket z nosilci kmetijske dejavnosti), b) raziskave Značilnosti regionalnega razvoja in razvojni potenciali Spodnjega Podravja (izvedena leta 2009, z 132 nosilci kmetijske dejavnosti) c) raziskave Analiza stanja in potencialov za rast ponudbe ekoloških proizvodov v luči doseganja ciljev Akcijskega načrta za razvoj ekološkega kmetijstva v Sloveniji do 2015 (izvedena leta 2010, 256 anket z nosilci kmetijske dejavnosti), smo izvedli identifikacijo kazalnikov razvojnih potencialov kmetij z vidika njihove socio-ekonomske in demografske strukture.

3. Izpeljana je bila spletna anketa, katere oblikovanje in pridobitev podatkov je temeljila na rezultatih analiz, navedenih v točki 1. in 2. Vzorec je obsegal 346 kmetij, ki sicer ne predstavljajo reprezentativnega vzorca, dajejo pa vpogled v strategije delovanja kmetijskih gospodarstev in z njimi povezanimi značilnostmi. Kot kaže preglednica 0, se v anketi pridobljen vzorec pomembno razlikuje od splošne kmečke populacije. V naš vzorec so bile zajeti kmetje z znatno višjo izobrazbo in večjim deležem pridobljene izobrazbe iz kmetijske dejavnosti ter mlajše kmetje, kot jih beleži Popis kmetijskih gospodarstev 2010. Obenem so kmetije, ki so vključene v naš vzorec, v primerjavi s kmetijami iz Popisa kmetijskih gospodarstev 2010 v večjem deležu živinorejske in z mešano pridelavo, kakor tudi tržno in ekološko usmerjene ter kmetije z večjim deležem KZU. Večina anketirancev v našem vzorcu je gospodarjev kmetij (68 %) oz. so partnerji/partnerke pri delu na kmetiji (24 %). Večina gospodarjev kmetij je obenem tudi lastnikov kmetij (76 %). V vzorec smo zajeli 78 % moških in 22 % žensk vseh starosti (normalna porazdelitev).

Preglednica 0: Primerjava vzorca s podatki Popis kmetijskih gospodarstev 2010 (SURS 2011)

	Popis kmetijskih gospodarstev 2010	Anketni podatki
Splošna izobrazba kmetov		
Osnovna šola ali manj	43,3	21,8
Poklicna in srednja šola	50,6	60,7
Višja, visoka	6,1	17,4
Kmetijska izobrazba gospodarjev	8,81	34,1
Povprečna starost gospodarjev	57	46,3
Tip kmetovanja		
Živinoreja	47,9	58,4
Rastlinska pridelava	37,0	19,7
Mešana pridelava	15,1	21,9
Usmerjenost v lastno pridelavo oz. prodajo		
Samooskrbno in ljubiteljsko	59,5	47,5
Tržno	40,2	52,5
Usmerjenost v ekološko pridelavo	2,9	16,9
Velikost kmetij KZU		
0 do pod 5 ha	61,2	13,6
5 do pod 10 ha	23,5	15,1
10 do pod 20 ha	10,9	33,0
20 do pod 30 ha	2,6	17,4
30 do pod 50 ha	1,2	13,9
50 ha ali več	0,6	7,0

Na pridobljenih anketnih podatkih je bila izpeljana bivariatna statistična analiza razlik med skupinami kmetij, ki smo jih opredelili z metodo razvrščanja v skupine (na podlagi povprečnih razdalj znotraj skupin). Z uporabo metode razvrščanja v skupine so se pokazali glavni vzorci razvojnih usmeritev kmetij v Sloveniji pri posameznih ciljnih skupinah in njihova pogojenost z bolj oprijemljivimi dejavniki, ki se nanašajo na kmetijo kot ekonomsko-proizvodno in socialno enoto.

Na podlagi analiz, opredeljenih v prejšnjih treh točkah, so bili izvedeni poglobljene pol-strukturirane intervjuje z nosilci kmetijskih gospodarstev in njihovimi družinskimi člani. Kvalitativni terenski del raziskave je bil torej oblikovan v skladu z raziskovalnim vprašanjem iz prijavnice vloge, ki se je glasilo: *Kateri otipljivimi in neotipljivimi dejavniki na ravni posamične gospodarske enote nosilca kmetijske dejavnosti ter njegovih družinskih članov so povezani z izbiro njihove razvojne strategije?* Vzorec izbranih kmetij smo oblikovali glede na njihov razvojni tip (tržne kmetije, samooskrbne), vrsto

(živinorejske in druge) in način pridelave (konvencionalne, ekološke, integrirane). V končni vzorec smo zajeli 13 tržno usmerjenih kmetij, od tega 5 ekoloških (E) in 8 integriranih (I), različnih glede na vrsto pridelave.

5. V prostorih Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti je bila 4. septembra 2013 izvedena fokusna skupina. Med petimi udeleženci so se tega dogodka udeležili: predstavnik z Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani (BFUL), predstavnik Kmetijskega zavoda Kranj (KZK), predstavnik Ministrstva za kmetijstvo in okolje (MKO) in dva predstavnika kmetov, eden iz Prekmurske regije (PR) (poljedelstvo, usmerjeno v proizvodnjo bučnega in sončničnega olja, prosta reja kokoši) in drugi iz Osrednjeslovenske regije (OR) (pridelava in predelava mleka na gorski kmetiji). Pogovor je trajal tri ure. Udeleženci fokusne skupine so komentirali rezultate, pridobljene z anketo in pol-strukturiranimi intervjuji. V pogovoru, v katerem je bila vsem udeležencem dana enaka možnost izraziti svoje mnenje, smo jih prosili za komentar h rezultatom, ki so jim bili poslani po e-pošti en dan pred izvedbo omenjenega dogodka.

6. Izsledke spletne ankete, pol-strukturiranih intervjujev in fokusne skupine smo na podlagi sistema parnih primerjav ovrednotili in rangirali identificirane dejavnike razvojnih usmeritev kmetij. Izsledke te analize smo uporabili za oblikovanje multikriterialnega odločitvenega modela na osnovi orodja DEXi in tako izdelali podporno orodje za opredelitev tipov razvojnih strategij kmetij.

4 REZULTATI

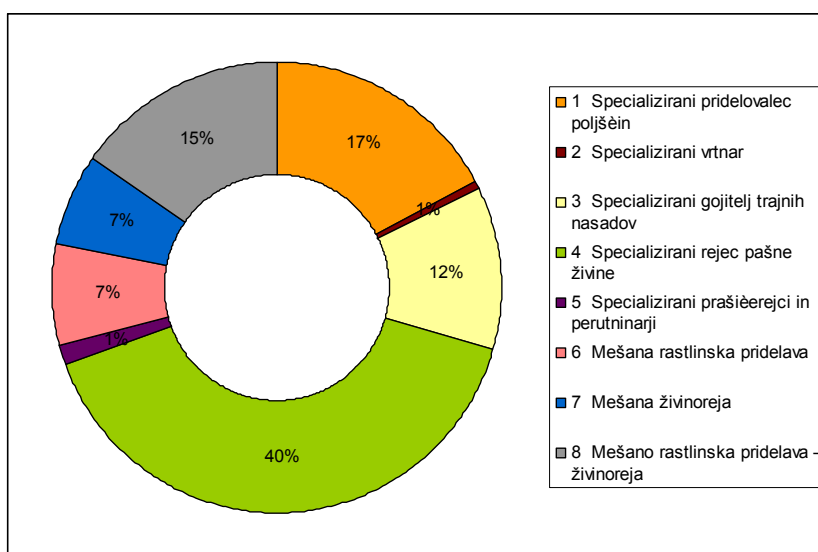
4.1 Pregled ključnih podatkov Popisa kmetijstva 2000 in 2010

V zadnjem popisu kmetijstva (2010) so prvič zbrani **podatki po tipu kmetovanja** na kmetiji v 8 kategorijah. Glede na predhodne podatke pa kljub težji neposredni primerjavi vseeno lahko ugotovimo, da se specializiranost slovenskih kmetij postopoma povečuje, na kar kaže povišan delež specializiranih pridelovalcev poljščin, trajnih nasadov in pašne živine ter vse manjši delež kategorij kmetov, ki so se opredelili kot mešana kmetija (pridelava).

Preglednica 1: Kmetijska gospodarstva po tipu kmetovanja leta 2010

Regije	Število kmetijskih gospodarstev	1 Specializirani pridelovalec poljščin	2 Specializirani vrtnar	3 Specializirani gojitelj trajnih nasadov	4 Specializirani rejec pašne živine	5 Specializirani prašičerejci in perutninarji	6 Mešana rastlinska pridelava	7 Mešana živinoreja	8 Mešana rastlinska pridelava in živinoreja
SLOVENIJA	74646	12778	523	8688	29885	914	5513	4929	11416
Pomurska	8890	2620	57	891	893	282	1415	517	2215
Podravska	12318	2328	107	1419	3041	374	1125	1325	2599
Koroška	2743	260	z	54	1701	z	42	176	485
Savinjska	11434	1580	61	481	6469	81	350	1099	1313
Zasavska	1075	115	z	42	734	z	z	30	134
Spodnjeposavska	5227	659	45	810	1176	46	712	580	1199
Jugovzhodna Slovenija	8079	1249	23	707	3124	27	837	666	1446
Osrednjeslovenska	8673	1397	96	189	5818	28	207	260	678
Gorenjska	4476	553	40	118	3200	14	83	100	368
Notranjsko-kraška	2881	909	z	180	1284	z	z	53	249
Goriška	5790	747	51	1953	2126	21	265	104	523
Obalno-kraška	3060	361	29	1844	319	5	276	19	207

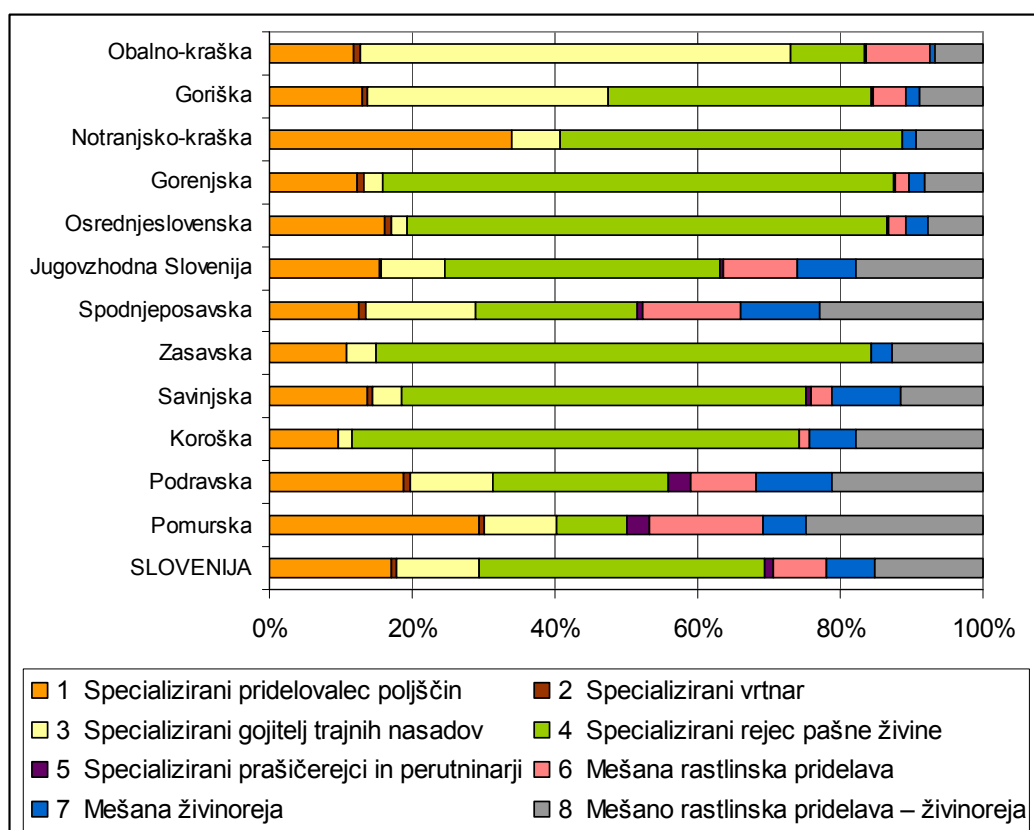
Slika 1: Struktura kmetijskih gospodarstev po tipu kmetovanja leta 2010 v Sloveniji

Po zadnjih podatkih torej še vedno prevladuje usmeritev v živinorejo (specializirani rejci pašne živine), takih kmetij je v Sloveniji skoraj 30.000 (40 %), že preko 17 % vseh kmetij pa je usmerjenih v pridelavo poljščin. Kmetije z mešano rastlinsko pridelavo in živinorejo predstavljajo le še 15 % vseh in so kategorija kmetij, ki se je pomembno skrčila.

Razmeroma dobro zastopani so specializirani gojitelji trajnih nasadov; teh je v Sloveniji 12 %, pregled po regijah pa pokaže, da ta skupina kmetov v Obalno-kraški regiji predstavlja večino (60 %), na Goriškem pa preko 30 % vseh kmetij. Gre za različne specializacije kmetij kot npr. v vinogradništvo in sadjarstvo na območju Goriške in oljkarstvo ter vinogradništvo v Obalno-kraški regiji (oljkarstvo, vinogradništvo).

Slika 2: Struktura kmetijskih gospodarstev po tipu kmetovanja leta 2010 po regijah

Specializirani rejci živine so prevladujoča kategorija v kar devetih statističnih regijah, najbolj v Gorenjski, Zasavski in Osrednjeslovenski regiji.

Obseg KZU se je v zadnjih 10 letih v Sloveniji nekoliko zmanjšal, najbolj v Goriški regiji (tudi na Gorenjskem, Pomurski in Spodnjeposavski regiji), povečal pa se je najbolj v Obalno-kraški statistični regiji (ki pa ima sicer zelo skromen obseg KZU).

Obstoječi podatki kažejo, da imamo v Sloveniji razmeroma skromen obseg kmetijskih površin na posameznega prebivalca, še manj ugodna pa je slika, če želimo prikazati površine obdelovalnih površin na prebivalca. Slovenija je po deležu kmetijskih obdelovalnih površin skoraj na repu med državami EU. Obdelovalnih kmetijskih zemljišč imamo le še 8,8 %, ostalih kmetijskih zemljišč v uporabi pa še 24,3 %. Tako imamo v Sloveniji danes okoli 2540 m² kmetijskih zemljišč in komaj 880 m² obdelovalnih zemljišč na prebivalca.

Preglednica 2: Kmetijska zemljišča v uporabi leta 2000 in 2010.

Regije	2000	2010	indeks gibanja
	Kmetijska zemljišča v uporabi (ha)	Kmetijska zemljišča v uporabi (ha)	
SLOVENIJA	485.879	474.432	97,64
Pomurska	66236	64076	96,74
Podravska	82862	80516	97,17
Koroška	21576	21163	98,09
Savinjska	67951	67297	99,04
Zasavska	6161	6003	97,44
Spodnjeposavska	27895	26693	95,69
Jugovzhodna Slovenija	50233	49400	98,34
Osrednjeslovenska	63770	62617	98,19
Gorenjska	33402	31411	94,04
Notranjsko-kraška	20913	22240	106,35
Goriška	32391	29414	90,81
Obalno-kraška	12490	13601	108,90

Število KMG se je v obdobju 2000 do 2010 zmanjšalo, vendar indeks gibanja števila kmetij kaže na pomembne regionalne razlike. V Zasavski regiji je število celo naraslo (upoštevati moramo majhno skupno število kmetij), najbolj pa se je skupno število kmetij zmanjšalo v »najbolj kmetijski« Pomurski regiji, kar gre pripisati predvsem vse večji specializaciji kmetijstva in propadu majhnih samooskrbnih kmetij (predvsem na Goričkem).

Preglednica 3: Število kmetijskih gospodarstev v Sloveniji in po statističnih regijah.

Regije	2000	2010	indeks gibanja
	Število kmetijskih gospodarstev	Število kmetijskih gospodarstev	
SLOVENIJA	86467	74646	86,33
Pomurska	11810	8890	75,28
Podravska	14800	12318	83,23
Koroška	2901	2743	94,55
Savinjska	12901	11434	88,63
Zasavska	1048	1075	102,58
Spodnjeposavska	5760	5227	90,75
Jugovzhodna Slovenija	9540	8079	84,69
Osrednjeslovenska	9497	8673	91,32
Gorenjska	5040	4476	88,81
Notranjsko-kraška	2952	2881	97,59
Goriška	6540	5790	88,53
Obalno-kraška	3678	3060	83,20

Nasploh je pričakovati, da se bo zmanjševanje števila kmetij, vsaj regionalno, umirilo. Njihovo število se bo po naših ocenah še zmanjševalo v regijah vzhodne Slovenije.

Kot ena glavnih ovir za večjo konkurenčnost slovenskega kmetijstva se izpostavlja **velikostna struktura kmetij**. V Sloveniji še vedno prevladujejo majhne kmetije (do 5 ha KZU). Majhne kmetije prevladujejo najbolj v regijah vzhodne (Pomurska, Podravska, Jugovzhodna Slovenija) in jugozahodne Slovenije (Obalno-kraška in Goriška). Kmetij, ki imajo več kot 20 ha kmetijskih zemljišč, je pri nas še

vedno pod 5 %. Več kot 5 % t.i. velikih kmetij je samo v kmetijsko ekstenzivnih in pretežno gozdnatih regijah in sicer na območju Notranjsko-kraške in Koroške regije. V zadnjih letih pa se povečevanje števila intenzivnih kmetijskih pridelovalcev odraža tudi v deležu velikih kmetij v Pomurski (5,6 %) in Podravski (5,3 %) statistični regiji.

Preglednica 4: Struktura kmetijskih gospodarstev po tipu kmetovanja leta 2010

Regije	Število kmetij *	Velikostni razred KZU 2010					
		0 do pod 5 ha	5 do pod 10 ha	10 do pod 20 ha	20 do pod 30 ha	30 do pod 50 ha	50 ha ali več
SLOVENIJA	74455	61,2	23,5	10,9	2,6	1,2	0,6
Pomurska	8876	65,4	19,0	9,9	2,9	1,7	1,0
Podravska	12291	65,3	18,9	10,4	3,1	1,6	0,7
Koroška	2736	41,7	32,5	20,6	4,2	0,8	0,2
Savinjska	11411	59,6	25,8	11,0	2,5	1,0	0,2
Zasavska	1072	52,6	36,4	9,8	0,9	0,3	np
Spodnjeposavska	5222	68,3	20,9	7,6	1,8	1,0	0,3
Jugovzhodna Slovenija	8069	62,9	25,1	8,3	1,8	1,1	0,8
Osrednjeslovenska	8625	50,5	30,6	13,8	2,9	1,6	0,7
Gorenjska	4450	52,4	27,1	15,9	3,1	1,2	0,3
Notranjsko-kraška	2878	49,7	30,3	14,4	3,1	1,2	1,3
Goriška	5772	69,4	18,4	8,7	2,2	1,0	0,5
Obalno-kraška	3053	79,8	13,1	4,5	1,1	0,6	0,9

* Skupno število KMG leta 2010 je po popisnih podatkih 74.646, zaradi manjkajočih regionalnih podatkov pa pride v tem izračunu do manjše modifikacije

Prikaz **indeksa gibanja števila kmetij po velikostnih razredih** v zadnjih 7 letih opozarja na dejstvo, da se razmeroma hitro zmanjšuje število kmetij v velikostnih razredih od 5 do 20 ha KZU. Zanimivo je, da se število najmanjših kmetij (do 5 ha KZU) na nivoju celotne države in regij povečuje, z izjemo Pomurske in Obalno-kraške regije. Proces intenzifikacije in specializacije kmetijstva je tako najbolj očiten prav v Pomurski statistični regiji, kjer se kmetije razvijajo predvsem v ravninskem delu, gričevnato zaledje Goriškega pa v smislu razvoja kmetijske dejavnosti še naprej nazaduje.

Preglednica 5: Indeks gibanja števila KMG po posameznih velikostnih razredih v obdobju od 2003 do 2010.

indeks 2003 do 2010 po regijah	Velikostni razred KZU 2010					
	0 do pod 5 ha	5 do pod 10 ha	10 do pod 20 ha	20 do pod 30 ha	30 do pod 50 ha	50 ha ali več
SLOVENIJA	102,63	84,96	83,56	116,26	165,77	201,79
Pomurska	87,6	79,7	93,2	120,8	155,1	181,6
Podravska	101,7	78,9	80,0	113,6	189,3	252,9
Koroška	107,6	91,6	84,0	171,6	169,2	150,0
Savinjska	102,2	86,5	85,8	142,9	186,4	220,0
Zasavska	142,4	77,8	99,1	66,7	np	np
Spodnjeposavska	113,7	74,2	77,8	129,2	278,9	177,8
Jugovzhodna Slovenija	101,6	85,0	84,8	123,1	168,6	178,4
Osrednjeslovenska	112,9	92,2	75,4	93,2	148,4	218,5
Gorenjska	101,4	81,0	92,4	143,8	212,0	136,4
Notranjsko-kraška	125,9	103,2	78,3	136,9	120,7	422,2
Goriška	105,1	86,1	83,1	78,1	112,2	123,8
Obalno-kraška	97,1	97,6	103,8	71,7	138,5	207,1

Po drugi strani smo pričue največjemu porastu števila kmetij večjih od 50 ha. Takih smo leta 2003 zabeležili komaj 224, leta 2010 pa se je to število skoraj podvojilo in je bilo evidentiranih kar 425.

Nasploh se je zmanjšalo tudi **število (in struktura) živine**. V Sloveniji je tako število GVŽ v medpopisnem obdobju upadlo za dobrih 10 %, najbolj na območju Pomurske regije, kjer je prav v zadnjem desetletju propadlo več prašičerejskih obratov, istočasno pa je s kmetovanjem prenehalo ukvarjati več manjših samooskrbnih kmetij. Čeprav se je število živine zmanjšalo prav v vseh slovenskih regijah, pa je to najmanjše na Gorenjskem.

Preglednica 6: Število GVŽ v Sloveniji – skupaj.

Regija	2000	2010	indeks gibanja
	Število glav velike živine (GVŽ)	Število glav velike živine (GVŽ)	
SLOVENIJA	470498	421553	89,60
Pomurska	59843	43933	73,41
Podravska	89855	79851	88,87
Koroška	24163	23809	98,53
Savinjska	75882	72636	95,72
Zasavska	5708	5325	93,29
Spodnjeposavska	22394	19333	86,33
Jugovzhodna Slovenija	44439	39589	89,09
Osrednjeslovenska	70832	64274	90,74
Gorenjska	39838	39525	99,21
Notranjsko-kraška	13771	11298	82,04
Goriška	19738	18104	91,72
Obalno-kraška	4035	3876	96,06

Skupno število PDM se v Sloveniji in v vseh statističnih regijah zmanjšuje, kar je predvsem posledica intenzifikacije kmetijske proizvodnje. V prihodnje je še pričakovati upad skupnega števila PDM, vendar bo ta bistveno manj izrazit. Ob večjih spremembah usmeritve kmetovanja pa lahko regionalno pride celo do povečanja PDM.

Preglednica 7: Skupne PDM v Sloveniji leta 2000 in 2010

Regija	2000	2010	indeks gibanja
	Skupne polnovredne delovna moči (PDM)	Skupne polnovredne delovna moči (PDM)	
SLOVENIJA	107809	77012	71,43
Pomurska	14249	8186	57,45
Podravska	19567	13464	68,81
Koroška	3824	3232	84,52
Savinjska	17492	13493	77,14
Zasavska	1483	1340	90,36
Spodnjeposavska	7347	5447	74,14
Jugovzhodna Slovenija	11117	7528	67,72
Osrednjeslovenska	13512	9869	73,04
Gorenjska	6467	5118	79,14
Notranjsko-kraška	3157	2091	66,23
Goriška	6722	4928	73,31
Obalno-kraška	2872	2317	80,68

Pravo sliko pa da šele prikaz **PDM/ha**. Nižji vložek dela v kmetijstvu kaže na tehnološki napredek in povečevanje produktivnosti. Tako se je v desetih letih produktivnost dela v PDM/ha v Sloveniji zmanjšala iz 0,22 na 0,16. najnižja je v Notranjsko-kraški regiji, kjer je kmetijstvo sila ekstenzivno in z izjemo živinoreje manj razvito. Zanimivo je, da se je v Pomurski regiji produktivnost dela v tem obdobju skoraj prepolovila (iz 0,22 na 0,13). Visoka ostaja v Zasavski, Spodnjeposavski in Savinjski regiji. V vseh regijah, kjer so zaradi naravnih razmer pogoji za kmetovanje manj ugodni, se produktivnost dela zmanjšuje počasneje oz. je pričakovati, da do bistvenih sprememb ne bo več prihajalo. Omeniti velja, da je produktivnost dela v Sloveniji v primerjavi z drugimi državami EU, še vedno visoka in s tega vidika ostajamo manj konkurenčni.

Preglednica 8: Produktivnost dela v kmetijstvu v PDM/ha leta 2000 in 2010

Regija	2000	2010
Gorenjska	0,19	0,16
Goriška	0,21	0,17
Jugovzhodna Slovenija	0,22	0,15
Koroška	0,18	0,15
Notranjsko-kraška	0,15	0,09
Obalno-kraška	0,23	0,17
Osrednjeslovenska	0,21	0,16
Podravska	0,24	0,17
Pomurska	0,22	0,13
Savinjska	0,26	0,2
Spodnjeposavska	0,26	0,2
Zasavska	0,24	0,22
Slovenija	0,22	0,16

Podatki o št. KMG, **usmerjenih v prodajo**, so se v okviru Popisa kmetijstva 2010 v takšni obliki zbirali prvič. Zanimiv je predvsem delež kmetij po regijah, ki so že pretežno usmerjene v prodajo. Velike regionalne razlike nakazujejo na zelo različno gospodarsko vlogo kmetijstva po regijah pa tudi na stopnjo njegove specializacije. V pozitivno smer odločno odstopajo Koroška, Gorenjska, Goriška in Pomurska statistična regija s preko 45 % kmetij usmerjenih v prodajo. Jugovzhodna Slovenija, Spodnjeposavska regija, Notranjsko-kraška in Obalno-kraška regija pa imajo delež kmetij usmerjenih v prodajo nižji od 35 %.

Preglednica 9: Delež KMG usmerjen v lastno pridelavo oz. prodajo leta 2010.

	2010				
	Število kmetijskih gospodarstev	Pretežni namen kmetijske pridelave družinskih kmetij: za lastno porabo	Pretežni namen kmetijske pridelave družinskih kmetij: za prodajo	delež lastna pridelava	delež prodaja
SLOVENIJA	74646	44426	29999	59,52	40,19
Pomurska	8890	4712	4147	53,00	46,65
Podravska	12318	7236	5044	58,74	40,95
Koroška	2743	1283	1457	46,77	53,12
Savinjska	11434	7022	4380	61,41	38,31
Zasavska	1075	677	398	62,98	37,02
Spodnjeposavska	5227	3572	1641	68,34	31,39
Jugovzhodna Slovenija	8079	5840	2224	72,29	27,53
Osrednjeslovenska	8673	4990	3648	57,53	42,06
Gorenjska	4476	2259	2206	50,47	49,29
Notranjsko-kraška	2881	1896	979	65,81	33,98
Goriška	5790	2958	2811	51,09	48,55
Obalno-kraška	3060	1981	1064	64,74	34,77

Delež kmetijske dejavnosti v strukturi BDV se v Sloveniji zadnje leto vztrajno znižuje in je od leta 2000, ko je predstavljal 3,4 % BDV, v letu 2009 padel na 2,4 %. Delež kmetijstva v skupni BDV je padal tudi na regionalnem nivoju, vendar pa razlike med statističnimi regijami še vedno ostajajo velike.

Preglednica 10: Dodana vrednost v kmetijstvu v deležu skupne BDV.

REGIONALNA RAVEN	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gorenjska	2,6	2,4	2,6	1,9	2	2,2	2	2	2,2	2,3
Goriška	3,9	3,5	3,9	3	3,3	3,2	3	3	3,1	3,2
Jugovzhodna Slovenija	6,5	5,8	6,1	4,6	4,9	5,2	4,2	4,2	4,1	4,2
Koroška	4,8	4,4	4,5	3,4	3,7	3,6	3,5	3,5	3,9	4,1
Notranjsko-kraška	8,1	7,6	8,3	6,8	6,9	7,2	7	7	6,9	7,2
Obalno-kraška	1,6	1,6	1,6	1,4	1,5	1,8	1,4	1,4	1,5	1,5
Osrednjeslovenska	1,3	1,2	1,3	0,9	0,9	1	0,8	0,8	0,9	0,9
Podravska	3,9	3,4	3,8	2,9	3,1	3	2,6	2,6	2,8	2,8
Pomurska	9,3	8,3	9,3	7	7,7	7,5	6,6	6,6	7,2	7,2
Savinjska	3,9	3,6	3,9	3	3,2	3,1	2,7	2,7	3	3
Spodnjeposavska	6,1	5,5	6,1	4,8	5,5	5,4	4,5	4,5	4,5	4,6
Zasavska	2,1	1,9	2,2	1,6	2,1	2,3	1,9	1,9	2	2
Slovenija	3,4	3	3,3	2,5	2,6	2,6	2,3	2,3	2,4	2,4

Vir: SURS, 2012.

Višjo dodano vrednost v skupnem deležu BDV imajo kmetijsko najbolj razvite regije, to so predvsem Pomurska in Spodnjeposavska regija. Visok delež ima tudi Notranjsko-kraška statistična regija, vendar na račun gozdarstva in ne pridelave hrane. V tem primeru podatek »zavaja«, saj visoka dodana vrednost v kmetijstvu te regije ne prispeva k proizvodnji hrane oz. povečanju prehranske varnosti. Nekoliko višji delež imajo tudi značilne »podeželske« regije, kjer druge gospodarske dejavnosti nimajo tako dominantne vloge (npr. Jugovzhodna Slovenija). Pričakovano najnižji delež imajo gospodarsko najbolj razvita Osrednjeslovenska in Obalno-kraška regija (0,9 % oz. 1,5 %). Glede na slovenske razmere v pozitivni smeri odstopa kar osem regij, podpovprečen delež v skupni vrednosti BDV pa imajo poleg Osrednjeslovenske statistične regije še Obalno-kraška, Zasavska in Gorenjska regija,

Glede na trend je pričakovati, da se bo padec vrednosti kmetijstva v prihodnje umiril, zaradi strukturnih sprememb v slovenskem gospodarstvu nasploh pa je mogoče pričakovati, vsaj v nekaterih statističnih regijah, celo postopno povečevanje vloge kmetijske dejavnosti v strukturi BDV.

Po podatkih SURS-a (ki se nekoliko razlikujejo od skupnih podatkov MKO o stanju ekološkega kmetijstva po regijah) se je **število ekoloških kmetij** (s certifikatom in v preusmeritvi) v zadnjih desetih letih skoraj podvojilo (po podatkih MKO je bilo izhodiščno stanje št. ekoloških kmetij leta 2000 bistveno nižje in je bila rast še toliko večja). Če vrednotimo razporeditev števila kmetij po regijah, je največ KMG z ekološkim načinom kmetovanja v Savinjski regiji (kar 17,3 % vseh ekoloških kmetij v Sloveniji), sledijo ji še Osrednjeslovenska (11,2 %), Koroška (11,1 %) in Goriška (11,1 %). V treh regijah, Zasavski, Pomurski in Spodnjeposavski je bilo v letu 2010 le po 3 % vseh ekoloških kmetij.

Preglednica 11: Dinamika razvoja kmetij usmerjenih v ekološko kmetovanje.

Regija	2000			2010			Indeks 2000 - 2010
	Število KMG	KMG eko	% KMG po regijah	Število KMG	KMG eko	% KMG po regijah	
SLOVENIJA	86.467	1166	1,3	74.646	2180	2,9	187,0
Pomurska	11.810	64	0,5	8.890	65	0,7	101,6
Podravska	14.800	196	1,3	12.318	206	1,7	105,1
Koroška	2.901	98	3,4	2.743	243	8,9	248,0
Savinjska	12.901	194	1,5	11.434	377	3,3	194,3
Zasavska	1.048	np	np	1.075	63	5,9	np
Spodnjeposavska	5.760	55	1,0	5.227	66	1,3	120,0
Jugovzhodna Slovenija	9.540	138	1,4	8.079	215	2,7	155,8
Osrednjeslovenska	9.497	109	1,1	8.673	245	2,8	224,8
Gorenjska	5.040	106	2,1	4.476	186	4,2	175,5
Notranjsko-kraška	2.952	np	np	2.881	161	5,6	np
Goriška	6.540	96	1,5	5.790	242	4,2	252,1
Obalno-kraška	3.678	59	1,6	3.060	111	3,6	188,1

Drugačna je slika, če upoštevamo delež kmetij z ekološkim načinom pridelave od vseh kmetij. Te so leta 2000 predstavljale dober odstotek od vseh kmetij, leta 2010 pa skoraj 3 %. Če upoštevamo regionalne razmer je najvišji delež ekoloških kmetij v Koroški statistični regiji (skoraj 9 %), tej pa sledi Savinjska (5,9 %) in Notranjsko-kraška regija (5,6 %). V kmetijski Pomurski statistični regiji smo že izpostavili nizko število ekoloških kmetij, še bolj pa izstopa nizek delež kmetij usmerjenih v ekološko pridelavo (manj kot 1 %). Povečevanje števila ekoloških pridelovalcev pa ni vedno zadosten pokazatelj razvoja sektorja, sama rast števila kmetij in obsega ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč (v letu 2012 je v kontroli eko že 2382 kmetov) še ne kaže vloge ekološkega kmetovanja v kontekstu prispevka k boljši samooskrbi z ekološko pridelano hrano.

V **analizo socio-ekonomskih značilnosti kmetij** (analiza podatkov o gospodarju in družinskih članih) smo vključili: podatke o družinskih članih (število) na KG po starostnih skupinah, splošna izobrazba gospodarjev, kmetijska izobrazba gospodarjev, gospodarji po starostnih razredih, družinska delovna sila po velikostnih razredih PDM (gospodar, drugi družinski člani), družinska delovna sila po zaposlitvenem statusu in samozaposleni kmetje (po regijah).

Število družinskih članov se je v zadnjih desetih letih na kmetijah precej zmanjšalo in sicer za več kot 60.000. Najbolj je upad števila družinskih članov opazen v Pomurski, Obalno-kraški in Podravske statistični regiji. Bolj stabilne razmere pa ostajajo v kmetijsko manj značilnih regijah (Zasavska, Notranjsko-kraška) in tradicionalno kmetijski Koroški statistični regiji.

Če pogledamo podatke še po starostnih skupinah se kaže, da se je najbolj zmanjšalo število otrok in mladine – torej mlajših do 25 let. V Obalno-kraški regiji se je število mladih samo v desetih letih več kot prepolovilo. V tem obdobju se je tudi širše v demografski sliki Slovenije odrazila nižja rodnost v preteklih dveh desetletjih.

Preglednica 12: Gibanje števila družinskih članov na kmetijah v obdobju 2000 in 2010.

Regije	Vsi družinski člani		
	2000	2010	Indeks 2000 in 2010
SLOVENIJA	322981	259075	80,2
Pomurska	44701	30936	69,2
Podravska	54348	41750	76,8
Koroška	11522	10148	88,1
Savinjska	49269	40645	82,5
Zasavska	4045	3924	97,0
Spodnjeposavska	20978	18198	86,7
Jugovzhodna Slovenija	35280	28338	80,3
Osrednjeslovenska	36938	31174	84,4
Gorenjska	19877	16322	82,1
Notranjsko-kraška	9988	9469	94,8
Goriška	23985	19118	79,7
Obalno-kraška	12050	9053	75,1

Preglednica 13: Gibanje števila družinskih članov na kmetijah po starostnih razredih v obdobju 2000 in 2010.

Regija	pod 25 let			od 25 do 45			od 45 do 65			65 in več		
	2000	2010	indeks	2000	2010	Indeks	2000	2010	Indeks	2000	2010	Indeks
SLOVENIJA	91215	54169	59,4	88598	71758	81,0	86074	79571	92,4	60384	53458	88,5
Pomurska	11664	5686	48,7	12325	8656	70,2	12505	9461	75,7	8676	6647	76,6
Podravska	15257	8650	56,7	15421	11627	75,4	14494	13008	89,7	9673	8718	90,1
Koroška	3625	2362	65,2	3163	2877	91,0	3200	3132	97,9	1810	1802	99,6
Savinjska	14972	8903	59,5	13675	11789	86,2	13051	12801	98,1	8332	7687	92,3
Zasavska	1132	830	73,3	1164	1104	94,8	1137	1254	110,3	736	759	103,1
Spodnjeposavska	5797	3807	65,7	5738	4955	86,4	5846	5658	96,8	3976	3672	92,4
Jugovzhodna Slovenija	10205	6464	63,3	9778	7574	77,5	9373	8702	92,8	6713	5722	85,2
Osrednjeslovenska	11009	7085	64,4	10125	8665	85,6	8866	9492	107,1	7311	6638	90,8
Gorenjska	6181	3743	60,6	5200	4676	89,9	4799	4840	100,9	3726	3362	90,2
Notranjsko-kraška	2400	1803	75,1	2491	2429	97,5	2667	2669	100,1	2229	2290	102,7
Goriška	6460	3635	56,3	6333	5053	79,8	6494	5753	88,6	4670	4024	86,2
Obalno-kraška	2513	1201	47,8	3185	2353	73,9	3642	2801	76,9	2532	2137	84,4

Splošna izobrazba kmetov (gospodarjev) se je v zadnjem desetletju bistveno izboljšala. Izrazito se je zmanjšalo število kmetov brez izobrazbe in z osnovnošolsko izobrazbo, najbolj pa je poraslo število tistih z višjo ali visoko izobrazbo. Formalna izobrazba se je v Sloveniji bistveno dvignila, kar vsekakor velja tudi za gospodarje na kmetiji. Izrazit upad gospodarjev brez izobrazbe gre na račun starejše generacije, ki je v veliki večini že pomrla ali pa predala kmetije v mlajše roke. Pomena izobrazbe se kmetje sicer zavedajo, hkrati pa sami poudarjajo, kako pomembna je tudi sama vsebina izobrazbe, zato je za vrednotenje pomembnejši delež kmetov z ustrežno kmetijsko (in sorodno) izobrazbo.

Preglednica 14: Indeks gibanja splošne izobrazbe kmetov v obdobju 2000 do 2010.

Regija	Število oseb		Indeks gibanja izobrazbe v obdobju 2000 do 2010				
	2000	2010	Indeks brez izobrazbe	Indeks OŠ	Indeks - poklicna	Indeks - SŠ	Indeks - Višja, Visoka
SLOVENIJA	86336	74425	46,3	68,1	109,9	122,3	165,3
Pomurska	11783	8859	50,6	61,3	95,4	103,0	126,7
Podravska	14775	12280	55,0	65,1	103,7	118,3	147,8
Koroška	2900	2740	np	73,4	122,6	140,4	215,4
Savinjska	12890	11402	np	71,4	118,2	115,4	187,4
Zasavska	1047	1075	50,4	75,3	130,0	156,3	226,7
Spodnjeposavska	5752	5213	39,7	75,7	112,8	128,4	184,8
Jugovzhodna Slovenija	9531	8064	np	69,3	112,4	128,0	186,5
Osrednjeslovenska	9471	8638	43,5	71,5	118,9	136,2	201,6
Gorenjska	5032	4465	42,0	65,6	113,2	123,5	173,9
Notranjsko-kraška	2947	2875	np	77,5	113,4	164,1	182,1
Goriška	6534	5769	52,8	65,9	106,2	131,1	169,9
Obalno-kraška	3674	3045	32,5	67,4	95,0	100,9	124,6

Delež gospodarjev s formalno kmetijsko izobrazbo je pomemben podatek pri opredeljevanju in /ali načrtovanju razvoja kmetijske dejavnosti. Formalna kmetijska izobrazba je vsekakor pomemben dejavnik za napredek, sprejemanje novosti in perspektivnost v kmetovanju. Delež gospodarjev s formalno kmetijsko izobrazbo na državni ravni znaša 8,81 % in se je od leta 2000 povečal za slabe 3 %. Pomembno je, da se delež povečuje tudi v vseh statističnih regijah, najbolj v Jugovzhodni Sloveniji, Podravske, Pomurske in Savinjske statistični regiji, najmanj pa Notranjsko-kraški.

Preglednica 15: Kmetijska izobrazba gospodarjev leta 2000 in 2010.

Regija	Število gospodarjev		kmetijska izobrazba število		Kmetijska izobrazba delež	
	2000	2010	2000	2010	2000	2010
Gorenjska	5032	4465	256	342	5,09	7,66
Goriška	6534	5769	356	369	5,45	6,40
Jugovzhodna Slovenija	9531	8064	352	657	3,69	8,15
Koroška	2900	2740	269	330	9,28	12,04
Notranjsko-kraška	2947	2875	86	96	2,92	3,34
Obalno-kraška	3674	3045	172	167	4,68	5,48
Osrednjeslovenska	9471	8638	419	566	4,42	6,55
Podravska	14775	12280	1126	1402	7,62	11,42
Pomurska	11783	8859	709	952	6,02	10,75
Savinjska	12890	11402	846	1220	6,56	10,70
Spodnjeposavska	5752	5213	296	349	5,15	6,69
Zasavska	1047	1075	41	55	3,92	5,12
Slovenija	86336	74425	4973	6559	5,76	8,81

Napredek v izobrazbeni strukturi kmetov in kmečkega prebivalstva je nasploh očiten. Predvsem je pomembno, da se razmere izboljšujejo v pridelovalno bolj intenzivnih območjih. Pomembno vlogo na tem področju ima tudi sistem srednjih in višjih kmetijskih šol, ki kljub spremembam v družbi marsikje

s kvalitetnim delom ohranjajo število dijakov/študentov. Vzpodbuden je npr. podatek za Pomursko statistično regijo, kjer se je delež gospodarjev s formalno kmetijsko izobrazbo v desetih letih od 6 % povzpел na skoraj 11 %.

Povprečna starost gospodarja na kmetiji je v Sloveniji še vedno neugodna, saj je slovenski gospodar v povprečju star kar 57 let. Neugodna starostna struktura gospodarjev je pomemben »zaviralec« razvoja, inovativnosti, podjetniške usmerjenosti na kmetijah. Najslabša slika je v Notranjsko-kraški regiji (povprečna starost gospodarja kar 61 let), najugodnejša pa je slika na Koroškem, kjer je gospodar v povprečju star 53 let.

Preglednica 16: Povprečna starost gospodarjev leta 2000 in 2010.

Regija	Povprečna starost	
	2000	2010
Gorenjska	57	57
Goriška	57	58
Jugovzhodna Slovenija	57	58
Koroška	53	53
Notranjsko-kraška	60	61
Obalno-kraška	59	59
Osrednjeslovenska	58	58
Podravska	56	57
Pomurska	56	57
Savinjska	55	56
Spodnjeposavska	57	58
Zasavska	56	56
Slovenija	57	57

Vendar velja opozoriti tudi na pojav vse bolj aktivnih »starejših« kmetov. Če je še pred leti veljalo, da so kmetje na področju inovacij, uvajanja sprememb idr. na kmetijah z leti bili vse manj aktivni, pa se je sedaj ta starostna meja precej dvignila (kar ugotavljamo tudi na drugih področjih dela).

Preglednica 17: Delež samozaposlenih kmetov leta 2005 in 2011.

Regija	% samozaposlenih 2005	% samozaposlenih 2011
Gorenjska	2,13	2,16
Goriška	3,58	3,71
Jugovzhodna Slovenija	4,84	4,96
Koroška	4,22	4,50
Notranjsko-kraška	3,01	3,21
Obalno-kraška	1,70	1,72
Osrednjeslovenska	1,84	1,95
Podravska	4,93	5,43
Pomurska	10,12	11,07
Savinjska	5,29	5,44
Spodnjeposavska	7,35	7,82
Zasavska	1,98	2,32
Slovenija	3,85	4,05

Delež samozaposlenih kmetov se postopoma zvišuje, kar kaže na vse bolj »podjetniško« usmerjenost kmetovalcev pri nas. Najbolj se je ta delež povišal v Pomurski regiji (kjer je ta delež že tako visok), najnižji pa je v Obalno-kraški in Osrednjeslovenski regiji. Pričakovati je, da se bo delež samozaposlenih kmetov s specializacijo v kmetijstvu

Na koncu je potrebno izpostaviti še kmetije z **dopolnilnimi dejavnostmi**. Že celotno zgodovino slovenskega kmetijstva imajo dopolnilne dejavnosti pomembno, v marsikateri regiji celo odločilno vlogo za preživetje kmeta. Zadnji podatki registra dopolnilnih dejavnosti (MKO, 2013) so vzpodbudni, predvsem glede zastopanosti nekaterih dopolnilnih dejavnosti, ki so za izvajalca sicer zahtevne (po investiciji, delovni sili, organizaciji idr.), prinašajo pa veliko dodano vrednost.

Preglednica 18: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji v Sloveniji leta 2013.

Vrsta dopolnilne dejavnosti	Število	Delež (%)
Kmetije z vsaj eno dopolnilno dejavnostjo	12.103	100
Aranžiranje in izdelava vencev in šopkov ipd. iz lastnega cvetja in drugih okrasnih rastlin	48	0,4
Dejavnosti povezane s tradicionalnimi znanji na kmetiji	921	7,6
Izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji	514	4,2
Predelava mesa	202	1,7
Predelava mleka	254	2,1
Predelava sadja	538	4,4
Predelava vrtnin	356	2,9
Druge dejavnosti, povezane s predelavo hrane	1.772	14,6
Predelava lesa	627	5,2
Prodaja na kmetiji	445	3,7
Storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo opremo, orodji in živalmi ter oddaja le-teh v najem	3911	32,3
Turizem na kmetiji	1786	14,8
Ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib	21	0,2
Pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov	576	4,8
Drugo	132	1,1

Vir: Register dopolnilnih dejavnosti, MKO, 2013.

Poleg tradicionalno razvitih in dobro zastopanih dopolnilnih dejavnosti s področja storitev s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo velja izpostaviti še turizem, predvsem pa se razvijajo dejavnosti, ki so povezane s predelavo hrane. Kmetje namreč vse bolj ugotavljajo, da je za samo trženje pomembna tudi ponudba in da zgolj prodaja osnovnih kmetijskih pridelkov ne zadošča.

4.2 Izbrane statistične analize že obstoječih podatkovnih zbirk

V obdobju od leta 2007 do 2012 smo sodelavci projekta izvedli za potrebe različnih projektov več terenskih raziskav, v okviru katerih smo pridobili vrsto podatkov, ki jih uradna statistika ne spremlja, vendar pa neposredno ali pa posredno kažejo na razvojni potencial posameznih kmetij. V grobem lahko te podatke razdelimo na tri skupine:

- Podatki, ki kažejo na potencial na področju **socio-ekonomske in demografske strukture**;
- Podatki, ki kažejo na potencial na področju **trženja (in pridelave)**;

- Podatki (informacije), ki kažejo na potencial z vidika možnosti nadaljevanja kmetovanja – **perspektivnosti kmetije kot jo vidijo sami kmetje**;

Cilj sintezne analize že obstoječih podatkovnih zbirk je torej identifikacija kazalnikov razvojnih potencialov kmetij z vidika njihove socio-ekonomske in demografske strukture, gospodarskega razvoja in dejanskega obstoja kmetij. V okviru zgoraj omenjenih raziskav smo namreč z obsežnim terenskim delom pridobili tudi vse podatke o socio-ekonomskih značilnostih nosilcev kmetijske dejavnosti, njihovih družinskih članov, ugotavljali pa smo tudi demografsko moč (analiza vitalnosti, ki kaže na demografsko perspektivnost) celotnega kmetijskega gospodarstva. Pri raziskavah UL FF smo nosilce dejavnosti že povpraševali po njihovi oceni perspektivnosti kmetije (in kmetijstva nasploh), ugotavljali smo tudi stopnjo tržne naravnosti kmetije, stanje nasledstva na kmetiji, starost in izobrazbo gospodarja idr.

V nadaljevanju so pri nekaterih skupinah informacij podatki prikazani tudi na regionalni ravni (npr. po pridelovalnih območjih), s tem pa želimo nakazati velike razlike, do katerih prihaja celo znotraj posameznih regij (pa jih npr. prikazi po statističnih regijah zabrišejo).

Za vse podatkovne zbirke (skupine kmetij) smo z neposredno terensko raziskavo med drugim tudi ugotavljali:

- **demografski potencial kmetij**; demografska vitalnost gospodinjstva, število članov gospodinjstva, starost gospodarja;
- **gospodarski potencial kmetij**; tržna usmerjenost kmetije;
- **razvojni potencial kmetij**; nasledstvo na kmetiji, izobrazba gospodarja, vizija razvoja kmetije.

A Demografski potencial kmetij

Perspektivnost in **demografsko vitalnost kmečkega gospodarstva** najbolje opredelimo s pomočjo neposrednih odgovorov kmetov ter podatkov o dejanskem številu, starosti, aktivnosti in izobrazbi družinskih članov. Veliko teh podatkov uradna statistika ne spremlja in zbira, zato jih lahko pridobimo le s terenskim delom – anketiranjem. Kot demografsko perspektivne kmetije izpostavljamo tiste, na katerih prebivajo večgeneracijska kmečka družina in katerih člani (zlasti mlajša generacija) izkazujejo interes po intenzivnejšem delovnem angažmaju na kmetiji in po nadaljnji pridelavi pridelkov. Dosedanje analize starostno-generacijske strukture gospodinjstev (Klemenčič in sod., 2008, Lampič, 2008, 2011), so se posebej na kmečkih gospodinjstvih pokazale kot zelo primerna metoda za oceno dejanskih in potencialnih razvojnih možnosti same kmetijske dejavnosti in manjših podeželskih območij nasploh. Gre za tipologijo gospodinjstev glede na starostno-generacijsko sestavo članov. Pri razvrščanju anketiranih kmečkih gospodinjstev glede na njihovo demografsko strukturo smo povzeli pristop, uporabljen v Lampič (2008) in Klemenčič s sod. (2008):

- Ostarelo gospodinjstvo: vsi člani so starejši od 70 let.
- Starejše gospodinjstvo: vsi člani so starejši od 50 let.
- Gospodinjstvo s starejšo srednjo generacijo: predstavljajo ga starši z otroki, starejšimi od 35 let, lahko gre za enočlansko gospodinjstvo, ko je član star od 35 do 50 let.
- Gospodinjstvo s srednjo generacijo: otroci so stari od 25 do 35 let, lahko gre za enočlansko gospodinjstvo, ko je član star od 25 do 35 let.

- Trigeneracijsko gospodinjstvo: gospodinjstvo sestavljajo člani treh generacij (stari starši, otroci, vnuki). Takšna gospodinjstva so številčnejša in kot taka imajo praviloma na razpolago tudi več razpoložljivega dela za delo na kmetiji in z njo povezanimi dejavnostmi.
- Gospodinjstvo s srednjo in mlado generacijo: predstavljajo ga starši in otroci, ki so mlajši od 25 let.
- Mlada družina: vsi člani so mlajši od 35 let. To so mlade družine, ki se v kmečkih gospodinjstvih redko pojavljajo.

Z vidika gospodarske funkcionalnosti in bodočega razvoja lahko sedem zgoraj opisanih tipov kmečkih gospodinjstev razvrstimo v naslednje skupine: (i) perspektivne (mlade družine, kmetije s srednjo in mlado generacijo ter trigeneracijske kmetije), (ii) pogojno perspektivne (kmetije s srednjo ter kmetije s srednjo in starejšo generacijo) in (iii) manj perspektivne (t.i. starejše in ostarele kmetije).

Na **območju MO Ljubljana** smo leta 2007 anketirali 189 kmetij, ki so skupaj imele 816 družinskih članov, povprečna velikost kmečkega gospodinjstva je torej bila 4,3 člane. Pregled po starostnih skupinah kaže, da je številčno najmočnejša zrela generacija, stara od 50 do 70 let (22 % vseh evidentiranih članov na kmetiji). Hkrati je ta generacija v delovnem smislu na kmetijah zelo aktivna in ima tako za obstoj in razvoj dejavnosti še vedno zelo pomembno vlogo. Sledi srednja generacija s skoraj 20 %, ne smemo pa zanemariti starejše generacije (nad 70 let), ki predstavlja še 15 % prebivalcev na anketiranih kmetijah. Glede na tipe demografske vitalnosti je bila slika med anketiranimi kmeti MO sledeča.

Preglednica 19: Demografska vitalnost kmetij MO Ljubljana leta 2017, Slovenija.

Demografska vitalnost gospodinjstev	Število gospodinjstev	% gospodinjstev
ostarelo	10	5,3
starejše	19	10,1
s starejšo srednjo generacijo	19	10,1
s srednjo generacijo	23	12,2
trigeneracijsko	77	40,7
s srednjo in mlado generacijo	41	21,7
mlada družina	0	0
Skupaj	189	100

Med anketiranimi kmetijami izrazito prevladujejo trigeneracijska gospodinjstva, ki so tudi delovno najprimernejša za razvoj kmetijske dejavnosti. Še vedno je razmeroma visok delež starejših in ostarelih gospodinjstev (skupaj preko 15 %), kjer lahko govorimo o t. i. demografsko »opustošenih« kmetijah, ki odmirajo ali pa so na različne načine socialno prizadete (neporočeni, pari brez otrok ipd.). Pokazalo se je, da smo v anketo zajeli kar 62 % demografsko perspektivnih kmetij, 22 % potencialno demografsko perspektivnih in dobrih 15 % demografsko manj perspektivnih kmetij.

Zelo podobna slika se je pokazala na povsem drugem koncu Slovenije, v delu Podravske statistične regije. Med anketiranimi kmetijami na celotnem proučevanem območju **Spodnjega Podravja** prevladujejo gospodinjstva s srednjo in mlado generacijo s 26,7 %, najbolj perspektivna trigeneracijska gospodinjstva pa predstavljajo 25,2 %. Skoraj 15 % predstavljajo ostarela in starejša gospodinjstva (demografsko manj perspektivna), ki odmirajo ali pa so na različne načine socialno prizadete (Lampič, 2008). Zanimive so tudi razlike po posameznih pridelovalnih območjih, kjer je največji delež ostarelih in starejših gospodinjstev v Halozah, 20,6 %, prav tako pa je tam tudi največji delež trigeneracijskih gospodinjstev 32,4 %. Na Ravnini ob Dravi po analizi anket ni ostarelih gospodinjstev, starejša gospodinjstva predstavljajo 12,3 %, trigeneracijskih gospodinjstev pa je 26,2

% . V Slovenskih goricah prav tako ni nobenega ostarelega gospodinjstva, starejših gospodinjstev je 12,5 %, trigeneracijskih gospodinjstev pa 15,6 %.

Preglednica 20: Demografska vitalnost kmetij Spodnjega Podravja 2009.

Tip gospodinjstva	Število kmetij	Delež kmetij Sp. Podravja
Ostarelo gospodinjstvo	2	1,5
Starejše gospodinjstvo	17	13,0
Gospodinjstvo s starejšo srednjo generacijo	18	13,7
Gospodinjstvo s srednjo generacijo	25	19,1
Trigeneracijsko gospodinjstvo	33	25,2
Gospodinjstvo s srednjo in mlado generacijo	35	26,7
Mlado gospodinjstvo/Mlada družina	1	0,8
Skupaj	131	100

Ustrezne podatke za analizo demografske vitalnosti **ekoloških pridelovalcev** smo na terenu pridobili za 242 anketiranih kmetij, ki skupaj štejejo 988 članov.

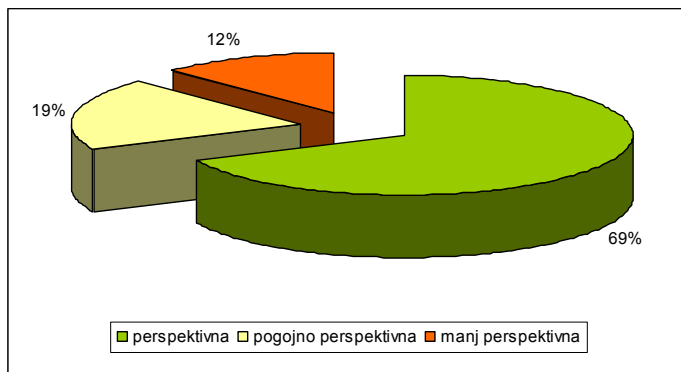
Preglednica 21: Demografska vitalnost ekoloških kmetij 2010, Slovenija.

Demografska vitalnost gospodinjstev	Število gospodinjstev	%	skupaj članov	povprečna velikost gospodinjstva
ostarelo	2	0,8	3	1,5
starejše	28	11,6	55	2,0
s starejšo srednjo generacijo	17	7,0	39	2,9
s srednjo generacijo	30	12,4	102	3,4
trigeneracijsko	49	20,2	285	5,8
s srednjo in mlado generacijo	109	45,0	477	4,4
mlada družina	7	2,9	27	3,8
Skupaj	242	100	988	4,1

Med vzorcem ekoloških kmetij je demografski potencial večji kot na kmetijah predhodno predstavljenih raziskav MO Ljubljane in Spodnjega Podravja.

Povprečna velikost ekološke kmetije je 4,1 člana, številčno najmočnejšo skupino pa predstavljajo trigeneracijska kmečka gospodinjstva, ki jih z vidika razpoložljivosti lastnega dela lahko označimo kot perspektivna za razvoj kmetije in morebitnih drugih dejavnosti, vezanih na kmetijsko proizvodnjo. Zaradi števila družinskih članov in sestave gospodinjstva je na takšnih kmetijah namreč mogoče celovito in predvsem dolgoročno načrtovanje razvoja kmetijskega gospodarstva, k temu pa bistveno pripomore razpoložljivost in fleksibilnost lastnega dela, kombinacija izkušenj in znanja, ki jih prinaša starejša generacija ter podjetnosti, inovativnosti in pripravljenosti na prevzemanje poslovnih tveganj, ki so značilne za mlajšo generacijo.

Slika 3: Struktura slovenskih ekoloških kmetij glede demografske perspektivnosti (2010).

Ekoloških kmetij, ki jih glede na demografsko sestavo kmečkih gospodinjstev prištevamo med razvojno manj perspektivne, je v anketiranem vzorcu 12 %. Te kmetije se soočajo s postopnim (včasih pa tudi razmeroma hitrim) ugašanjem, vendar nekateri primeri po Sloveniji kažejo, da obstajajo tudi izjeme. Z vidika pridelave ekološke hrane za povečanje lokalne oskrbe je ta skupina kmetij dolgoročno manj oziroma (ne)perspektivna. Primerjave s sorodnimi raziskavami demografske slike kmetij v Sloveniji pa kažejo, da je delež demografsko manj perspektivnih ekoloških kmetij nižji kot tisti pri konvenconalnih kmetijah v različnih regijah (Lampič, 2008, 2011).

Izpostaviti velja še dobro petino kmetij s starejšo in srednjo generacijo, ki smo jih uvrstili med pogojno perspektivne. V primeru, da si srednja generacija ne bo uspela najti partnerjev in si ustvariti družine, so te kmetije srednjeročno manj perspektivne. Ko starejša generacija ne bo več zmožna večjega delovnega angažmaja na kmetiji, bo za delo na kmetiji ostal samo član srednje generacije (star 40 ali 50 let), ki pa ne bo sposoben naprej upravljati in razvijati dejavnosti v trenutnem obsegu. Prav pri ekoloških kmetovalcih pa imamo številne primere, ko se posamezniki v srednjih letih odločijo za drugačen način življenja oz. nov način kmetovanja. Gospodarsko močna in v prihodnost zazrta bi morala biti predvsem trigeneracijska gospodinjstva, tista s srednjo in mlado generacijo, ter mlada gospodinjstva. Na terenu smo zabeležili kar 69 % takšnih ekoloških kmetij, kar je glede na siceršnje razmere v Sloveniji bistveno ugodnejše in odstopa od vseh dosedanjih raziskav demografske vitalnosti slovenskih kmetij (Lampič, 2008, 2011, Klemenčič s sod., 2008). Posebej velja izpostaviti 45 % delež kmetij s srednjo in mlado generacijo, za katere pričakujemo, da bodo tudi v prihodnje nosilke razvoja in inovativnosti v vseh segmentih pridelave, predelave in tudi ponudbe ekoživil.

Za Slovenijo je značilna visoka **starost gospodarjev** na kmetijah, ki jo skušajo zadnja leta s pomočjo nekaterih ukrepov (npr. zgodnje upokojevanje) postopoma znižati. Po podatkih Popisa kmetijskih gospodarstev (leta 2000) je bila ta v Sloveniji 58 let, leta 2010 pa 57.

Stanje na anketiranih kmetijah **MO Ljubljana leta 2007** je pokazalo malenkost ugodnejšo sliko, saj je bila povprečna starost gospodarja 57,3 leta. Glede na starostne skupine prevladujejo gospodarji v starosti 45 do 55 let (26 %) in 55 do 65 let (25 %).

Preglednica 22: Starost gospodarjev na kmetijah v MO Ljubljana, 2007.

Starost gospodarja	Število	Delež (%)
Do 35 let	1	0,5
35 do 45 let	33	17,5
45 do 55 let	50	26,5
55 do 65 let	48	25,4
65 do 75 let	34	18
75 let in več	23	12,2
Skupaj	189	100

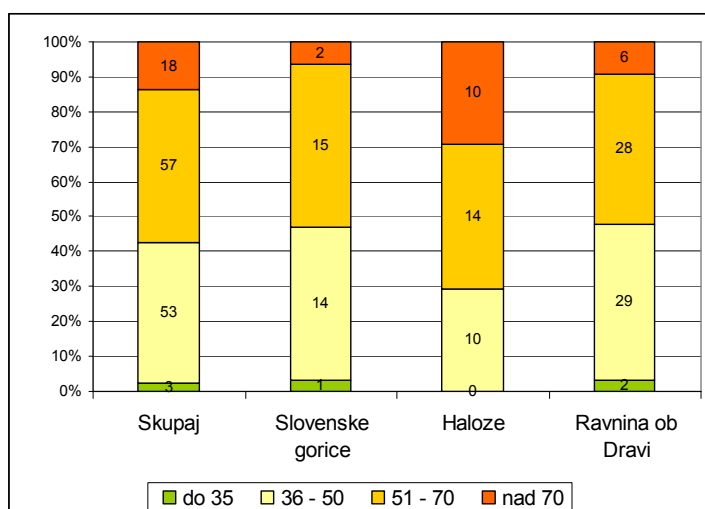
Delež mladih gospodarjev (do 45 let) in tistih v starostni skupini 65 do 75 let je povsem enak (18 %), vendar ne smemo zanemariti še gospodarjev, ki so starejši od 75 let (najstarejši je star celo 85 let), katerih je kar 12 %. Z razvojnega vidika ocenjujemo, da se starostna sestava gospodarjev na ljubljanskih kmetijah izboljšuje, vendar pa nezanemarljive razlike obstajajo tudi znotraj občine.

Zanimivo je, da je ajugodnejša starostna struktura gospodarjev je v hribovitem območju, kjer je povprečna starost gospodarja 56 let, daleč največji delež gospodarjev pa je starih 45 do 55 let. Najmanj ugodne so razmere na barjanskem območju, kjer je kar 20 % anketiranih gospodarjev starejših od 75 let.

Po rezultatih anketiranja na območju **Spodnjega Podravja** so gospodarji kmetij na območju Spodnjega Podravja v zrelih letih ali ostareli. Več kot polovico oziroma 57,2 % gospodarjev je starejših od 51 let. V kategorijo od 36-50 let se uvršča 40,5 % gospodarjev. Na drugi strani so mlajše kategorije gospodarjev (do 35 let) mnogo slabše zastopane, saj je takih le 2,3 %. Ti podatki so primerljivi s podatki za celotno Slovenijo, saj je v Sloveniji 58,4 % gospodarjev starejših od 55 let, podobno velja za celotno Statistično regijo Podravje (SURS, 2002). V Spodnjem Podravju, podobno kot v Sloveniji prevladujejo starejši gospodarji, saj je kar 77,9 % gospodarjev starejših od 45 let. Le 5,5 % je mlajših od 35 let. Starejših gospodarjev od 55 let je kar 55,3 %. Prevladujeta torej srednja in ostarela generacija gospodarjev. Odstotki so za celotno Slovenijo skoraj enaki, saj razlika v nobenem primeru ni večja od 2 odstotnih točk (SURS, 2002).

Če pogledamo starost anketiranih gospodarjev na kmetijah po treh pridelovalnih območjih, so razmere najmanj ugodne v gričevnatem svetu Haloz. Tu je kar 29 % gospodarjev starejših od 70 let, 41,2 % pa jih je starih od 51 do 70 let. Starostni strukturi gospodarjev sta si v Slovenskih goricah in na ravninskem delu proučevanega območja podobni in nekoliko ugodnejši od tiste v Halozah.

Slika 4: Starost gospodarjev na anketiranih kmetijah po pridelovalnih območjih.

Starostna struktura gospodarjev **na ekoloških kmetijah** je bolj ugodna kot se kaže po Sloveniji med konvencionalnimi pridelovalci. Kar 10 % anketiranih (26 gospodarjev) je mlajših od 35 let in samo % % gospodarjev je starejših od 70 let. Kar 41 % gospodarjev je bilo starih med 36 in 50 let, 44 % pa od 51 do 70 let. Ugodnejša starostna struktura gospodarjev na ekoloških kmetijah je pričakovana, saj se kmetje z odločitvijo, da vstopijo v nadzor eko zavežejo, da bodo izpolnjevali predpise. Gre pa tudi za drugačen, nov model kmetovanja, ki od gospodarja zahteva inovativnost, sledenje spremembam, novostim, predstavlja lahko tudi določeno tveganje.

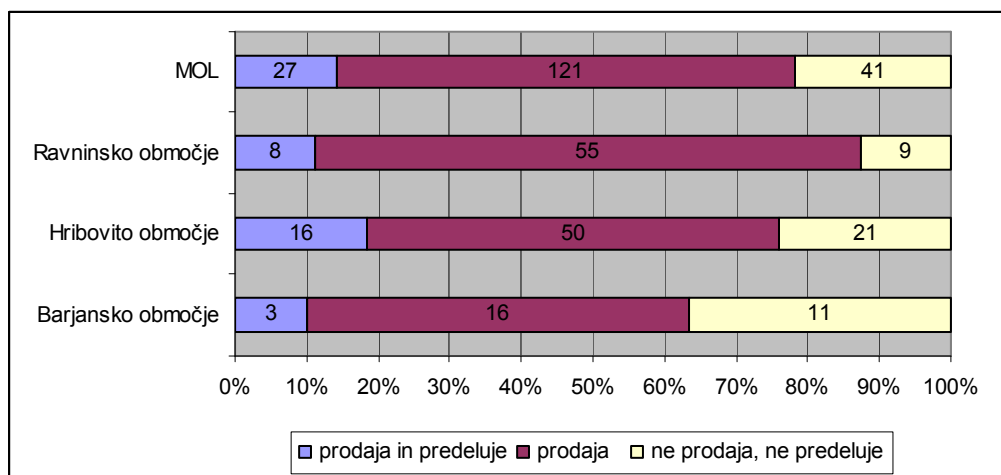
B Gospodarski potencial kmetij

Statistične analize kažejo, da so slovenske kmetije prav na področju trženja kmetijskih pridelkov in proizvodov manj konkurenčne. V preteklih raziskavah smo tako tudi na terenu preverjali vpetost KG v tržne tokove, seveda pa praviloma nismo pridobili podatke o dejanskem obsegu trženja (pa tudi strukturi tržnih artiklov) ampak le tržno naravnost (ali tržijo vsaj kak kmetijski pridelke ali ne), katere pridelke tržijo, pa tudi delež dohodka gospodinjstva, ki ima izvor v kmetijski dejavnosti.

Pri raziskovanju »tržnega« potenciala kmetij v MOL-u smo največ pozornosti namenili vrsti in obsegu prodaje in predelave doma proizvedenih kmetijskih pridelkov in proizvodov, načinu trženja kmetijskih proizvodov, tržnim potem in načinu oglaševanja. Le 14 % anketiranih kmetijskih gospodarstev kmetijske proizvode hkrati prideluje in prodaja, 64 % svoje pridelke samo prodaja, kar petina pa svojih proizvodov ne prodaja in ne predeluje. Pomembno pa je dejstvo, da kar 80 % anketiranih kmetij na območju MOL svoje pridelke v različnem obsegu trži.

Tako kot se kažejo pomembne razlike med posameznimi pridelovalnimi območji v usmeritvi kmetovanja, se te razlike odražajo tudi v načinu in obsegu trženja kmetijskih pridelkov in njihovi pridelavi. Največ kmetov (dobre tri četrtine) se ukvarja s prodajo na ravninskem delu, najmanj (dobra polovica) pa na barjanskem območju. V hribovitem delu največ anketiranih kmetov (18 %) prodaja in predeluje svoje pridelke. Največ anketiranih kmetij na barjanskem območju (dobra tretjina) je samooskrbnih, torej kmetujejo in pridelujejo zgolj za lastne potrebe.

Slika 5: Prodaja in predelava na kmetijah po pridelovalnih območjih MOL, 2007.

Preglednica 23: Dohodek iz kmetijske dejavnosti po pridelovalnih območjih MO Ljubljana, 2007.

Pridelovalno območje MOL			DOHODEK IZ KMETIJSKE DEJAVNOSTI (%)				SKUPAJ
			do 25	25 do 50	50 do 75	nad 75	
OBMOČJE	Barjansko območje	Število	22	2	1	5	30
		% znotraj območja	73,3	6,7	3,3	16,7	100
	Hribovito območje	Število	57	15	6	9	87
		% znotraj območja	65,5	17,2	6,9	10,3	100
	Ravnsko območje	Število	28	11	11	22	72
		% znotraj območja	38,9	15,3	15,3	30,6	100
Skupaj	Število	107	28	18	36	189	
	% znotraj območja	56,6	14,8	9,5	19	100	

Zanimiv je tudi prikaz, kolikšen dohodek anketiranim gospodinjstvom predstavlja kmetijska dejavnost. Daleč prevladujejo kmetije, katerim kmetijstvo predstavlja manj kot 25 % skupnega dohodka, na ravnskem območju pa je skoraj tretjina takih, ki jim kmetovanje predstavlja praktično edini vir.

Preglednica 24: Prodaja pridelkov in njihova predelava na anketiranih kmetijah Spodnjega Podravja.

PREDELAVA	Spodnje Podravje		Slovenske gorice		Haloze		Ravnina ob Dravi	
	število	%	število	%	število	%	število	%
predelava pridelkov								
da	15	11,5	8	25,0	3	8,8	4	6,2
ne	115	87,8	24	75,0	31	91,2	60	92,3
ni podatka	1	,8	0	0	0	,0	1	1,5
skupaj	131	100,0	32	100,0	34	100,0	65	100,0
PRODAJA								
prodaja pridelkov, živil								
da	92	70,2	25	78,1	10	29,4	57	87,7
ne	39	29,8	7	21,9	24	70,6	8	12,3
skupaj	131	100,0	32	100,0	34	100,0	65	100,0

Anketirani kmetje **Spodnjega Podravja** so v primerjavi s kmeti MOL-a manj tržno naravnani; svoje pridelke trži 70 % vprašanih. Po drugi strani pa je delež kmetij ki svoje pridelke predeluje med obema območjema zelo podoben (nekje med 12 in 15 %).

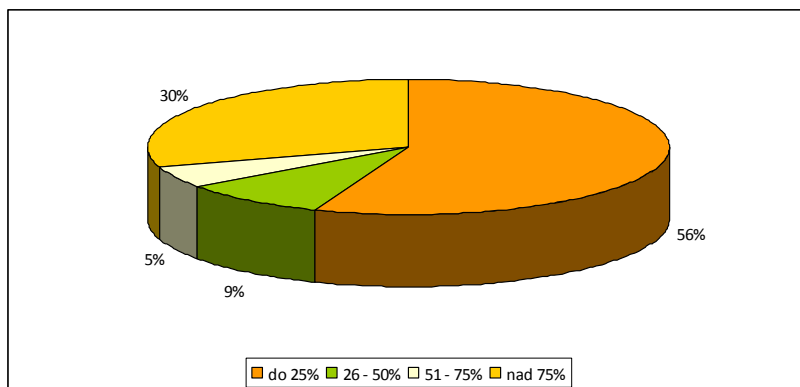
Gledano širše med anketiranimi v celotni regiji kmetijske pridelke trži dobrih 70 % kmetov. Ta delež je daleč najvišji na Ravnini ob Dravi (87 %) in zelo nizek na anketiranih kmetijah v Halozah (komaj 30 %).

Še bolj povedni so odgovori glede predelave kmetijskih pridelkov. Samo 11,5 % (oziroma 15 %) anketiranih kmetij svoje pridelke tudi predeluje. Tako skromen delež je specifičen če gledamo z vidika slovenskih razmer. Delež tistih, ki svoje pridelke predelujejo, je najvišji v Slovenskih goricah (vinogradništvo) in zelo skromen na Ravnini ob Dravi (komaj 6 %).

Z vidika trženja so razmere na območju Spodnjega Podravja povprečne, če pa upoštevamo nizko stopnjo predelave pridelkov pa lahko zaključimo, da je razvoj kmetijstva na tem področju precej zaostal za siceršnjimi težnjami.

Na Spodnjem Podravju prevladujejo bodisi majhne, dopolnilne kmetije, katerim dohodek iz kmetijstva pomeni le skromno dopolnitev k družinskemu proračunu, ali pa govorimo že o usmerjenem kmetovanju, kjer je kmetijstvo steber družinskega gospodarstva.

Slika 6: Dohodek kmetijske dejavnosti anketiranih kmetij.

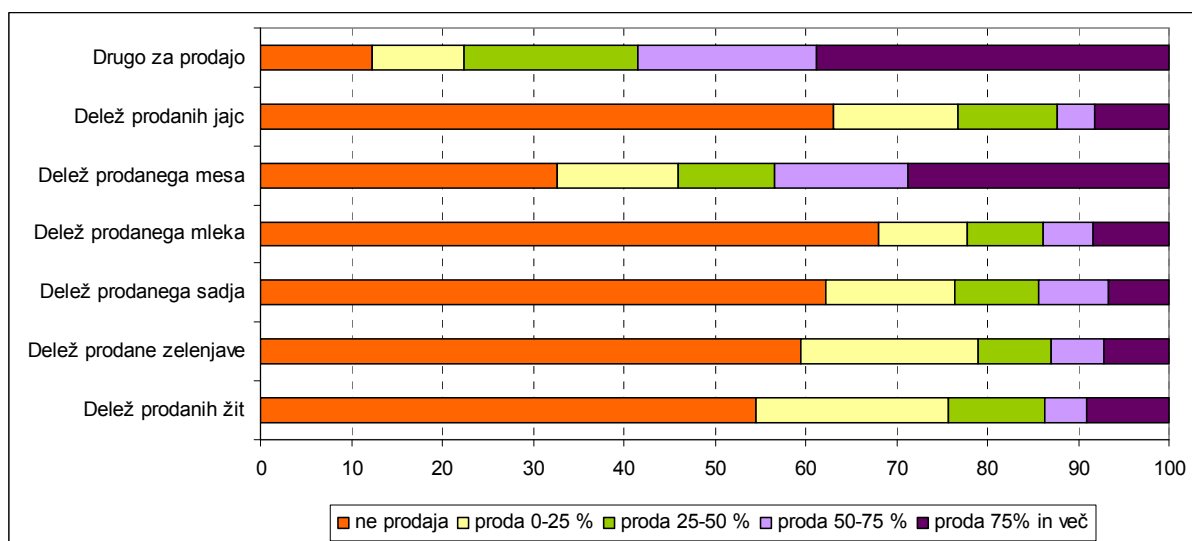
Med anketiranimi kmeti izstopajo na eni strani kmetije, katerim kmetovanje v gospodarskem pomenu ne predstavlja praktično nobenega vira zaslužka; takih je skoraj 58 % vseh vprašanih. Zanimivo je, da je ta delež zelo podoben tistemu na območju MO Ljubljana (56 %).

Vendar je potrebno omeniti razmeroma majhen vzorec kmetij, zato je ta ocena le dopolnitev. V prihodnje je pričakovati razvoj predvsem tistih kmetij, katere so že danes gospodarsko odvisne od kmetijske dejavnosti, število preostalih pa se bo še naprej zmanjševalo.

Od celotnega vzorca **anketiranih ekoloških pridelovalcev** (2010) jih je kar 92 % že vpetih v različne prodajne poti. V primerjavi z deležem tržno naravnanih kmetov na območju MO Ljubljana in Spodnjega Podravja je ta bistveno višji.

Groba analiza pa kaže, da ekološki kmetje v večjem obsegu (nad 50 % pridelka) tržijo predvsem meso in različne proizvode, še vedno pa večina ekoloških kmetij prodaja manjše število pridelkov (in ostale skupine pridelkov pretežno prideluje le za domače potrebe).

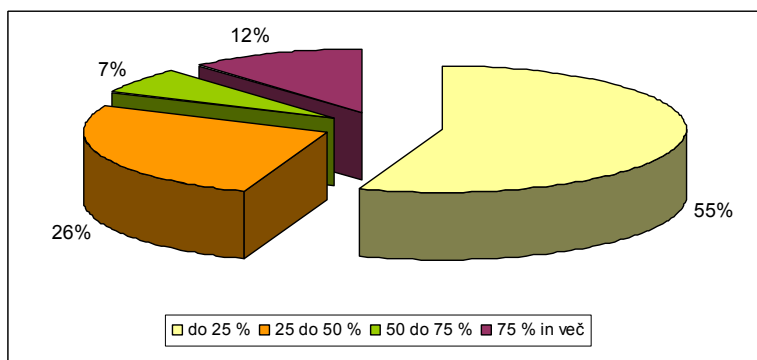
Slika 7: Kmetije, ki prodajajo posamezno skupino pridelkov.

Opomba: Prikazane so kmetije, ki določeno skupino pridelkov dejansko pridelujejo.

Tržno naravnane kmetije praviloma večji del dohodka v gospodinjstvu pridobijo iz kmetijske dejavnosti. Ob vseh pridržkih glede nezanesljivosti tovrstnih pavšalnih ocen smo anketirane kmete zaprosili za oceno, kolikšen delež dohodka njihovih gospodinjstev izvira iz kmetijske dejavnosti (vključno s kmetijskimi plačili). Tudi med ekološkimi pridelovalci prevladujejo majhne, dopolnilne kmetije, katerim dohodek iz kmetovanja pomeni le dopolnitev k družinskemu proračunu. Kar 56 % anketiranim kmetijam (142) dohodek iz kmetijstva (vključno s proračunskimi plačili) prinaša do 25 % vseh dohodkov gospodinjstva. Kmetij, katerim dohodek iz kmetijstva prinaša med 25 in 50 % vseh dohodkov, je bilo v anketiranem vzorcu 26 %, 17 kmetijam (7 %) dohodek iz kmetijstva prinaša 50 do 75 %, samo 30 kmetijam (12 %) pa dohodek iz kmetijstva prinaša nad 75 % vseh dohodkov.

Slika 8: Delež dohodka anketiranih ekoloških kmetij, ki izhaja iz kmetijske dejavnosti.

Primerjava dohodka iz kmetijstva med vsemi tremi skupinami kmetij kaže, da so razlike majhne. Izrazito prevladujejo kmetije, katerim dohodek iz kmetijske dejavnosti predstavlja največ četrtino celotnega dohodka – torej v gospodarskem pomenu nima prave teže.

C Razvojni potencial kmetij – perspektivnost kmetije

- Vizija razvoja kmetije kot jo vidijo sami kmetje
- Nasledstvo na kmetiji
- Izobrazba gospodarja

C.1 Vizija razvoja kmetije

V segmentu analize prihodnosti kmetijstva smo se na terenu lotili tudi vprašanja **prihodnosti kmetij**. Na anketno vprašanje o prihodnosti kmetije so lahko kmetje izbirali med tremi možnimi odgovori: kmetija bo ostala v okviru sedanjega obsega in dejavnosti, odpirajo se nove možnosti, kmetija nima prave prihodnosti. Ne glede na številne dejavnike in ocene kmetijske dejavnosti pa je odločilnega pomena za bodoči razvoj **videnje prihodnosti kmetije** s strani samih kmetov – gospodarjev. Le-ti so se opredelili glede samega obstoja kmetije v prihodnje.

Rezultati na **območju MO Ljubljana** kažejo, da večina anketiranih kmetij (42 %) namerava obdržati obseg pridelave in obdelave kmetijskih površin. Največ teh odgovorov smo zabeležili na ravninskem in hribovitem območju. Na ravninskem in v večji meri urbaniziranem območju se kmetje zavedajo omejenih možnosti prostorske širitve, na hribovitem delu pa je glede na druge značilnosti kmetij in socioekonomskih potoz razumljiva manjša podjetnost večine kmetov. Barjansko območje izstopa po deležu kmetij (polovica), ki ne vidijo več prave perspektive v kmetovanju. Tako 30 % anketiranih kmetov načrtuje sprva postopno zmanjševanje obsega pridelave in obdelovanja zemljišč, kar je najpogosteje povezano z demografskimi in socioekonomskimi značilnostmi kmetije. Preostalih 20 % pa bo že v kratkem povsem prenehalo s kmetovanjem. Na barjanskem območju je skoraj zanemarljiv delež kmetij, ki bodo ostale v okviru trenutnega obsega kmetovanja (17 %). Veliko večji je delež tistih (33 %), katerim se v kmetijstvu odpirajo nove možnosti in želijo razširiti obstoječo dejavnost.

Preglednica 25: Prihodnost kmetij po pridelovalnih območjih.

Pridelovalno območje MOL		PRIHODNOST KMETIJE			SKUPAJ	
		obseg in pridelava ostajata nespremenjena	odpirajo se nove možnosti za razvoj	kmetija nima prihodnosti		
OBMOČJE	Barjansko območje	Število	5	10	15	30
		% znotraj območja	16,7	33,3	50	100
	Hribovito območje	Število	41	19	27	87
		% znotraj območja	47,1	21,8	31	100
	Ravninsko območje	Število	34	17	21	72
		% znotraj območja	47,2	23,6	29,2	100
Skupaj	Število	80	46	63	189	
	% znotraj območja	42,3	24,3	33,3	100	

Po rezultatih oz. analizi anket **Spodnjega Podravja** smo za celotno območje ugotovili, da je več kot polovica (54,2 %) anketiranih odgovorilo, da bo kmetija ostala v okviru sedanjega obsega in dejavnosti. Največ teh odgovorov smo dobili na terciarnih gričevjih, v Halozah 61,7 %, v Slovenskih goricah 59,4 %. Na ravninskem delu pa smo takih odgovorov zabeležili 47,7 %.

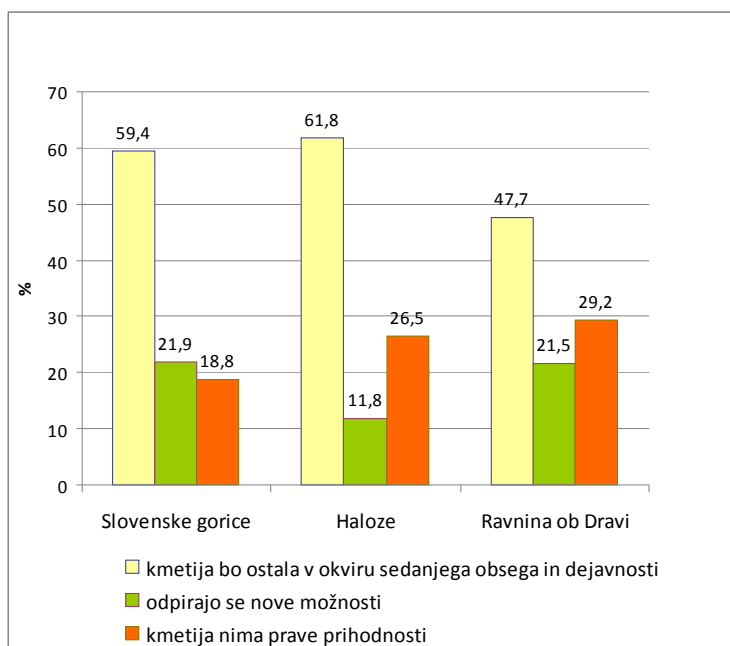
Razvojno gledano – torej glede novih možnosti na kmetijah, je pozitivno na to vprašanje odgovorilo 19 % gospodarjev, največ, dobra petina v Slovenskih goricah (21,9 %) in Ravnini ob Dravi (21,5 %). Kar pa se tiče odgovora, da kmetija nima prave prihodnosti, smo zabeležili 26 % odgovorov, od tega največ na Ravnini ob Dravi. Ta odgovor je bil najpogostejši na kmetijah, ker nimajo jasne vizije kaj se bo s kmetijo dogajalo v prihodnosti ali pa kmetija nima naslednika. Kot razlog so kmetje navajali tudi premajhen dohodek od kmetijstva ali pa problem s prostorsko širitvijo kmetije.

Sicer skromen delež tistih kmetov, ki vidijo nove možnosti za kmetovanje, je najpogosteje navajal, da je prihodnost v razširitvi kmetije (pridobitev dodatnih kmetijskih zemljišč). Največji delež teh

odgovorov so podali kmetje na Ravnini ob Dravi. Sicer pa so ti odgovori nakazovali precejšnje neinovativnost kmetov; razvoj vidijo najpogosteje v sanaciji hleva (povečanju, modernizaciji) in nakupu novih strojev in kmetijske opreme.

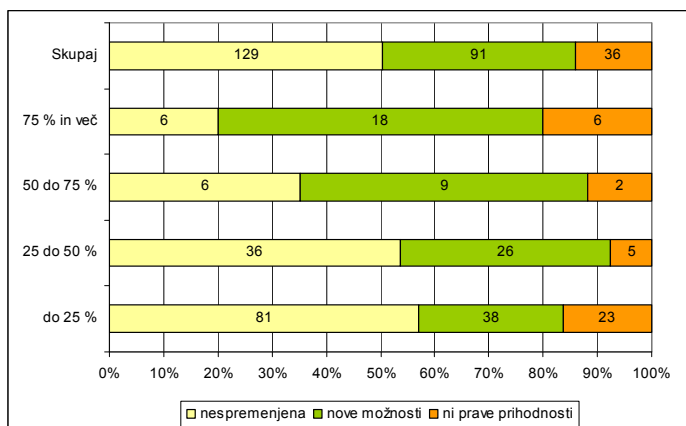
27 % kmetov ne vidi prave prihodnosti. Izpostaviti velja še največji delež odgovorov kmetov na Ravnini ob Dravi (skoraj 30 % vprašanih), da kmetija nima prave prihodnosti. Iz teh odgovorov se vidi predvsem velik konflikt kmetijske s preostalimi dejavnostmi v prostoru. Kmetje zaradi različnih pritiskov, pomanjkanja prostora, vse težjih gospodarskih in konkurenčnih razmer itd. ne vidijo več prave prihodnosti za nadaljevanje sicer tradicionalne kmetijske dejavnosti tega območja. Pasivnost se kaže tudi v Haloze; prevladujoče mnenje je, da naj kmetija »ostane taka kakršna pač je« (preko 60 % odgovorov). Samo 12 % vprašanih vidi nove možnosti in svetlo prihodnost za kmetijstvo tega območja.

Slika 9: Prihodnost anketiranih kmetij po pridelovalnih območjih Spodnjega Podravja.

Polovica oz. 129 od 256 ekološki kmetov je povedala, da bo kmetija ostala v okviru sedanjega obsega in dejavnosti. Dobra tretjina (91 pridelovalcev) je ocenila, da se kmetiji odpirajo nove možnosti. 14 % (36 pridelovalcev) pa je bilo mnenja, da kmetija nima prave prihodnosti.

Slika 10: Dohodek od kmetijstva in prihodnji načrti, povezani s kmetovanjem na anketiranih ekoloških kmetijah.

Ekološke kmetije, ki se jim odpirajo nove možnosti, vidijo nove priložnosti v razvoju dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (predvsem na področju turizma), kar se v kombinaciji z ekološko pridelavo zdi zelo smiselno. Druga najpogosteje izbrana možnost je vlaganje v nove stroje in opremo, kar načrtuje dobrih 13 % vprašanih. Na priložnosti, ki jih prinaša povpraševanje po ekoživilih pa opozarja pomemben delež (12 %) anketirancev, ki načrtujejo povečanje obsega prodaje.

Na koncu velja izpostaviti pomembne razlike med rezultati anketiranja na območju MO Ljubljana in Spodnjega Podravja ter ekološkimi kmetijami. Svoj prihodnost kot neperspektivno vidi pri slednji skupini razmeroma majhen delež kmetov, medtem ko se sicer kaže, da skoraj tretjina kmetov zase, za svojo kmetijo, kmetijsko dejavnost nima več prave vizije, ne vidi prave priložnosti. Zanimiva je še ena ugotovitev; pričakovali bi, da bo vizija prihodnjega razvoja kmetije najbolj črnogleda na odmaknjenih območjih s težjimi pridelovalnimi pogoji – pa se je pokazalo, da se kot večji problem kaže navzkrižje kmetijstva z drugimi dejavnostmi v prostoru (tako v Ljubljani kot občinah Spodnjega Podravja).

C.2 Nasledstvo na kmetiji

Nasledstvo na kmetiji je ključno za bodočnost kmetij, njihovo delovanje in razvoj pa sta povezana z zadostnim številom delovnih rok, ki v celoti ali vsaj občasno pomagajo na kmetiji. Vprašanje nasledstva na kmetijah smo ugotavljali med anketiranimi kmeti, ki so se morali opredeliti za enega izmed treh odgovorov; kmetija ima naslednika, kmetija nima naslednika, o potencialnem nasledniku na kmetiji še ne morejo govoriti. Tretjo možnost so izbrali predvsem mlajši gospodarji, za katere vprašanje nasledstva še ni relevantno, saj so šele pred kratkim sami prevzeli kmetijo, njihovi potomci (potencialni nasledniki) pa so praviloma še otroci.

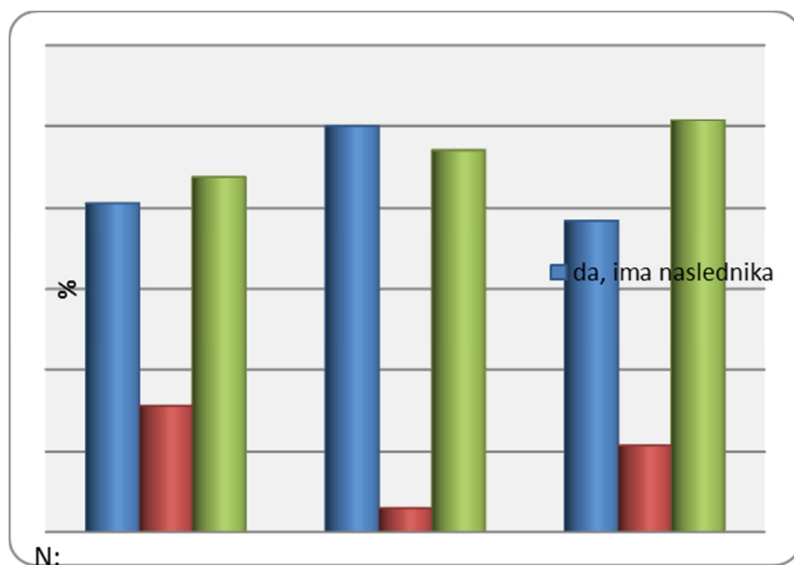
Preglednica 26: Nasledstvo na kmetijah v ljubljanski občini leta 2007.

Nasledstvo	Število	Delež (%)
Da, ima naslednika	82	43,4
Ne, ni potencialnega naslednika	40	21,2
Se ne ve	67	35,4
Skupaj	189	100

Med vsemi anketiranimi kmetijami jih 43 % ocenjuje, da ima kmetija zagotovljenega naslednika, 20 % pa za svojo kmetijo ne vidi nobene možnosti glede nasledstva. Zanimivo je, da se je na vprašanje o prihodnosti kmetije in kmetovanja kar 33 % anketiranih izreklo, da kmetija prave prihodnosti nima. To kaže na dejstvo, da kmetje za bodoči razvoj oziroma postopno usihanje ali ugasnitev kmetije ne vidijo problema le v nasledstvu (kar je dejansko velik problem drugod po Sloveniji), ampak vidijo omejitve tudi v drugih dejavnikih.

Zelo podobna je slika tudi na območju Spodnjega Podravja, kjer je med vsemi anketiranimi kmetijami 42 % odgovorilo, da ima kmetija zagotovljenega naslednika, v skoraj 10 % odgovorov pa so navedli, da kmetija nima naslednika (ugodnejše kot na območju MO Ljubljana). V kar 40,5 % pa je prihodnost kmetije glede nasledstva nedorečena. Največji delež kmetij s potencialnim naslednikom je v Halozah, 50 %, na Ravnini ob Dravi pa je največji delež kmetij, kjer se za potencialnega naslednika ne ve, 50,8 %. Takšna struktura odgovorov po značilnih pridelovalnih območjih je presenetljiva. Pričakovali bi namreč, da je nasledstvo najbolj urejeno na največjih, intenzivnih, dobro opremljenih kmetijah z najboljšimi pogoji za kmetovanje (na Ravnini ob Dravi). Negotovost glede nasledstva na tem območju kaže širšo nezaupanje ljudi do bodoče kmetijske politike in razvoja tega sektorja.

Slika 11: Nasledstvo na anketiranih kmetijah Spodnjega Podravja.

N:

N:131

V splošnem lahko zaključimo, da je glede nasledstva na anketiranih kmetijah slika na Spodnjem Podravju ugodna, saj je zelo majhen delež kmetij, ki nimajo naslednika in razmeroma ugoden delež tistih, ki imajo nasledstvo že zagotovljeno.

Med **ekološkimi kmetijami** je predvsem očiten zelo nizek delež kmetij brez naslednika (le 5 % vprašanih zagotovo ve da nima naslednika). Nekoliko skrbi tudi dejstvo, da kar 56 % še nima zagotovljenega naslednika (še ne ve) – torej je prihodnost tudi te skupine kmetijskih gospodarstev v današnjih časih s tega vidika precej negotova.

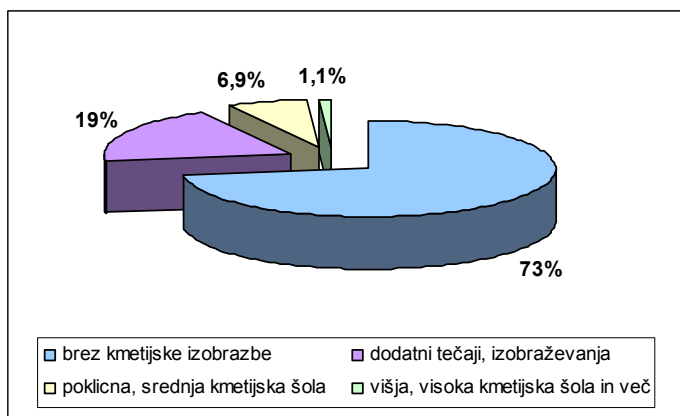
C.3 Izobrazba gospodarja

Izobrazba gospodarja igra zelo pomembno vlogo, ko govorimo o bodočem razvoju kmetijske dejavnosti širše, predvsem pa je pomembna pri izboru razvojnih strategij.

Na območju **MO Ljubljana** je leta 2007 prevladujoče število gospodarjev imelo le poklicno izobrazbo (40 %) ali dokončano osnovno šolo (35 %). Pomemben je tudi podatek, da je takrat imelo le 6 od 189 gospodarjev dokončano višjo oziroma visoko izobrazbo. Delež višje in visoko izobraženih je bil tako leta 2007 še nizek, vendar se že nakazuje bodoč razvoj v smeri vse bolj izobraženih in tudi strokovno usposobljenih kmetov – gospodarjev. Šibka izobrazbena struktura se kot problem kaže predvsem na barjanskem območju in hribovitem svetu, medtem ko ima ravninski del občine, z večjim deležem specializiranih in pridelovalno ožje usmerjenih kmetij, v povprečju bolj izobražene gospodarje.

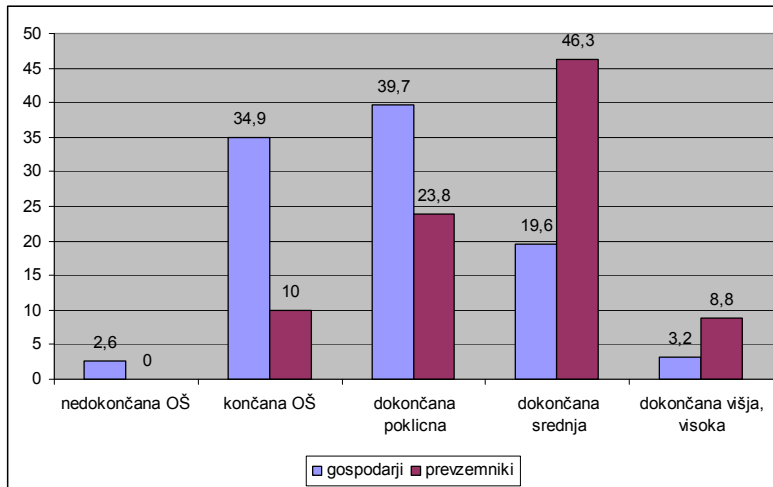
Še veliko manj ugodna je slika gospodarjev z ustrežno kmetijsko izobrazbo. Kar 73 % vprašanih nima ustrezne kmetijske izobrazbe, 19 % je kmetijska znanja pridobilo z različnimi izobraževanji, 8 % vprašanih gospodarjev pa ima vsaj srednješolsko kmetijsko izobrazbo.

Slika 12: Struktura gospodarjev MO Ljubljana glede na kmetijsko izobrazbo leta 2007.

Šibka izobrazbena struktura gospodarjev na slovenskih kmetijah (in tudi na kmetijah MOL-a) še vedno predstavlja enega ključnih problemov nadaljnjega razvoja kmetijstva, spremljanja in uvajanja novosti v tej dejavnosti idr., izobrazbena slika naslednikov na kmetijah pa je bolj optimistična. Celotno prikazano delež manj izobraženih naslednikov je dejansko nerealen (previsok), saj jih je od 80-ih kar 31 mlajših od 25 let in večina izmed njih še ni zaključila svojega izobraževanja.

Slika 13: Izobrazbena struktura gospodarjev in potencialnih prevzemnikov na območju MO Ljubljana.

Bistveno boljša splošna izobraženost slovenske populacije se odraža v izobrazbi bodočih gospodarjev na kmetijah. Kar dobrih 55 % potencialnih prevzemnikov na območju MO Ljubljana ima dokončano vsaj srednješolsko izobrazbo.

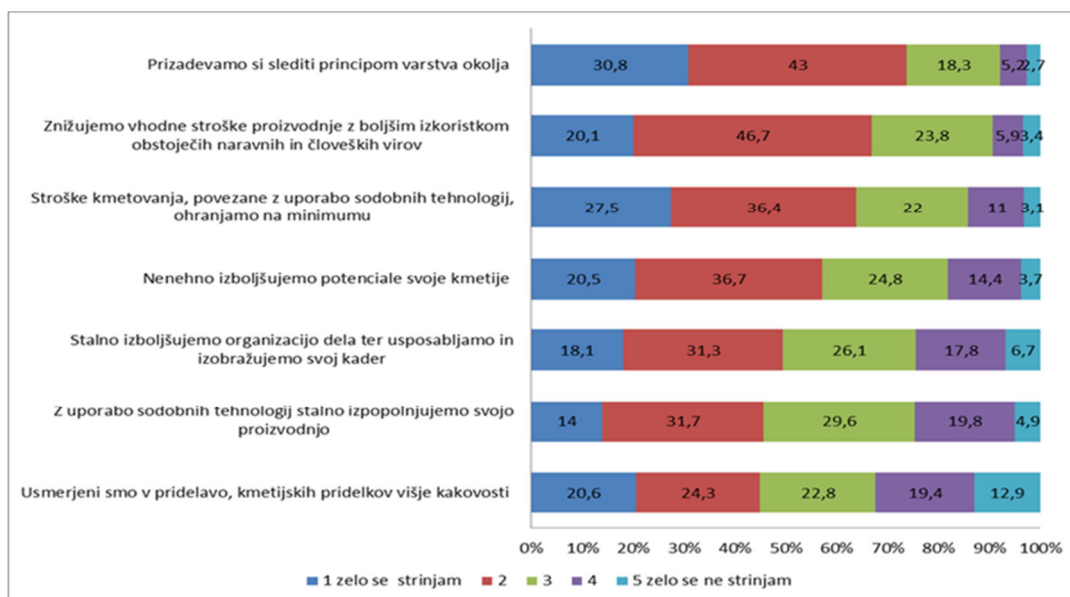
Izobrazbena struktura gospodarjev na **ekoloških kmetijah** je glede na slovenske razmere nadpovprečna. Le še 21 % gospodarjev ima samo osnovnošolsko izobrazbo, 37 % ima dokončano poklicno šolo, 26 % srednjo šolo, več kot 15 % pa ima višjo ali visoko izobrazbo.

Če na eni strani ugotavljamo počasne premike na področju demografske slike (starost gospodarjev), pa se številnih terenskih raziskavah kaže razmeroma hitro izboljševanje izobrazbena struktura kmetov, kar potrjujejo tudi zadnji podatki Popisa kmetijstva.

4.3 Analiza spletne ankete

Izbiro razvojnih strategij kmetijskih gospodarstev smo preučevali na podlagi nabora spremenljivk, ki so se nanašale na prakse kmetovanja oz. 'upoštevanje načel dobrega kmetovanja'. Anketirance smo prosili, da na petstopenjski lestvici z vrednostmi od 1 – 'močno se strinjam' do 5 – 'močno se ne strinjam' označijo, v kolikšni meri pri svojem delu sledijo nakazanim praksam. Iz Slike 14 je razvidno, da največji delež (74%) anketirancev (skupaj odgovori 1 'močno se strinjam' in 2 'se strinjam') pri kmetovanju upošteva principe varstva okolja. Nekoliko manj (67%) jih sledi zniževanju vhodnih stroškov proizvodnje z izboljševanjem izkoristka obstoječih naravnih in človeških potencialov in ohranjanjem stroškov, povezanih s sodobnimi tehnologijami na minimumu (64%). Še manjši delež (57%) nenehno izboljšuje potenciale svoje kmetije (npr. izdelava gnojilnega načrta, namakanje, selekcija živine, uporaba najnovejših sort rastlin, poljščin...). Stalno izboljšuje organizacijo dela ter usposablja in izobražuje svoj kader 49 % anketiranih kmetij, Z uporabo sodobnih tehnologij pa stalno izpopolnjujemo svojo proizvodnjo 46 % anketiranih kmetij. V pridelavo, kmetijskih pridelkov višje kakovosti (npr. certificirani izdelki) pa je usmerjenih najmanj, 45 % anketiranih kmetij. Iz dobljenih rezultatov sledi, da številne kmetije v vzorcu uporabljajo več strategij hkrati. Vendar nas je zanimalo, ali se glede kmetijskih praks med kmetijami kažejo določeni, bolj trdni vzorci. Zato smo v naslednjem koraku analize s postopkom razvrščanja v skupine (metoda povprečnih razdalj znotraj skupin) anketirane kmetije razvrstili v štiri večje skupine, kot jih prikazuje Slika 15.

Slika 14: Pogostost upoštevanja posameznih načel kmetovanja, deleži odgovorov v %

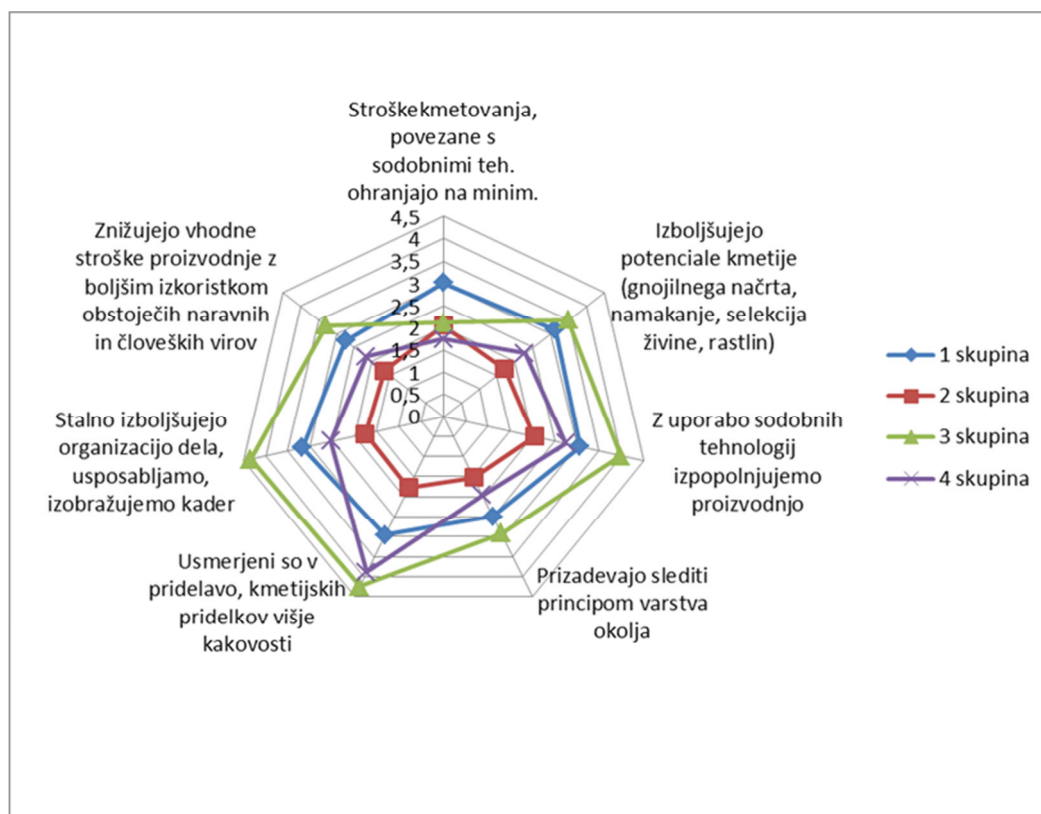
1 skupino, označena z modro barvo, s 26 % zastopanostjo v vzorcu, smo poimenovali »DELNO STATIČNE KMETIJE«: sledijo principom varstva okolja, delno so usmerjene v proizvodnjo pridelkov višje kakovosti, znižujejo vhodne stroške z boljšim izkoristkom naravnih in človeških virov, vendar s sodobnimi tehnologijami ne zmanjšujejo proizvodnih stroškov.

2 skupino, ki je označena z rdečo barvo, z 41 % anketirancev v vzorcu, ki je označena z rdečo barvo, smo poimenovali »IZRAZITO DINAMIČNE KMETIJE«: te kmetije med vsemi kmetijami v največji meri upoštevajo vse navedene principe kmetovanja: izboljšujejo potenciale kmetije, usmerjeni so v pridelke višje kakovosti, izboljšujejo organizacijo dela in izobražujejo svoj kader, še zlasti pa sledijo principom varstva okolja in znižujejo stroške kmetovanja z boljšim izkoristkom obstoječih naravnih in človeških virov ter sodobnimi tehnologijami.

3 skupino, označeno z zeleno barvo, s 14 % anketirancev v vzorcu, smo poimenovali »IZRAZITO STATIČNE KMETIJE«: izrazito so odmaknjene od izboljšav v organizaciji dela in pri izobraževanju svojega kadra, kakor tudi od proizvodnje (predelave) pridelkov višje kakovosti in izboljšav potencialov kmetije ter uporabe sodobnih tehnologij; še v največji meri si prizadevajo upoštevati principe varstva okolja in ohranjati stroške kmetovanja na minimumu ob uporabi sodobnih tehnologij.

4 skupino, označeno z vijolično barvo, s 18 % anketirancev v vzorcu, označeno z vijolično barvo, pa smo poimenovali »DELNO DINAMIČNE KMETIJE«: izrazito si prizadevajo ohranjati stroške kmetovanja na minimumu in slediti principom varstva okolja, prizadevajo si tudi zniževati stroške kmetovanja z boljšim izkoristkom obstoječih naravnih in človeških virov, izrazito pa so odmaknjeni od pridelave kmetijskih pridelkov višje kakovosti.

Slika 15: Kombinacije načel dobrega kmetovanja štirih skupin kmetij

V naslednjem koraku smo z bivariatno analizo ugotavljali statistično značilne razlike med navedenimi skupinam. Rezultati so predstavljeni v naslednjih preglednicah.

Kot kaže preglednica 27, največji delež dohodka iz kmetijstva beležijo kmetije iz 2. in 4. skupine, naj nižji dohodek iz kmetijstva pa ima 3. skupina.

Preglednica 27: Skupine kmetij in delež dohodka iz kmetijstva

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Delež dohodka od kmetijstva					
povprečje	41,88	60,44	32,45	53,75	50,58
st. odklon	27,99	38,47	26,64	33,47	35,04
F	8,812***				
Levene test	8,341***				

*** $p < 0,01$ ** $p < 0,05$ * $p < 0,10$

Iz preglednice 28 je razvidno, da je največ samooskrbnih kmetij v 3. in 1. skupini, tržno usmerjene so zlasti kmetije v 2. in 4. skupini, največ ljubiteljskih kmetij pa je v 3. skupini, trg kot dopolnilni vir dohodka je v največji meri praksa kmetij iz 1. skupine.

Preglednica 28: Skupine kmetij in namen kmetovanja

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Nameni kmetovanja					
Samooskrba	43,40	22,80	62,20	29,80	35,30
Ljubiteljska kmetija	13,30	7,90	22,20	10,50	11,90
Trg kot glavni vir dohodka	18,10	50,40	8,90	38,60	33,70
Trg kot dopolnilni vir dohodka	21,70	11,80	4,40	19,30	14,70
V okviru dopolnilne dejavnosti	3,60	7,10	2,20	1,80	4,50
Hi ²	59,052***				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

Med najbolj izobraženimi anketiranci so, kot je razvidno iz preglednice 29, anketiranci iz 2. skupine. Ti so se prav tako tudi v največjem deležu izobraževali na področju kmetijstva, najmanj izobraženi pa so anketiranci v 3. in 4. skupini, ki so se obenem tudi redkeje izobraževali na področju kmetijstva.

Preglednica 29: Skupine kmetij in raven izobrazbe ter področje izobraževanja

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Izobrazba anketiranca					
nižja	23,50	13,20	30,20	28,10	21,00
srednja	61,70	62,00	58,10	59,60	61,00
višja	14,80	24,80	11,60	12,30	18,10
Hi ²	12,968**				
Področje izobraževanja					
kmetijstvo	29,60	48,80	14,60	25,90	34,90
nekmelijstvo	70,40	51,20	85,40	74,10	65,10
Hi ²	20,950***				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

Za kmečki poklic 'iz lastnega veselja' so se, kot kaže preglednica 30, v največjem deležu odločali anketiranci iz 4. skupine (ni sicer večjih razlik te skupine s 1. in 2. skupino), 'ker ni bilo druge izbire' pa anketiranci iz 3. skupine.

Preglednica 30: Skupine kmetij in motiv za izbiro kmečkega poklica

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Motiv za poklicno izbiro postati kmet					
Lastno veselje do kmetovanja	48,20	51,90	37,80	54,40	49,40
Želja staršev	16,90	26,70	17,80	10,50	19,90
Sem (bil) edini potomec	10,80	3,80	8,90	12,30	7,90
Ni bilo druge izbire	21,70	9,20	26,70	17,50	16,50
Hi ²	24,845**				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

Ob zadnjem prevzemu kmetije so bile razmere, kot poročajo anketiranci (Preglednica 31), najboljše na kmetijah iz 2. skupine. Največji delež anketirancev, ki poročajo o slabem stanju kmetije ob zadnjem prevzemu, pa beležimo na kmetijah iz 1. skupine.

Preglednica 31: Skupine kmetij in razmere pri zadnjem prevzemu kmetije

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Razmere pri zadnjem prevzemu kmetije					
Kmetija je bila v slabem stanju	23,10	13,40	13,60	14,00	16,00
Kmetiji ni šlo niti dobro niti slabo	43,60	40,20	63,60	59,60	48,00
Kmetija je bila v dobrem stanju	33,30	46,50	22,70	26,30	35,90
Hi ²	16,724***				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

Izbranega naslednika na kmetiji imajo, kot je razvidno iz preglednice 32, v največjem deležu kmetije iz 2. skupine, najmanj pa kmetije iz 3. skupine.

Preglednica 32: Skupine kmetij in izbrani naslednik

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Kmetija ima že izbranega naslednika					
Da	38,60	48,10	28,90	40,40	41,50
Ne	39,80	38,20	62,20	42,10	42,70
Še neodločeno	21,70	13,70	8,90	17,50	15,80
Hi ²	11,745*				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

Kot kaže preglednica 33, med skupinami kmetij v času poklicne kariere anketiranca ni bilo pomembnih razlik glede nakupa večjih strojev in nakupa traktorja. Razlike pa se kažejo pri obnovi gospodarskih poslopji, ki je bilo pomembno v največjem deležu na kmetijah iz 1. skupine, najmanj pa na kmetijah iz 3. skupine. V času poklicne kariere anketiranca so proizvodnjo tehnološko tudi

pomembno najbolj posodabljali v 2. skupini, najmanj pa v 3. skupini kmetij. Prav tako se je v času poklicne kariere anketiranca iz ene kmetijske dejavnosti v drugo preusmerilo največ kmetij iz 2. skupine, najmanj pa kmetij iz 3. skupine. Tudi obseg pridelave se je v času poklicne kariere anketiranca najbolj povečal na kmetijah iz 2. skupine, najmanj pa na kmetijah iz 3. skupine. V dopolnilno dejavnost se je v času poklicne kariere anketiranca prav tako preusmerilo največ kmetij iz 2. skupine, najmanj pa kmetij iz 3. skupine.

Preglednica 33: Skupine kmetij in spremembe na kmetiji v času poklicne kariere anketiranca

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Spremembe na kmetiji v času poklicne kariere anketiranca					
Nakup večjih strojev	57,80	62,60	55,60	70,20	61,70
Hi ²	3,022				
Nakup traktorja	66,30	59,50	71,10	70,20	64,90
Hi ²	3,176				
Adaptacija gospodarskega poslopja	65,10	43,50	44,40	59,60	52,20
Hi ²	11,818***				
Gradnja novega gospodarskega poslopja	31,30	35,10	33,30	29,80	32,90
Hi ²	0,632				
Tehnološka posodobitev kmetijske proizvodnje	21,70	42,70	11,10	26,30	29,70
Hi ²	20,975***				
Preusmeritev iz ene kmetijske dejavnosti v drugo	14,50	23,70	4,40	14,00	16,80
Hi ²	9,981**				
Razširitev obsega pridelave	31,30	50,40	15,60	36,80	38,00
Hi ²	19,753***				
Vključitev v dopolnilno dejavnost	12,00	24,40	0,00	7,00	14,60
Hi ²	20,953***				
Drugo	3,60	5,30	11,10	0,00	4,70
Hi ²	7,210*				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

Načrti povečati proizvodnjo so v največjem deležu izraženi na kmetijah 2. skupine, najmanj pa je takih pričakovanih na kmetijah iz 3. skupine, na slednjih se med vsemi skupinami kmetij v največjem deležu pričakuje nazadovanje oz. opuščanje (preglednica 34).

Preglednica 34: Skupine kmetij in možnosti delovanja kmetije v prihodnosti

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Možnosti delovanja kmetije v prihodnosti					
Njena proizvodnja se bo povečala, razširila	26,50	40,50	4,40	29,80	29,70
Njena proizvodnja bo ostala na sedanji ravni	53,00	55,00	71,10	57,90	57,30
Kmetijo bo nazadovala, jo bodo prodali ali dali v najem	20,50	4,60	24,40	12,30	13,00
Hi ²	32,228***				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

Kot je razvidno iz preglednice 35, je prevladujoča dejavnost v vzorec vključenih kmetij živinoreja, vendar ta dejavnost še posebej prevladuje med kmetijami 4. skupine. Ekološki in integriran način pridelave je najpogostejši na kmetijah 2. in 1. skupine, konvencionalni pa na kmetijah 3. in 4. skupine. Z dopolnilnimi dejavnostmi se v največji meri ukvarjajo na kmetijah iz 2. in 1. skupine.

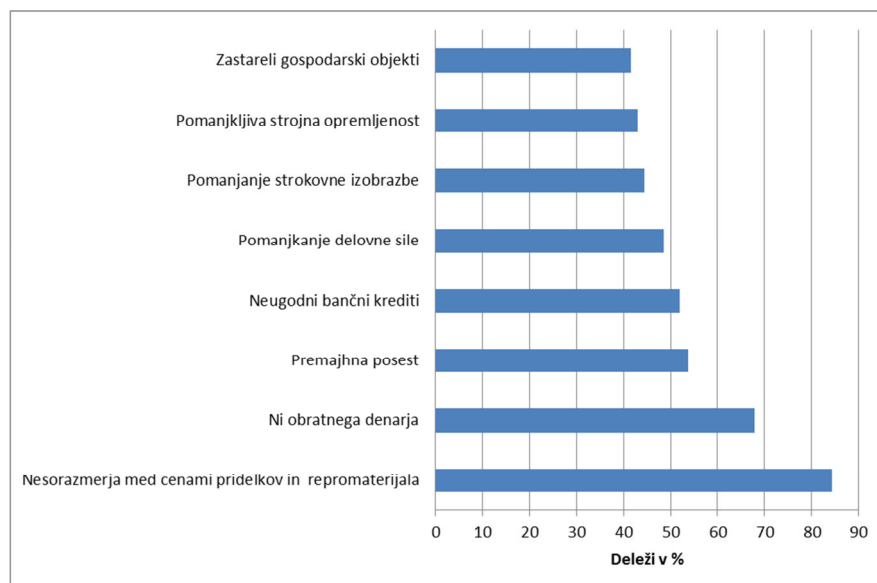
Preglednica 35: Skupine kmetij in možnosti delovanja kmetije v prihodnosti

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Vrsta pridelave na kmetiji					
Živinoreja	57,80	51,90	53,30	80,70	58,90
Drugo	42,20	48,10	46,70	19,30	41,10
Hi ²	14,448***				
Način pridelave					
Ekološki	19,80	21,10	6,80	7,30	16,20
Integrirani	32,10	45,30	22,70	29,10	35,70
Konvencionalni	43,20	27,30	68,20	61,80	43,50
Hi ²	34,285***				
Na kmetiji se ukvarjajo z dopolnilnimi dejavnostmi					
Z eno dopolnilno dejavnostjo	14,60	18,00	4,40	5,30	12,80
Z dvema dopolnilnima dejavnostma	4,90	13,30	2,20	1,80	7,40
Hi ²	22,909***				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

Slika 16: Dejavniki, ki kmete ovirajo pri uspešnem kmetovanju

Gledano v celoti anketirane kmetije pri kmetovanju najbolj ovira nesorazmerje med cenami kmetijskih pridelkov in cenami repromateriala (preko 80 odstotkov) ter pomanjkanje obratnega denarja (nekaj manj kot 70 odstotkov). Polovico anketirancev moti premajhna posest, neugodni bančni krediti ter pomanjkanje delovne sile. Nekoliko manj pa ovire za kmetovanje zaznavajo v pomanjkanju strokovne izobrazbe, pomanjkljivi strojni opremljenosti in zastarelih gospodarskih objektih.

O premajhni posesti kot oviri lastnega kmetovanja (Preglednica 36) poročajo predvsem na kmetijah 2. in 1. skupine, na kmetijah 2. skupine pa tudi o pomanjkanju delovne sile, na kmetijah 3. skupine med vsemi kmetijami v največjem deležu poročajo o pomanjkljivi strojni opremljenosti.

Preglednica 36: Skupine kmetij in ovire delovanja kmetije

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Ovire pri kmetovanju					
Premajhna posest	53,20	59,50	37,20	55,40	53,90
Hi ²	6,411*				
Pomanjkanje delovne sile	62,80	38,20	54,80	41,10	47,50
Hi ²	13,414***				
Pomanjkljiva strojna opremljenost	48,70	39,20	54,80	30,40	42,20
Hi ²	7,701*				
Zastareli gospodarski objekti	36,50	39,70	50,00	41,80	40,80
Hi ²	2,130				
Nesorazmerja med cenami kmetijskih pridelkov in cenami repromaterijala	85,10	85,00	83,30	87,70	85,30
Hi ²	0,405				
Pomanjkanje obratnega denarja	75,00	68,00	64,30	66,10	68,90

Hi ²	1,993				
Neugodni bančni krediti	55,60	51,20	52,40	48,10	51,90
Hi ²	0,715				
Drugo	50,00	47,10	60,00	14,30	45,20
Hi ²	3,683				

*** p < 0,01 ** p < 0,05 *p < 0,10

Preglednica 37, kaže, da so v ukrepe PRP najpogosteje vključene kmetije iz 2. in 4. skupine. Neposredna plačila prav tako v največjem deležu prejemajo na kmetijah iz 2. in 4. Skupine, najmanj pa so v sistem teh sredstev vključene kmetije iz 3. skupine.

Preglednica 37: Skupine kmetij in vključenost v ukrepe PRP in prejetje neposrednih plačil

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Kmetija je vključena v ukrepe PRP	19,50	31,30	9,30	29,80	24,80
Hi ²	10,383**				
Kmetija prejema neposredna plačila	59,80	79,80	62,80	84,20	73,00
Hi ²	16,268**				

*** p < 0,01 ** p < 0,05 *p < 0,10

Kot kaže preglednica 38, so med najpomembnejšimi osebami, ki so anketirancem v oporo pri kmetovanju, zlasti: partner/partnerka (83 %), oče (71 %), mati (61 %), sin (60 %), drugi kmetje (52 %) in kmetijski svetovalci (51 %), pri čemer med skupinami ni bistvenih razlik, razen glede sinov, ki jih zlasti omenjajo anketiranci iz 1. in 3. skupine kmetij. Na druge sorodnike in sosede se pri delu pomembno bolj kot druge skupine opirajo kmetje iz 1. skupine.

Preglednica 38: Skupine kmetij in osebe, na katere se anketiranci obračajo po nasvet in oporo pri svojem delu na kmetiji

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Osebe, na katere se anketiranci obračajo po nasvet in oporo pri svojem delu na kmetiji					
Partner/Partnerka	93,00	79,60	76,70	85,70	83,20
Hi ²	4,945				
Oče	90,50	66,10	68,40	68,00	71,10
Hi ²	4,707				
Mati	75,00	52,80	63,60	69,20	61,50
Hi ²	3,614				
Sin	77,80	48,00	73,30	56,30	59,70

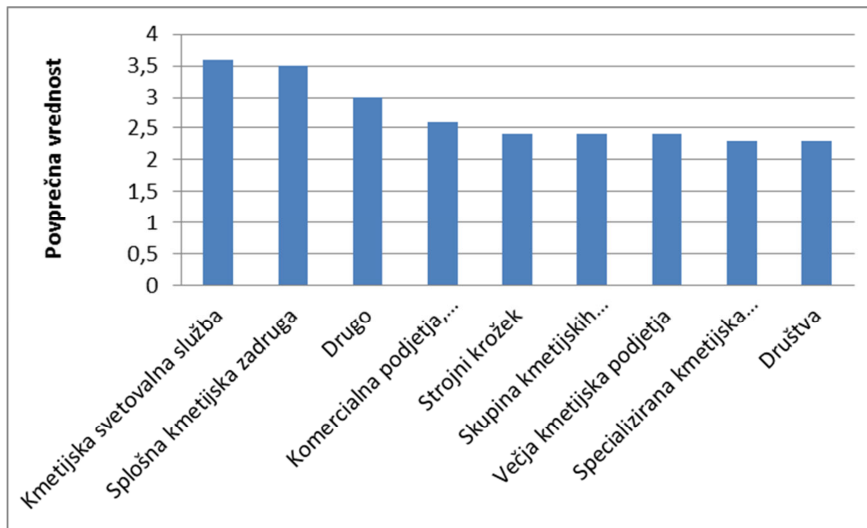
Hi ²	7,828**				
Hči	61,50	33,30	33,30	36,80	38,40
Hi ²	3,549				
Stari starši	28,60	21,20	11,10	12,50	18,50
Hi ²	1,342				
Vnuki	50,00	8,30	0,00	0,00	9,60
Hi ²	13,645***				
Drugi sorodniki	57,90	9,10	47,80	6,70	28,90
Hi ²	21,699***				
Sosedje	53,80	12,10	28,60	23,50	24,70
Hi ²	8,876**				
Prijatelji	56,30	29,50	33,30	38,10	36,50
Hi ²	4,880				
Drugi kmetje	67,90	51,80	37,50	50,00	52,30
Hi ²	4,880				
Kmetijski svetovalci	63,60	51,40	23,10	54,30	51,40
Hi ²	5,610				
Drugi	50,00	23,10	0,00	0,00	20,00
Hi ²	2,452				

*** p < 0,01 ** p < 0,05

*p < 0,10

V celoti gledano (Slika 17) se med skupinami kmetij glede pomembnih poslovnih partnerjev ne kažejo pomembne razlike. Kmetijska svetovalna služba in kmetijska zadruga sta najpogostejši poslovni partnerici na anketiranih kmetijah. S slednjo še zlasti sodelujejo kmetije iz 4. skupine (Preglednica 39).

Slika 17: Pomembni poslovni partnerji

Preglednica 39: Skupine kmetij in pomembni poslovni partnerji

	1 skupina	2 skupina	3 skupina	4 skupina	Celota
Pomembni poslovni partnerji vidika nabave, prodaje, pridobivanja poslovnih informacij, novega znanja in veščin					
Kmetijsko svetovalna služba	78,70	67,00	66,70	83,70	72,90
Hi ²	6,100				
Splošna kmetijska zadruga	77,20	59,00	71,80	81,60	70,00
Hi ²	8,649**				
Specializirana kmetijska zadruga	30,00	25,00	11,10	29,40	25,00
Hi ²	1,236				
Strojni krožek	60,00	28,90	41,20	29,40	36,20
Hi ²	5,244				
Društva	38,50	24,40	10,00	7,70	22,20
Hi ²	4,564				
Komercialna podjetja in trgovine	33,30	31,70	0,00	25,00	26,90
Hi ²	4,073				
Skupina kmetijskih proizvajalcev	40,00	23,80	18,20	36,80	28,00
Hi ²	2,340				
Večja kmetijska podjetja	50,00	28,60	16,70	35,00	31,80
Hi ²	3,701				
Drugi pomembni partnerji	66,70	38,10	0,00	50,00	41,50
Hi ²	6,175				

*** p < 0,01 ** p < 0,05 * p < 0,10

V zadnji fazi analize anketnih podatkov smo s pomočjo diskriminante analize (v postopek so bile sinhrono vključene vse zgoraj navedene neodvisne spremenljivke) ugotavljali, po katerih značilnostih se štiri skupine med seboj najbolj razlikujejo. Rezultati, ki jih ponazarja preglednica 40, so pokazali, da se skupine med seboj najbolj razlikujejo po pridobljeni izobrazbi s področja kmetijstva, deležu dohodka, pridobljenega s kmetijsko dejavnostjo, vrsti pridelave (živinoreja) ter spremembah na kmetiji v času kmetijske poklicne kariere anketiranca (adaptacija gospodarskih poslopij). Glede na ocenjene razdalje med skupinami se po navedenih značilnostih 2. skupina (IZRAZITO DINAMIČNE KMETIJE), najmočneje razlikuje od 1. skupine (DELNO STATIČNE KMETIJE) in 3. skupine (IZRAZITO STATIČNE KMETIJE).

Preglednica 40: Značilnosti, ki razlikujejo anketirane kmetije (standardizirane diskriminante funkcije s pripadajočimi centriidi)

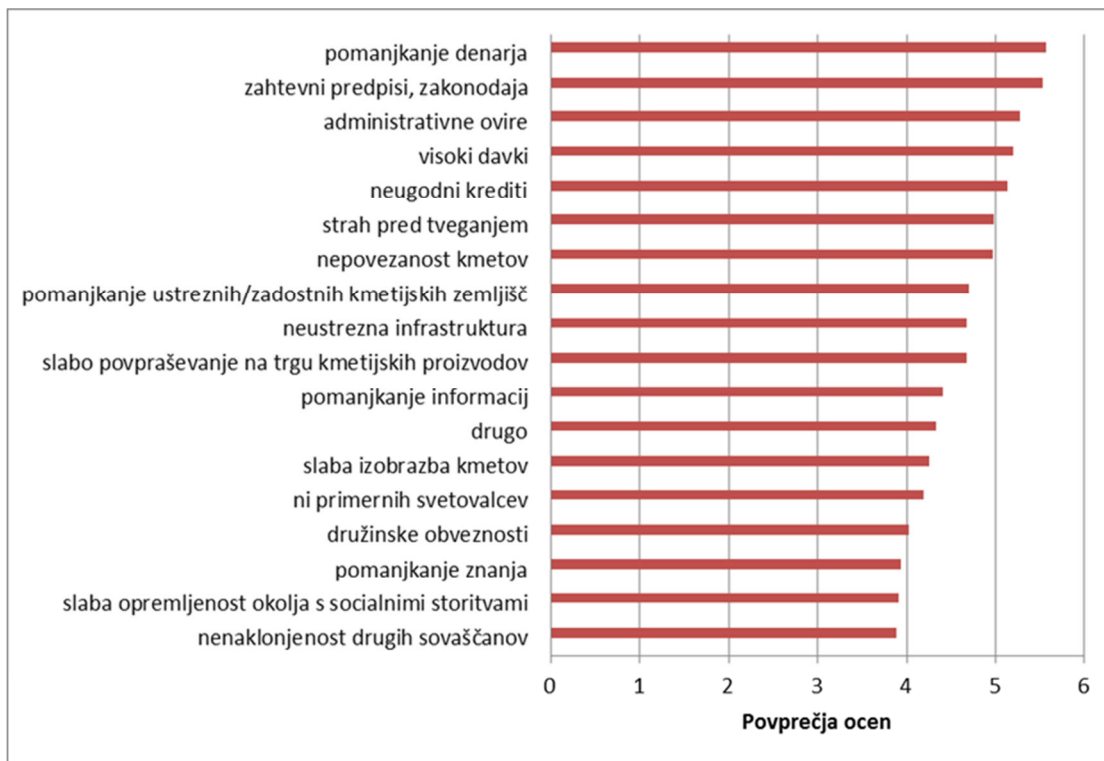
	D1	D2	D3
V času poklicne kariere anketiranca so se adaptirana gospodarska poslopja	-0,45	-0,19	-0,34
V času poklicne kariere anketiranca se je posodabljala tehnološka proizvodnja	-0,01	0,64	0,07
V času poklicne kariere anketiranca se je kmetijska dejavnost preusmerjala iz ene v drugo dejavnost	0,29	0,02	-0,11
V času poklicne kariere anketiranca se je razširil obsega pridelave	-0,05	0,52	0,07
V času poklicne kariere anketiranca se je vpeljala dopolnilna dejavnost	0,33	0,42	0,18
Vrsta pridelave na kmetiji (živinoreja)	0,48	-0,22	0,58
Delež dohodka gospodinjstva iz kmetijske dejavnosti	0,56	-0,21	0,21
Kmetija je vključena v ukrepe PRP	-0,13	0,55	0,03
Kmetija prejema neposredna plačila			
Drugi sorodniki svetujejo pri kmetovanju	0,22	-0,28	-0,26
Izobrazba s področja kmetijstva	-0,60	0,32	-0,09
Kanonična korelacija	0,65	0,47	0,29
Signifikantnost	0,036	0,533	0,856
Centroidi skupin			
1	-0,96	0,61	-0,07
2	0,96	0,19	0,08
3	-0,56	-0,70	0,29
4	0,12	-0,65	-0,74

Rezultati predikcije: 62,5 enot je pravilno razvrščenih

Z anketno raziskavo smo želeli tudi ugotoviti, kje kmetje vidijo ovire za podjetniško naravnost kmetij v Sloveniji. Slika 18 kaže, da jih kmetje vidijo zlasti v pomanjkanju denarja in v zahtevnih

predpisih ter zakonodaji, prav tako pa tudi v administrativnih ovirah, visokih davkih in neugodnih bančnih kreditih. Skratka v pomanjkanju lastnih zagonskih sredstev in sistemskih ovirah ta sredstva pridobiti in udejanjiti svoje zamisli, ideje. Kot manj pomembne se kmetom zdijo ovire, ki izhajajo iz pomanjkanja znanja kmetov, njihove družinske situacije in lokalnega okolja (opremljenost okolja s storitvami in naklonjenost drugih vaščanov). Glede tega med skupinami kmetij nismo zaznali statistično značilnih razlik.

Slika 18: Ovire podjetniške naravnosti družinskih kmetij v Sloveniji, ocene na lestvici od 1 (se zelo ne strinjam) do 7 (se zelo strinjam):

4.4 Pol-strukturirani pogovori

V tem delu raziskave smo skušali pridobiti informacije, ki se nanašajo na razumevanje razvoja in perspektivnosti kmetijske dejavnosti s strani kmetovalcev in kmetovalk. Raziskali smo pogojenost izbir smeri razvoja na njihovih kmetijah z bolj »neotipljivimi dejavniki«, tj. v skladu z dinamiko spremenjenih razmerij med člani kmečke družine in njihovimi vstopi/izstopi v zaposlitev na/izven kmetije. Kvalitativni terenski del raziskave je bil torej oblikovan v skladu z raziskovalnim vprašanjem iz prijavnice vloge, ki se je glasilo: *Kateri otipljivimi in neotipljivimi dejavniki na ravni posamične gospodarske enote nosilca kmetijske dejavnosti ter njegovih družinskih članov so povezani z izbiro njihove razvojne strategije?*

Na podlagi predhodnih analiz anketne raziskave smo oblikovali **vzorec izbranih kmetij** glede na njihov razvojni tip (tržne kmetije, samooskrbne), vrsto (živinorejske in druge) in način pridelave (konvencionalne, ekološke, integrirane). V končni vzorec smo zajeli 13 tržno usmerjenih kmetij, od tega 5 ekoloških (E) in 8 integriranih (I), različnih glede na vrsto pridelave.

Preglednica 41: Vzorec izbranih kmetij po vrsti pridelave

Živinorejsko (govedorejske)-poljedelske (2 E in 3 I)	5
Živinorejsko (prašičerejske)- poljedelske (I)	1,5
Živinorejska (govedorejska)-poljedelska-sadjarska (E)	1
Živinorejsko-zelenjadarska (E)	1
Zelenjadarska (E)	1
Sadjarsko-poljedelske (I)	2
Turistične kmetije (I)	1,5
SKUPAJ	13

Izbrane kmetije se nahajajo v petih statističnih regijah Slovenije:

Pomurska regija: 6 primerov iz naslednjih občin: Puconci (2 primera), Tišina, Moravske Toplice, Murska Sobota /Moravske Toplice, Sveti Jurij ob Ščavnici,

Obalno-kraška regija: občina Kozina-Hrpelje: 2 primera,

Savinjska regija: 1 primer iz občine Velenje,

Gorenjska regija: 1 primer iz občine Šenčur, in 2 primera iz občine Naklo,

Jugo-vzhodna Slovenija: 1 primer iz občine Mirna Peč.

Izbor kmetij ni imel ambicije doseganja reprezentativnosti po regijah, temveč upoštevanja raznolikosti glede velikosti kapacitet in vrste pridelave.

4.4.1 METODA DELA

Na podlagi pregleda znanstvene literature (glej 2 poglavje) smo oblikovali izhodiščne vsebine za **pol-strukturirane pogovore** z izbranimi nosilci kmetijskih gospodarstev in njihovimi družinskimi člani. Dva obsežna vsebinska sklopa – (I.) *zgodovino kmetij* z vidika vsaj dveh odraslih generacij sogovornic in sogovornikov in njihovega (II.) *razumevanja (trajnostnega) razvoja* – smo nadalje členili na vsebinske podsklope, ki so vključevali v okviru (I.) vprašanja o:

- kapacitetah kmetije ob prevzemu starejše in mlajše generacije,
- številu članov izvornih družin obeh generacije,
- zaključeni šoli in delovnem statusu družinskih članov na kmetiji oz. zunaj nje,
- motivih za kmetovanje,
- pomembnih mejnikih v kmetovanju, ki jih gospodarji/gospodarice doživljajo kot odločilne za razvoj lastnih kmetij,
- razširjeni dejavnosti kmetij – sorodniški in sosedski pomoči.

V okviru (II.) pa so se vsebinski podsklopi nanašali na vprašanja o:

- delitvi dela med družinskimi člani,
- odločanju na kmetiji,
- virih dohodkov,
- sistemih knjiženja,
- razumevanju poklica kmetovalca, kmetovalke,
- razumevanju razvoja,
- bodočih usmeritvah kmetovanja,
- prenosu znanja,
- poslovnih mrežah,
- tveganjih, in
- sugestijah za razvoj kmetovanja v Sloveniji.

Pogovore smo opravili z večkratnimi obiski (*ponavljajoči se intervjuji*) na izbranih kmetijah oz. z njihovimi odraslimi družinskimi člani. Na 13 kmetijah, izbranih na način *snežne kepe*, smo opravili približno 60 pogovorov z različnim številom družinskih članov (od 2 do 8) na posamičnih kmetijah; v povprečju 2,5 generacij (7 primerov po 3 generacije, 5 primerov po 2 generaciji in 1 primer 1 generacije). Vsi pogovori z nosilci kmetijske dejavnosti so *posneti* in *transkribirani*; vsaj polovica pogovorov z drugimi družinskimi člani je prav tako posneta in prepisana, v polovici primerov pa so pogovori z družinskimi člani zapisani v obliki *etnografskega dnevnika*.

4.4.2 REZULTATI

PREDSTAVITEV IZBRANIH KMETIJ

Preglednica 42: Osnovne značilnosti izbranih kmetij

Izbrane kmetije	Osnovne značilnosti kmetije
Primer 1	Živinorejsko-poljedelska kmetija (reja krav mlekaric in govejih pitancev); zagotavlja krmo za živino; strojne usluge preko strojnega krožka (občina Puconci / Pomurska regija)
Primer 2	Živinorejsko-poljedelska kmetija (reja govejih pitancev); v celoti zagotavlja lastno voluminozno krmo za živino, na ostalih površinah pa prideluje sončnice, buče in pšenico; je zaščitena in mojstrska kmetija; s.p. storitve s kmetijsko mehanizacijo (občina Moravske Toplice / Pomurska regija)
Primer 3	Živinorejsko-poljedelska kmetija (reja krav mlekaric čiste lisaste pasme in bikovskih mater); zagotavlja krmo za živino; je mojstrska kmetija (občina Sveti Jurij ob Ščavnici / Pomurska regija)
Primer 4	Živinorejsko-poljedelska kmetija (reja prašičev); zagotavlja krmo za živino; dopolnilna dejavnost: storitve s kmetijsko mehanizacijo (občina Tišina / Pomurska regija)

Primer 5	Kmetija z dopolnilno dejavnostjo - turistična kmetija z nastanitvijo v krajinskem parku Goričko; poljedelsko-govedorejska kmetija (občina Puconci / Pomurska regija)
Primer 6	Kmetija z dopolnilno dejavnostjo: prva lokacija: poljedelsko-prašičerejska kmetija; druga lokacija: turistična kmetija (občini: Murska Sobota / Moravske Toplice; Pomurska regija)
Primer 7	Ekološka kmetija (750 m): živinorejsko-poljedelska (krave mlekarice in reja govedu sivo-tjave pasme); zagotavlja krmo za živino; sadjarstvo (intenzivni sadovnjak, ekološka pridelava jabolk različnih sort); dopolnilni dejavnosti sta: sirarstvo, žaganje in prodaja lesa (občina Hrpelje-Kozina / Obalno-kraška regija)
Primer 8	Ekološka kmetija (820 m): živinorejsko-poljedelska (reja goveje živine mesne pasme, konji in nekaj prašičev); dopolnilne dejavnosti: storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo; predelava mesa v suhomesnate proizvode, pridobivanje energije iz obnovljivih virov, turizem na kmetiji (občina Hrpelje-Kozina / Obalno-kraška regija)
Primer 9	Ekološka kmetija z lastno blagovno znamko »EKO Mlinar«: usmeritev zelenjadarstvo (različne vrste zelenjave in jagodičevja); dopolnilna dejavnost: predelava (kisanje zelja, repe, priprava mezge idr.), ogled kmetije in izobraževanje na kmetiji (občina Velenje / Savinjska regija)
Primer 10	Ekološka kmetija - permakulturna: zelenjadarsko-živinorejska (širok spekter pridelave zelenjave, poleg ovčereje (jezersko-solčavska pasma) vse bolj v ospredju tudi prašičereje (krško-poljska pasma); dopolnilne dejavnosti: prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij, izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji (občina Šenčur / Gorenjska regija)
Primer 11	Ekološka kmetija: sadjarsko-poljedelska-živinorejska; dopolnilne dejavnosti: predelava sadja in žit, peka kruha, vlaganje zelenjave in kisanje zelja (Mirna Peč / Jugovzhodna Slovenija)
Primer 12	Sadjarsko-poljedelska kmetija; dopolnile dejavnosti: predelava sadja in poljščin, žganjekuha, turizem na kmetiji (občina Naklo / Gorenjska regija)
Primer 13	Sadjarsko-poljedelska kmetija; dopolnile dejavnosti: predelava sadja in poljščin ter žganjekuha (občina Naklo / Gorenjska regija)

Rezultat 1: *Ne glede na razlike izbranih kmetij tako po velikosti kapacitet kot po načinu in vrsti proizvodnje, praktično ni kmetije brez kakršnekoli dopolnilne dejavnosti.*

Čeprav vzorec izbranih kmetij zajema kar 5 ekoloških kmetij in 6 kmetij iz Pomurske regije, je vzorec tipološko pester, saj se npr. ekološke kmetije nahajajo v 4 regijah (Obalno-kraška regija, Savinjska regija, Jugovzhodna Slovenija, Gorenjska regija), njihova vrsta proizvodnje pa se prav tako razlikuje (npr. živinorejsko-poljedelska, zelenjadarsko-živinorejska, samo zelenjadarska, sadjarsko-poljedelska-živinorejska). Raznolike po vrsti proizvodnje so prav tako pomurske kmetije, ki zajemajo tri poljedelsko-govedorejske, eno poljedelsko-prašičerejsko in dve turistični kmetiji. Raznolikost bi lahko nadalje identificirali tudi znotraj npr. poljedelsko-govedorejskih kmetij, saj gre za različne pasme goveda, ki ga redijo na posamični kmetiji, različna pa je tudi velikost čred ipd.

Po velikosti izstopa na enem kraju intervala poljedelsko-govedorejska kmetija (P2) z 800 glav živine, 320 ha površin ter zavidljivo mehanizacijo (9 traktorjev s priključki, 6 kombajnov – s.p.), na drugem kraju pa se nahaja ekološka kmetija (P9) z 2,5 ha za pridelavo zelenjave in sadja in z malo živine.

Praktično ni kmetije brez dopolnilne dejavnosti (npr. storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, turizem na kmetiji, žaganje in prodaja lesa, sirarstvo, predelava mesa v suhomesnate proizvode, predelava sadja in poljščin, pridobivanje energije iz obnovljivih virov, žganjekuha). S tega vidika izstopata poljedelsko-govedorejska kmetija (P3), ki nima registrirane dopolnilne dejavnosti, na drugi strani intervala pa se nahaja sadjarsko-poljedelska kmetija (P8) kar s štirimi dopolnilnimi dejavnostmi (storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, predelava mesa v suhomesnate proizvode, pridobivanje energije iz obnovljivih virov, turizem na kmetiji). Zdi se, da po obsegu in številu glav živine večje kmetije (npr. pomurske) prakticirajo manj vrst dopolnilnih dejavnosti (npr. zgolj storitve s kmetijsko mehanizacijo), medtem ko ekološko usmerjene kmetije oz. neživinorejske, npr. sadjarsko-poljedelske, dopolnjujejo vire svojih dohodkov z več vrstami dopolnilnih dejavnosti.

Preglednica 43: Število članov izvornih družin starejše generacije do poroke.

Primeri	Leto poroke	Izvirna družina izbranega člana	Izvirna družina pramoženke / priženjenca
Primer 1	1964	Ona (70): prababica, straši, sestra (5)	On (76): stari starši, starši, dva brata (7)
Primer 2	1981	On (57): starši, brat (4)	Ona (52): starši, sestra (4)
Primer 3	1964	Ona (74): starši, babica in dekla (5)	On (79): starši, stari starši in brat (6)
Primer 4	1974	Ona (59): babica, babičin brat, starši, teta, sestra, trije bratje, dekla (11)	On (pokojni od 2012): starši, sestra, trije bratje (7)
Primer 5	1964	On (73): babica, starši, hlapec, sestra (6)	Ona (67): stari starši, starši, brat (6)
Primer 6	1952	On (pokojni od 2007): starši in brat (4)	Ona (80): stari starši, starši, dva brata (7)
Primer 7	-	-	-
Primer 8	1961	On (pokojni od 1996): mati in 4 sestre (6)	Ona (pokojna od 2012): starši, 2 sestri, 1 brat (6)
Primer 9	1963	On (pokojni 1988): -	Ona (pokojna 1983): -
Primer 10	-	Prva generacija te kmetije	Prva generacija te kmetije
Primer 11	1956	On (pokojni od leta 1997): -	Ona (81): -
Primer 12	1954	On (pokojni od leta 1995): (starši, 8 sester, stari starši) (12)	Ona (78): 1 brat, 5 sester, starša, stara starša in dve teti (13 oseb)
Primer 13	1967	On (73): starši, dve teti, 6 otrok (10)	Ona (65): dva brata, starši (5 oseb)

Rezultat 2: Izvirne družine starejše generacije imajo praviloma večje število družinskih članov in generacij, živečih pod isto streho, kot družine mlajših generacij.

Praviloma so v izvornih družinah danes starejše generacije pod isto streho živele vsaj tri generacije: stari starši, starši in otroci. Število družinskih članov se giblje med 4 in 13 članov. Ponekod zasledimo tudi dekline in hlapce, ali pa neporočene tete, pratete in prastrice. Število otrok je bilo raznoliko, od najmanj enega (P3) do največ devet (P12). Danes se število članov na izbranih kmetijah giblje med 2 in 8; večina izbranih primerov pa ima med 5 in 6 družinskih članov (Preglednica 46 spodaj). Polovica

kmetij je trigeneracijskih, polovica pa dvogeneracijskih; ena je enogeneracijska družina (P8). Sicer je prezgodaj govoriti o končnem številu otrok mlajše generacije, saj je približno polovica njenih predstavnikov še v rodni dobi (npr. P1, P2, P4, P5, P7, P10 in P13), število otrok pa se giblje med 0 (P2) in 4 (P11). Vsi otroci so vpeti v kmetovanje (delo, prodajo ipd.) od malih nog, na kmetiji pa pomagajo, kolikor jim šolski urnik to dopušča.

I. ZGODOVINA IZBRANIH KMETIJ

Preglednica 44: Kapacitete izbranih kmetij ob poroki starejše generacije (pred letom 1991).

Primeri	Leto poroke	Zdaj starejši G / velikost kmetije / živina / mehanizacija
Primer 1	1964	Ona (70): 7 ha (4 ha gozda); 7 glav živine; nobene mehanizacije
Primer 2	1981	On (57): 7 ha (2ha lastne, 5 ha najete); 7 glav živine; mehanizacija (2 traktorja s priključki, kombajn); s.p. storitve s kmetijsko mehanizacijo
Primer 3	1964	Ona (74): 9 ha (lastne; ¾ travinja, ¼ njiv); par vlečnih konjev, 10 krav in 30 telet, 10 svinj; mehanizacija: konjska kosilnica
Primer 4	1974	Ona (59): 0,3 ha podedovane parcele
Primer 5	1964	On (73): 11 ha (3,5 ha sadovnjakov, 1,5 ha vinograda); 8–10 glav živine (2 konja); nobene mehanizacije
Primer 6	1952	On (pokojni): 10 ha; 6 krav, 30 pitancev; par konjev; mehanizacije nobene oz. konjska vprega
Primer 7	-	On (65): -
Primer 8	1961	On (pokojni od 1996): 24 ha (5 ha obdelovalnih, ostalo gozd), 6-8 glav živine, nobene mehanizacije.
Primer 9	1963	On (pokojni od 1988): 4 ha (mala kmetija: mešana pridelava); nekaj krav, prašičev, žita, hmelj; poleg kmetije so imeli še mlin ob potoku in sušilnico hmelja.
Primer 10	-	Kmetija je bila predana od očetovega strica očetu gospodarja (hiša in nekaj zemlje). Sedanji gospodar je dobil le travnik, na katerem je postavil hišo.
Primer 11	1956	On (pokojni od 1997): 7ha zemlje (80 arov vinograda, ostalo pa njive in travniki); 2-3 krave, 2 konja ter reja bikov (število je bilo različno); mehanizacija: konjska vprega s pripadajočimi priključki
Primer 12	1954	On (pokojni od 1995): 7 ha (3 ha njiv, 2,5 travnikov in 1,5 ha sadovnjakov), 5 ha gozda, 10 govedi, par konj, 1 prašič, nekaj kokoši; mehanizacija: konjska vprega s pripadajočimi priključki
Primer 13	1967	On (73): 10 ha obdelovalne zemlje (1 ha sadovnjaka), 10 ha gozda; 15 glav živine (5-7 krav in telice), dva konja; mehanizacija za obdelavo s konji

Rezultat 3: Podoba kapacitet kmetij ob poroki (neuradnem prevzemu) starejše generacije gospodarjev oz. gospodaric (pred letom 1991) kaže sorazmerno podobne značilnosti glede velikosti kmetije, staleža živine in mehanizacije:

Velikost: Do leta 1991 so razlike me izbranimi kmetijami glede velikosti in kapacitet sorazmerno majhne. Velikost površin zajema do 10 ha obdelovalne zemlje pa do 10 ha gozda. Izstopa P4 z 0,3 ha podedovane zemlje ob poroki (1974).

Opremljenost s kmetijsko mehanizacijo je odvisna od datuma poroke starejše generacije prevzemnikov, ki se razteza od 50. do 80. let prejšnjega stoletja (1952-1981; največ parov danes starejše generacije je sklenilo zakonsko zvezo v 60. letih prejšnjega stoletja). Praviloma so starejši prevzemniki starejše generacije ob poroki (50. in 60. leta prejšnjega stoletja) imeli kmetijsko mehanizacijo, prilagojeno za obdelavo s konji, ali pa je sploh niso imeli. Mlajša starejša generacija ob poroki (med 70. in 80. leti) pa je že opremljena s traktorji s priključki (npr. P2). Izstopa kmetija P2, ki je ob poroki danes starejše generacije (1981) že opravljala s.p. storitve s kmetijsko mehanizacijo in bila temu primerno opremljena s traktorji s priključki, sejalnico in kombajnom.

Število glav živine: v povprečju je bilo ob poroki starejše generacije do 10 glav živine in par vlečnih konj.

Preglednica 45: Zaključena šola in zdajšnji delovni status zakoncev starejše generacije.

Primer 1	Ona (70) kmečka upokojenka: osnovna šola	On (76) kmečki upokojenec: osnovna šola
Primer 2	On (57): kmetovalec: srednja kmetijska šola	Ona (52) kmetovalka: srednja kmetijska šola
Primer 3	Ona (74) kmečka upokojenka: osnovna šola	On (79) kmečki upokojenec: osnovna šola
Primer 4	Ona (59) kmečka upokojenka: srednja kmetijska-gospodinjstva šola	On (pokojni od 2012) kmet – zgodnji upokojenec: poklicno usposabljanje za voznika in sodarja
Primer 5	On (73) kmečki upokojenec: kmetijska poklicna šola (2)	Ona (67) kmečka upokojenka: osnovna šola
Primer 6	On (pokojni): srednja kmetijska šola	Ona (80): osnovna šola
Primer 7	On (65): upokojenec: strojna srednja šola	Ona (63): upokojenka: srednja živilska šola
Primer 8	On (pokojni od 1996): osnovna šola	Ona (pokojna od 2012): osnovna šola
Primer 9	On (pokojni): kmet, osnovna šola	Ona (pokojna): kmetica, osnovna šola
Primer 10	-	-
Primer 11	On (pokojni od leta 1997): končana osnovna šola	Ona (81): kmečka upokojenka: osnovna šola
Primer 12	On (pokojni od leta 1995): kmetijska srednja šola	Ona (78): kmečka upokojenka: osnovna šola
Primer 13	On (73): kmečki upokojenec: srednja kmetijska šola	Ona (65): kmečka upokojenka: osnovna šola in enoletna gospodinjstva šola v Avstriji

Rezultat 4: Polovica starejše generacije ima zaključeno osnovnošolsko izobrazbo, polovica pa srednješolsko ali poklicno izobrazbo.

Večina starejše generacije danes prejema kmečko pokojnino. Približno polovica jih ima končano osnovnošolsko izobrazbo, polovica pa poklicno oz. srednješolsko izobrazbo (prevladuje končana srednja kmetijska šola; ostale poklicne in srednje šole so: srednja strojna, poklicno usposabljanje za voznika in sodarja, gospodinjska šola, srednja živilska šola).

Preglednica 46: Zaključena šola in zaposlitev družinskih članov

Družine	Izobrazba in zaposlitev mlajše in starejše generacije
Primer 1 (8)	Nosilec - mladi prevzemnik (MP) kmetije (36): osnovna šola / na kmetiji Partnerica (31): Fakulteta za kmetijstvo / zunaj kmetije Sin (2): se že vpeljuje, spoznava kmetijo Mlajša sestra (41): srednja šola za prehrano in živilstvo (3) / zunaj kmetije Njeni hčerki sta dijakinji – občasna pomoč na kmetiji Oče (76): osnovna šola / upokojeni kmet Mama (70): osnovna šola / upokojena kmetica
Primer 2 (4)	Kandidat za mladega prevzemnika (30): Fakulteta za kmetijstvo / na kmetiji Partnerica (28): dipl. živilski tehnolog / na kmetiji Mama (52): srednja kmetijska šola / na kmetiji Oče, kandidat za ZU (57): srednja kmetijska šola / na kmetiji
Primer 3 (4)	Gospodarica (46): srednja kmetijska šola / na kmetiji Sin (16): srednja kmetijska šola / dijak in pomaga na kmetiji Mama (74): osnovna šola / upokojena kmetica Oče (79): osnovna šola / upokojeni kmet
Primer 4 (6)	Nosilec - MP kmetije (35): srednja kmetijska šola (3) / na kmetiji Soproga (35): srednja tekstilna šola (3) / na kmetiji Otroci: sin (9), hči (6), hči (1): oba starejša pomagata na kmetiji Mama (59): srednja kmetijsko-gospodinjska šola (2) / vdovska upokojenka (kmečka pokojnina po soprogu)
Primer 5 (4+2)	Prevzemnik kmetije (41): Ekonomsko-poslovna fakulteta / na kmetiji Soproga (32): srednja trgovska šola (3) / na kmetiji Otroci: Sin (8): pomaga v kuhinji in hlevu / Sin (2): pomaga – zabava goste in njihove otroke Oče (73): kmetijska poklicna šola (2) / upokojeni kmet Mama (67): osnovna šola / upokojena kmetica
Primer 6 (4)	Gospodarica (55): srednja kmetijska šola / od 1994 na kmetiji (nosilka dopolnilne dejavnosti turistične kmetije; je kmečko zavarovana), prej pa 19 let zaposlena v kmetijski zadrugi, v hranilno-kreditni službi Soprog (59): Biotehniška fakulteta UNL / Kmetijski veterinarski zavod Murska

	<p>Sobota obenem pa pomaga na kmetiji</p> <p>Mlajša hči (19): srednja gostinska šola / pomaga na kmetiji</p> <p>Mama (80): upokojena / v domači oskrbi</p>
Primer 7 (5)	<p>Sin (30): Ekonomska fakulteta / na kmetiji</p> <p>Brat (28): Fakulteta za strojništvo / na kmetiji</p> <p>Sestra (26): Fakulteta / zunaj kmetije (le občasno pomaga na kmetiji)</p> <p>Oče (65): srednja tehnična šola / upokojenec</p> <p>Mama (63): srednja živilska šola / upokojenka</p>
Primer 8 (2)	<p>Nosilec (50): poklicna šola za avtomehanika / na kmetiji</p> <p>Soproga (52): Ekonomska fakulteta / upokojena uslužbenka</p>
Primer 9 (4)	<p>Gospodarica (46): šola / invalidsko upokojena na kmetiji</p> <p>Soprog (49): srednja tehnična šola / zunaj kmetije</p> <p>Hči (26): Ekonomska fakulteta / zunaj kmetije</p> <p>Sin (22): Fakulteta za kmetijstvo / študent</p>
Primer 10 (5)	<p>Gospodar (44): Biotehniška fakulteta / na kmetiji</p> <p>Soproga (43): Fakulteta za živilsko tehnologijo / zunaj kmetije</p> <p>Hči (15): srednja šola / dijakinja</p> <p>Hči (12): osnovna šola / učenka</p> <p>Hči (5): pomaga</p>
Primer 11 (6)	<p>Gospodar (52): Biotehniška fakulteta (zootehnika) / na kmetiji</p> <p>Soproga (48): srednja kmetijska šola / na kmetiji</p> <p>Hči (26): Pedagoška fakulteta / zunaj kmetije</p> <p>Sin (24): Biotehniška fakulteta (gozdarstvo) / študent-absolvent</p> <p>Sin (22): Fakulteta za elektrotehniko / študent</p> <p>Sin (18): srednja naravovarstvena šola / dijak (predviden naslednik)</p>
Primer 12 (6)	<p>Gospodar (46): srednja kmetijska šola / na kmetiji</p> <p>Soproga (45): srednja tekstilna šola / na kmetiji</p> <p>Sin (20): Fakulteta za organizacijo dela / študent</p> <p>Hči (16): srednja ekonomska šola / dijakinja</p> <p>Hči (8): osnovna šola / učenka</p> <p>Mama (78): osnovna šola / kmečka upokojenka</p>
Primer 13 (6)	<p>Gospodar (MP) (42): srednja kmetijska šola / na kmetiji</p> <p>Soproga (40): srednja trgovska šola / zunaj kmetije</p>

Hči (11): osnovna šola / učenka
Hči (6): osnovna šola / učenka
Oče (73): srednja kmetijska šola / kmečki upokojenec
Mama (65): osnovna šola / kmečka upokojenka

Rezultat 5: Če velja za starejšo generacijo, da je večina kmečko upokojena, pri čemer ima polovica zaključeno osnovnošolsko, polovica pa srednješolsko izobrazbo, velja za mlajšo generacijo, da je vsaj polovica fakultetno izobražena (poleg biotehniške fakultete oz. fakultete za kmetijstvo, so nosilci oz. nosilke zaključili živilsko tehnologijo, ekonomsko poslovno fakulteto, fakulteto za strojništvo); to velja zlasti za ekološke kmetije. Polovica sogovornic in sogovornikov mlajše generacije pa je zaključila srednješolsko izobrazbo (od srednje kmetijske do tekstilne, trgovske, poklicna šola za avtomehanika, tehnične srednje šole). Starejša večinoma upokojena generacija še vedno pomaga doma na kmetiji, pri mlajši pa je vsaj eden v paru zaposlen na kmetiji; približno polovica soproj/soprojov je zaposlenih tudi zunaj kmetije.

Zakaj kmetovati?

Rezultat 6: Motivi za kmetovanje so raznoliki tako pri starejši kot mlajši generaciji. Vseeno se zdi, da se je mlajša generacija v primerjavi s starejšo prostovoljno odločila za poklic kmetovalca.

Starejša generacija: Ni pravila glede motivov za prevzem kmetije oz. nadaljevanje s kmetovanjem. Sicer so bili prav vsi predstavniki starejše generacije že kot otroci vpeljeni v kmetovanje, ker so odraščali na kmetijah. Nekateri so poprej opravljali druge poklice (P1, P5, P6, P9) in se pozneje odločili za kmetovanje iz različnih vzrokov. Dva primera zakonskega para sezonskih delavcev (P1 in P5) sta se odločila za kmetovanje, ko so jim onemogli starši obljubili predajo kmetije. En par se je odločil začeti kmetovati iz nič (P4), ker je bila v 80. Letih prejšnjega stoletja kriza v avtoprevozništvu (njunem takratnem poklicu), obenem pa je bilo to perspektivno obdobje za prašičerejo (ugodni krediti za izgradnjo hlevov). En nosilec se je nameraval ukvarjati z uslugami s kmetijsko mehanizacijo (P2). Poroka s soprogo, ki ni izhajala iz kmečke temveč delavske družine, ki je pa že na srednji kmetijski šoli vzljubila kmetovanje, je botrovala dokončni odločitvi po ukvarjanju s tem poklicem. Spet drugi par (P6) je podedoval kmetiji (oba zakonca) staršev in to je bil razlog, da sta se zakonca kljub zaposlitvi zunaj kmetije sčasoma začela ukvarjati s kmečkim turizmom oz. vinogradništvom. So primeri, ko se je nosilka zaradi bolezni odločila za ekološko kmetovanje (P9). Nenazadnje so primeri, ko je bilo samoposebi umevno, da bo določen prevzemnik kmetoval bodisi, ker je bil edini sin v družini (P12), bodisi zaradi »tradicije«, ker je bil prevzemnik že 5. rod kmetovalcev (P13). V slednjih primerih je prisotna tudi ljubezen do kmetovanja.

Mlajša generacija:

Tudi večina predstavnikov mlajše generacije je bila že zgodaj v otroštvu vpeljana v kmetovanje (izjema je P10, ki ne izhaja iz kmečke družine). V primerjavi s starejšo generacijo, je pri mlajših opaziti poudarek na »lastni želji po kmetovanju« oz. po prostovoljni odločitvi za kmečki poklic kot eni izmed poklicnih izbir. Zanimanje in veselje do kmetovanja so poudarili P2, P3, P4, P12 in P13. Dva sta poudarila, da je pretehtal zgled staršev (očetov), ki so ustvarili »zgodno kmetijo« (P1, P11, P12). Pri tistih, ki so bili poprej zaposleni zunaj kmetije (P5, P10) pa je prevladala pravočasna oz. presenetljivo hitra predaja kmetije s strani staršev ali drugih sorodnikov. P10 je primer nosilca, ki ne izhaja iz kmečke družine, diplomiral pa je iz permakulture. Kmetijo je podedoval od tete in strica brez otrok, njega pa so sprva zanimali živali – ovce. Ker so se z leti razmnožile, je potreboval več kmetijskih površin in začel je kmetovati.

Današnje kapacitete izbranih kmetij

Preglednica 47: Kapacitete kmetij ob prevzemu starejše generacije in današnje kapacitete (2013) – že po prevzemu mlajše generacije.

Kmetije	Prevzem	Velikost posestva/živina/mehanizacija/
Primer 1	Ob prevzemu staršev (poroka 1964)	7 ha (4 ha gozdov); 7 glav živine; nobene mehanizacije
	Zdaj (prevzem mladega prevzemnika 2006)	35-40 ha (12 ha lastne); 50-60 glav živine (19 krav, do 40 pitancev); 5 traktorjev s priključki; silos kombajn; strojne usluge preko strojnega krožka
Primer 2	Ob prevzemu staršev (poroka 1981)	7 ha; 7 glav živine; mehanizacija (2 traktorja s priključki, kombajn); s.p. storitve s kmetijsko mehanizacijo
	Zdaj (prevzem MP predvidoma 2013)	320 ha (110 ha lastne, 210 ha najete (od tega 50 ha SKZ, 20 ha travnikov); 800 glav živine; s.p. storitve s kmetijsko mehanizacijo; 6 redno zaposlenih delavcev na kmetiji; mehanizacija: 9 traktorjev z vsemi priključki, 4 žitni kombajni, 2 silažna kombajna.
Primer 3	Ob prevzemu staršev (poroka 1964)	9 ha (lastne; $\frac{3}{4}$ travinja, $\frac{1}{4}$ njiv); par vlečnih konjev, 10 krav molznic in 30 telet; mehanizacija: konjska kosilnica
	Zdaj (prevzem ob upokojitvi staršev 2003)	27 ha (70 arov SKZ, 1,2 ha viseči najem, ostalo lastna); 103 goveje živine (45 krav molznic, 35 plemenskih telic, ostalo teleta); mehanizacija: 5 traktorjev s priključki za spravilo sena in predelavo zrnja, kombajn
Primer 4	Ob prevzemu staršev (1974)	Podedovana parcela 0,3 ha; nobene živine in mehanizacije
	Zdaj (prevzem mladega prevzemnika 2005)	70 ha (22 ha lastne, 48 ha najete); 30 plemenskih svinj in 150 pitancev; dopolnilna dejavnost: storitve s kmetijsko mehanizacijo: 3 traktorji s priključki, kombajn
Primer 5	Ob prevzemu staršev (1964)	11 ha; 8–10 glav živine; nobene mehanizacije; še ni dopolnilne turistične dejavnosti
	Zdaj (prevzem 2003)	10 ha (lastna) in 1,5 ha vinogradov; 10 krav dojilj, do 10 prašičev; klavnica, predelovalni obrat; 2 traktorja s priključki; turistične kapacitete: nastanitev 19 oseb + dodatna ležišča, 60 sedežev, fitnes, ogrevan bazen z vodno in zračno masažo, savna, soba-učilnica, ki sprejme do 30 slušateljev (kongresni turizem); 1 konja za jahat; dve delavki pogodbeno
Primer 6	Ob prevzemu staršev (poroka 1952)	10 ha; 6 krav, 30 bikov; par konjev; mehanizacije nobene

	Zdaj (prevzem po smrti očeta 2007)	12 lastnih ha (2ha vinogradov, 1 ha gozda); med 50 in 70 prašičev (5 plemenskih svinj); klavnica, predelovalni obrat; objekt za turizem (60 sedežev in 4 sobe); mehanizacija: 3 traktorji s priključki
Primer 7	-	-
	Zdaj (-)	56 ha (50 lastne (26 ha gozda), 6 ha najete od zasebnikov in SKZ); dopolnilni dejavnosti: predelava mleka in obdelava lesa
Primer 8	Ob prevzemu staršev (poroka 1961)	24 ha (5 ha obdelovalnih, ostalo gozd), 6-8 glav živine, nobene mehanizacije.
	Zdaj (prevzem 2001, lastništvo 2013)	140 ha (30-35 ha najete od SKZ, 70 ha od zasebnikov oz. 35 lastnih ha); 80 glav goveje živine mesne pasme, 16 konjev in 21 prašičev; dopolnilne dejavnosti: storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo; predelava mesa v suhomesnate proizvode, pridobivanje energije iz obnovljivih virov, turizem na kmetiji brez hrane; 1 redno zaposlen delavec na kmetiji; mehanizacija: 6 traktorjev s priključki, kombajn za koruzo, stroji za delo v gozdu (vitli, rezalno-cepilni stroj ipd.), tovornjak za dostavo kupcem.
Primer 9	Ob prevzemu staršev (poroka 1963)	Okoli 4 ha kmetijskih zemljišč; nekaj krav, prašičev, žita, hmelj; poleg kmetije so imeli še mlin ob potoku in sušilnico hmelja.
	Zdaj (začela kmetovati z možem 1986, prevzem gospodarice leta 2000)	2,5 lastnih ha (1 ha njiv, 1,5 ha travinja) za pridelavo zelenjave in sadja; malo živine (ovce, svinje, kokoši – pretežno za lastno porabo); objekti: rastlinjak, namakalni sistem (lastno zajetje); dopolnilna dejavnost: predelava pridelkov (kisanje zelja, repe, priprava mezge, namazov, ipd.). Osnovna mehanizacija, pri zelenjadarstvu (ekološkem) so najbolj »pomemben pridne roke«.
Primer 10	-	-
	Zdaj (dejansko ni bilo prevzema, dobil je le manjši travnik)	91 ha (1 ha lastne, 89 ha najetega travinja – predvsem pašnikov, 1 ha sadovnjaka najetega); živina: reja ovc jezersko solčavske pasme (150), prašičev (avtohtona krško-poljska pasma in mangulice-starejša vojvodinska pasma:), kokoši v prosti reji; enostavni in hitro prestavljivi objekt; mehanizacija: 2 stara traktorja. Po novem poleg stanovanjske hiše še prodajalna s prostorom za prenočitev raznih skupin, <i>vufarjev</i> .
Primer 11	Ob prevzemu staršev (1956)	7ha (80 arov vinograda, ostalo pa njive in travniki); 2-3 krave, 2 konja ter reja bikov (število je bilo različno); mehanizacija: konjska vprega
	Zdaj (prevzem 1985)	20,5 ha (10,5 ha lastne in 10 ha najete – od tega 5,6 ha od

		SKZ, ostalo od sorodnikov; struktura: 10,5 ha njiv, 4,5 ha sadovnjaka, 5,5 ha travnikov); živina: 8 krav dojlj, 1 plemenski bik, 1 plemenska telica, 5 pitancev; mehanizacija: 3 traktorji (1 za sadjarstvo) s priključki, samohodna platforma; objekt za predelavo proizvodov (dopolnilna dejavnost).
Primer 12	Ob prevzemu staršev (1954)	7 ha travnikov, njiv in sadovnjakov in 5 ha gozda, par konj; mehanizacija: konjska vprega s pripadajočimi priključki
	Zdaj (prevzem 1995)	37 ha (25 ha lastne; od tega 13 ha gozda; 12 ha najete; 2 ha intenzivnega sadovnjaka, 0,5 ha ekstenzivnega sadovnjaka, 1,5 ha zelenjadarstva, ostalo travinje in njive); predelovalni obrat za sadje, trgovinica
Primer 13	Ob prevzemu staršev (polovica 1967)	20 ha zemlje (9 ha obdelovalne, 1 ha sadovnjaka, 10 ha gozda); 15 glav živine (5-7 krav in telice), dva konja; mehanizacija za obdelavo s konji
	Zdaj (prevzem 2004)	22 ha zemlje (3,5 ha najete; 9 ha obdelovalne zemlje, 2 ha sadovnjaka, 11 ha gozda); dopolnilne dejavnosti: predelava sadja in poljščin ter žganjekuha; mehanizacija: trije traktorji s priključki, kombajn; trgovina na domu, shramba za sadje in poljščine

Rezultat 7: *Praktično ni primera kmetije, kjer ni precejšnjega povečanja in izboljšanja kapacitet kmetije (velikost zemljišč, število glav živine, objektov, mehanizacije) po prevzemu mlajše generacije.*

Velikost zemljišč: Večina prevzemov se je zgodila v zadnjem desetletju. Če je ob poroki starejše generacije (večinoma v 60. letih prejšnjega stoletja) veljalo, da kmetije niso presegale 10 ha obdelovalnih površin, 10 glav živine, mehanizacija pa je bila vezana na konjsko vprego, je zdaj situacija radikalno drugačna. Vse kmetije so povečale obseg zemljišč (največji porast beleži P2 od 7 ha na 320 ha, najmanjši pa turistična kmetija P5 od 11 ha na 11 ha, vendar je slednja bistveno povečala gostinske kapacitete od 0 do 19 nastanitev in 60 sedežev v restavraciji). Pri tem pa kaže opozoriti na velikost lastniških v primerjavi z najemnimi površinami, pri čemer izstopata P10, ki ima od zdajšnjih 91 ha samo 1 ha lastne zemlje in P2, ki ima od 320 ha 110 ha zemljišč v lasti.

Število glav živine: če je starejša generacija ob prevzemu imela do 10 glav živine, mlajša razpolaga z bistveno višjimi številki: npr. od 50, 100 do 800 glav goveje živine. Ekološke kmetije se ponašajo z raznolikostjo živali (ovce, krave, svinje), turistične pa z najmodernejšimi objekti za turistične storitve (namestitve, fitnes, savna, konferenčne dvorane, vinske kleti ipd.).

Mehanizacija: Ni primera brez sodobne mehanizacije, ki je prilagojena tipu in načinu proizvodnje: izstopa P2, ki ima s.p. storitve s kmetijsko mehanizacijo (9 traktorjev z vsemi priključki, 4 žitni kombajni, 2 silažna kombajna). Več mehanizacije je na kmetijah, ki imajo registrirano dopolnilno dejavnost (P1, P2, P4, P7, P8), je pa tudi pri drugih kmetijah opaziti veliko število strojev in vozil.

Objekti: Turistične kmetije so zgradile objekte za nastanitev, restavracijo, sprostitev in rekreacijo, ekološke kmetije pa imajo praviloma vse objekte za predelavo, lastno prodajalno, shrambe, rastlinjake. Bolj intenzivni kmetovalci, npr. govedorejci in prašičerejci imajo v skladu s standardi posodobljene hlevske kapacitete.

Mejniki (investicije), odločilni za usmeritev razvoja posamične kmetije

Preglednica 48: Opredelitev pomembnih mejnikov v kmetovanju, ki jih zdajšnji gospodarji/ice navajajo kot odločilne za smer razvoja lastnih kmetij.

Izbrane kmetije	Mejniki oz. pomembnejše investicije
Primer 1	1970-80: nakup mehanizacije – v 10. letih 7 traktorjev 1975: gradnja govejih hlevov – vezana reja (do 20 glav živine) 2012: prenovljeni goveji hlevi (do 60 glav živine; za krave je ostala vezana reja, pitanci pa imajo prosto rejo)
Primer 2	1980: s.p. storitve s kmetijsko mehanizacijo; 1982 hlev za 40 krave molznice; 1985: prehod na bike-pitance, sčasoma večanje kapacitet s hlevskimi napušči 200 komadov; 1996-7: nabava kombajna in rampe za nalaganje sladkorne pese: posel pobiranja na 1000 ha za Panvito, Lendavo in Perutnino (2005 ukinitev); 2004: hlev za 250-300 pitancev pa že 90 ha; 2003-4 s SAPARD sredstvi gradijo okolico: gnojišče, silose, kanalizacijo, skladišča za seno in mehanizacijo 2006 z odškodnino za sladkorno peso preuredijo skladišča za stroje in seno v hlev za 800 pitancev – za lastno čredo. ! Od 1980 dalje dokupovanje in najemanje zemlje do današnjih 320 ha. ! Zaposlovanje delavcev vzporedno z večanjem kapacitet kmetije: prvi delavec 1996, danes (2013) je redno zaposlenih šest delavcev.
Primer 3	1972: preurejen (porušene vmesne stene) hlev z Grabnarjevo navezo in rešetkami za govedo (pred tem so bili ločeni konjski hlev, kokošnjak in hlev za krave) 2005: nov hlev (zadnji SAPARD) za 96 govedi Od 2003 do 2013: dokupijo še 9 ha zemlje
Primer 4	1980: hlev za 20 plemenskih svinj obenem pa najemanje zemlje 1996: zdajšnji nosilec zaključí šolanje in avtomatično pridobi status kmeta; oče ga pridobi šele 1999 2005: Pomoč MP in ZU 2012: preureditev in dogradnja hleva za 30 plemenskih svinj in 600 pitancev ! Od 1980 dokupovanje in najemanje zemlje ter najem hleva na drugi lokaciji v isti občini za cca 250 pitancev (do 2012)
Primer 5	1976: adaptacija stare hiše za kmečki turizem (opustijo farmo piščancev in začnejo graditi sobe za goste) 2003 (SAPARD): gradnja turističnega objekta - nastanitev 19 oseb + dodatna

	<p>ležišča, 60 sedežev</p> <p>2007: preureditev hlevov (prosta reja) za krave dojlje (prej mlekarice)</p> <p>2010: izgradnja novega turističnega objekta: fitnes, <i>wellness</i>, savne, konferenčna soba; klimatizacija nastanitev, tlakovano parkirišče</p>
Primer 6	<p>1981: začetek gradnje turističnega objekta v drugi občini; prva klet</p> <p>1994: dograjevanje turističnega objekta (30 sedežev)</p> <p>1995: preureditev govejega hleva v svinjski hlev</p> <p>2001: uradna otvoritev povečanega (od 30 sedežev leta 1981 na 60 sedežev in 4 sobe) turističnega objekta s pomočjo SAPARD sredstev</p> <p>2008: klavnica (tudi SAPARD)</p>
Primer 7	<p>1981: hlev za 25 krav molznic in telic (40 glav goveda)</p> <p>2001/2: preusmeritev v ekološko kmetovanje</p> <p>2005: predelovalni obrat za predelavo mleka (sirarna); preusmeritev v ekološki sadovnjak</p> <p>2011: obrat za razrez lesa (žaga)</p>
Primer 8	<p>2003: zdajšnji nosilec prevzame vodenje kmetije, začne najemat zemljo (v 7 vaseh v občini) in vstopi v ekološko kmetovanje</p> <p>Od 2002: nabava nove kmetijsko-gozdarske mehanizacije (do tedaj »le« 2 traktorja)</p> <p>2007: DD: predelava mesa v suhomesnate proizvode; preureditev starega hleva v predelovalni obrat</p> <p>2008: DD: opravljanje storitev s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo</p> <p>2010: redna zaposlitev delavca na kmetiji</p> <p>2011: DD: turizem na kmetiji (prvi gosti predvidoma 2013); 2012 nakup kmetije</p> <p>2012: DD: pridobivanje energije iz obnovljivih virov (vetrna elektrarna)</p>
Primer 9	<p>1986: začetek kmetovanja</p> <p>1999/2000: izguba službe, zato odločitev za bolj načrten razvoj kmetije; pričeli so z integrirano pridelavo</p> <p>2004: bolezen, odločitev za drugačen način kmetovanja - kvaliteta namesto kvantitete in postopen prehod v ekološko pridelavo</p> <p>2007: potrdilo o pridelovanju po ekoloških smernicah</p> <p>2009: postavitve stacionarnega rastlinjaka, sistem za namakanje</p> <p>2010: postavitve prodajalne na domu/kmetiji</p> <p>2010: certifikat o ekološki pridelavi</p>
Primer 10	<p>1987: odločitev za študij na Biotehniški fakulteti - agronomija</p>

	<p>1990: najem zemljišč v pobočju Grintovca, Kočne – začetek razvoja ovčereje</p> <p>1997: vstop v kontrolo EKO</p> <p>1999: certifikat o ekološki pridelavi</p> <p>Po letu 2008: uvajanje permakulturnega kmetovanja, postopoma tudi izobraževanja</p> <p>2006: dodatno razvoj zelenjadarstva (prvi gojijo hokaido buče, hotemaške lubenice itd.)</p> <p>2009-2012: kašča (večfunkcionalni objekt za shrambo, trgovino, prenočitev obiskovalcev, delovne sile)</p> <p>2010: šotor za spravilo krme in prezimovanje ovac</p> <p>2012: postavitev rastlinjaka</p> <p>! Stalnica od 1984 je izobraževanje; najemanje zemlje;</p>
Primer 11	<p>1985: prevzem kmetije z intenzivno mlečno proizvodnjo</p> <p>2002: 4 ha sadovnjaka kot alternativa intenzivni (konvencionalni) mlečni proizvodnji</p> <p>2005: ne vlagajo več v mlečno proizvodnjo in se v celoti preusmerijo v ekološko sadjarstvo</p> <p>2010: odprodajo celotno čredo krav mlekaric in preusmeritev v ekološko poljedelstvo (pšenica, pira, koruza)</p> <p>2012: objekt za predelavo proizvodov (registrirana dopolnilna dejavnost) – stanje: 60% sadjarstvo, 20% dopolnilna dejavnost, 10% živinoreja, 10% poljedelstvo</p>
Primer 12	<p>1988: zasadijo prvi sadovnjak</p> <p>1991: začetek integrirane pridelave sadja</p> <p>1995: uradni prevzem (takrat je živinorejsko-sadjarsko-poljedelska kmetija)</p> <p>2001: integrirana predelava zelenjave</p> <p>2003: registrirana dopolnilna dejavnost: predelava sadja</p> <p>2004: pa integrirano poljedelstvo</p> <p>2012: ukinejo živinorejsko dejavnost (22 glav živine: 12 krav molznic in 10 telet)</p> <p>2012: začetek kmečkega turizma (registrirana dopolnilna dejavnost): 3 apartmaji, 16 postelj</p>
Primer 13	<p>1992: prehod na intenziven sadovnjak</p> <p>1993: vpeljava škropiv za koruzo je bistveno spremenila tehnologijo pridelave (večji pridelek, silosi, silažna koruza)</p> <p>2003: registracija dopolnilnih dejavnosti (predelava sadja in poljščin, žganjekuha)</p>

	<p>2004: prevzem mladega gospodarja in preusmeritev kmetije iz poljedelsko-živinorejske v poljedelsko-sadjarstvo (preureditev hleva v prodajalno-trgovino na domu); zamenjava mehanizacije.</p> <p>2010: začnejo pridelovati tudi česen</p>
--	---

Rezultat 8: *Zdajšnji gospodarji oz. gospodarice kot odločilne za smer razvoja svojih kmetij navajajo zelo raznolike mejnike (investicije). Ti so praviloma posledica možnosti dokupovanja ali najemanja kmetijskih zemljišč, gradnje novih ali preurejanja starih objektov, pridobitve raznovrstnih subvencij, uvajanja dopolnilnih dejavnosti, njihovega stalnega izobraževanja in hitrega odzivanja na nihanje cen na kmetijskem trgu.*

Raznolike mejnike, pomembne za razvoj kmetij lahko razvrstimo v nekaj »tipičnih skupin«:

- možnost dokupovanja in najemanje zemlje;
- večanje živinskih kapacitet je imelo za posledico gradnjo novih ali pa preurejanje starih hlevov v skladu z vsakokrat drugačnimi standardi;
- določene vrste subvencij, npr. za mlade prevzemnike kmetij in zgodnje upokojence ali pa SAPARD sredstva, ki so omogočila izgradnjo turističnih objektov;
- uvajanje dopolnilnih dejavnosti na kmetije je glede na njihovo vrsto vplivalo na povečanje ali zamenjavo mehanizacijske linije, izgradnjo predelovalnih in prodajnih objektov;
- od 2000 dalje je opazna odločitev - vstop (celo preusmeritev) v ekološko kmetovanje (pomen certifikata o ekološki pridelavi, pridobitev blagovnih znamk, odprodaja ali zamenjava mehanizacije, ipd.);
- pomen stalnega izobraževanja (zlasti na ekoloških kmetijah);
- nihanje cen npr. živine in stalno izobraževanje sta lahko imela za posledico bolj radikalne preusmeritve: npr. P11 iz konvencionalne intenzivne mlečne proizvodnje v ekološko poljedelstvo in sadjarstvo, ali pa P12 iz govedorejske-sadjarstvo-poljedelske kmetije v sadjarstvo-poljedelsko-turistično kmetijo.

Medsosedska in sorodniška pomoč

Rezultat 9: *Danes starejša generacija ugotavlja, da sosedska pomoč zamira, če že, se prakticira samo še ožja sorodniška pomoč.*

Ko je starejša generacija prevzela kmetije, je bila na veliko prakticirana tako sorodniška kot medsosedska pomoč. Danes starejša generacija ugotavlja, da sosedska pomoč zamira, če že, se prakticira samo še ožja sorodniška pomoč. Npr. P1: mlajši gospodar s stroji pomaga svoji sestri, gospodarici na sosednji kmetiji v isti vasi in obratno, ona oz. člani njene družine pomagajo bratu, ko je nuja. P12: gospodar si z bratrancem iz iste vasi izmenjuje stroje in si pomagata (člani gospodinjstva) pri obiranju sadja.

Kaj kdo dela na kmetiji?

Preglednica 49: Delitev dela na kmetiji

Izbrane kmetije	Delitev dela (2013)
Primer 1	<u>Mladi prevzemnik</u> : v celoti delo na njivah in v hlevu / <u>Soproga</u> : svetuje kot kontrolorka navzkrižne skladnosti / <u>Starši</u> : pomagajo v hlevu / <u>Sestra</u> s hčerkama občasno pomaga
Primer 2	<u>Starejši gospodar</u> : strojne usluge drugim od 1980 dalje, mehanizacijo, popravila, nadzor v hlevu, organizira delo delavcev / <u>Starejša gospodarica</u> : logistika, finance, knjiženje, poslovanje, nabava / <u>Sin-mlajši gospodar</u> : tehnologija pridelave poljščin, kolobar, gnojilni načrti / <u>Partnerica</u> : pomaga starejšemu gospodarju pri živinoreji, vodi evidence, pripravlja magistrsko

	nalogo na temo klavnice/ <u>Hči</u> : stiki s poslovnimi partnerji / <u>6 redno zaposlenih delavk in delavcev</u> opravlja dela na kmetiji in v gospodinjstvu (kuhanje)
Primer 3	<u>Gospodarica</u> : upravlja kmetijo, dela na njivah in v hlevu, deloma v gospodinjstvu (pranje, likanje), se stalno izobražuje (40%) / <u>Mama</u> : pomaga v hlevu, kuha in obdeluje vrt – 5 arov (15%) / <u>Oče</u> : pomaga v hlevu (15%) / <u>Sin</u> : pomaga, ko se ne uči (10%).
Primer 4	<u>Nosilec</u> (od 2005-2010 MP): upravlja in dela na kmetiji vsa dela (tudi knjiženje); se a manj angažira tudi v gospodinjstvu / <u>Soproga</u> mu pomaga v hlevu (v času žetve, setve dela v hlevu 95%), bolj se angažira pri delu z otroki, s taščo si delita delo v kuhinji / <u>Mama</u> bolj angažirana v gospodinjstvu (deli si delo s snaho), sama vodi kmetijo v odsotnosti mladih (dopust); <u>Otroci</u> : so vpeljeni v delo na kmetiji in pomagajo po lastnih zmožnostih
Primer 5	<u>Nosilec</u> : večino del na kmetiji opravlja sam (njive in hlev), v gostinstvu: priprava glavnih jedi in postrežba gostov; vodenje evidence / <u>Soproga</u> : sprejem gostov, peka kruha in sladic, postrežba; gospodinjska opravila / <u>Mama</u> : občasno varstvo otrok / <u>Oče</u> : vinogradništvo, klet, občasna pomoč v gostinstvu / <u>Delavki</u> pospravljane sob, vzdrževanje novih objektov in pomoč v kuhinji
Primer 6	<u>Gospodarica</u> : skrb za mamo, na turistični kmetiji 3 dni v tednu (sprejemanje naročil, nabava, kuhanje), vodi finance, HASAP, v prašičereji pa predelava mesnih izdelkov za ponudbo na turistični kmetiji / <u>Soprog</u> : pomaga v prašičereji (delo v hlevu, pri predelavi mesnih izdelkov), na njivah in v vinogradu (setev, škropljenje) / <u>Mlajša hči</u> : pomaga pri vseh opravilih na turistični kmetiji (strežba, priprava hrane) in v hlevu / občasna pomoč <u>starejše hčerke</u> in najete delovne sile po potrebi (1 na turistični kmetiji), redna pomoč na domu (oskrbovalka)
Primer 7	<u>Sin (najstarejši)</u> : predelava mleka – sirarna / <u>Brat</u> : razrez lesa – žaga / <u>Sestra</u> : pomaga / <u>Oče</u> : sadjarstvo / <u>Mama</u> : sadjarstvo
Primer 8	<u>Nosilec</u> : vsa fizična dela na kmetiji (živali, zemlja), storitve s kmetijsko-gozdarsko mehanizacijo, nabava, popravilo strojev in gradbena dela / <u>Soproga</u> : vodenje administracije na kmetiji (knjiženje, subvencijske vloge, evidence) / <u>Redno zaposleni delavec</u> : pomaga nosilcu
Primer 9	<u>Gospodarica</u> : polno dela na kmetiji (obseg dela: 1 človek) pri vseh dejavnostih: pridelava, predelava, trženje doma in na tržnici, administracija / <u>Soprog</u> : (obseg dela ½) pomaga pri kmetijskem delu in delno pri administraciji / <u>Hči</u> : (obseg dela 10 %): pomaga pri kmetijskem delu in delno pri administraciji / <u>Sin</u> : (obseg dela ½): pomaga pri kmetijskem delu in delno pri administraciji / <u>Občasna pomoč</u> (mlajše upokojenke, vajene dela - 200 delovnih ur na leto): pri kmetijskem delu, predvsem pri pobiranju jagod, solate idr. delovno intenzivnih opravilih.
Primer 10	<u>Gospodar</u> : vse faze in vrste dela na kmetiji, izobraževanje v celoti / <u>Soproga</u> : ukvarja se s zlasti z dopolnilnimi dejavnostmi, tj. predelovanjem

	pridelkov / <u>Hčere</u> : pomagajo zlasti pri prodaji in občasno pri delu na kmetiji / <u>Občasna pomoč</u> (teta, študenti, najeta delovna sila, <i>vufarji</i> – do 300 delovnih dni na leto)
Primer 11	<u>Gospodar</u> : delo v hlevu, strojna dela / <u>Soproga</u> : kuhinja / <u>Hči</u> : kuhinja / Sin (absolvent g.): delo v hlevu, strojna dela / Sin (absolvent e.): delo v hlevu, strojna dela / Sin (kandidat za prevzemnika): delo v hlevu, strojna dela / Mama: kuhinja. Sicer pa ročna dela v sadovnjaku delajo vsi vse po potrebi prav tako vsi delajo vse glede dopolnilnih dejavnosti glede na razpoložljiv čas in potrebe.
Primer 12	<u>Gospodar</u> : vsa dela na kmetiji razen kuhanja; samo on pa je zadolžen za evidence, knjiženje, žganjekuho, škropljenje / <u>Soproga</u> : praktično vsa dela, samo njeno je sušenje krljev, gospodinjska opravila / <u>Sin</u> : pomaga pri večini del / <u>Hči</u> : pomaga / <u>Sin</u> : pomaga / <u>Mama</u> : v gospodinjstvu, dviga telefon
Primer 13	<u>Mlajši gospodar</u> (MP): v sadovnjaku, na njivah, v predelavi in prodaji, administracija (40%) / <u>Soproga</u> :pomaga pri prodaji in vodi administracijo pri dopolnilnih dejavnostih (10-20%)/ <u>Hčerki</u> malo pomagata / <u>Oče</u> : prodaja na tržnici (neposredno oglaševanje) in pomaga sinu (30%) / <u>Mama</u> : gospodinjstvo med tednom (10%) / pomoč sorodnikov in najetih delavcev ob sezonskih viških (2 meseca)

Rezultat 10: *Skorajda je nemogoče posploševati delitev dela na kmetiji, še posebno, ker se ta v toku delovne kariere slehernega člana gospodinjstva spreminja, obenem pa se spreminja tudi v primeru večanja kapacitet na kmetiji, ali pa celo spreminjanja dejavnosti na njej. Ena oseba opravlja različna dela na kmetiji v dobi otroštva, mladostništva, odraslosti, starosti. Prav tako je delitev dela ene osebe odvisna od tega, koliko je družinskih članov, kakšnega spola so in starosti, koliko članov dela samo na kmetiji in koliko jih je zaposlenih zunaj nje.*

Oglejmo si primer gospodarice s kmetije P2: ko se je danes starejša gospodarica (P2) primožila na kmetijo svojega soproga, sta bila na kmetiji dejavna še tast in tašča. Tast je bil kolarski mojster, zaposlen v podjetju Murska Komunala Sobota, tašča pa je bila doma gospodinja. Istega leta (1981) je gospodarica-snaha rodila hčerko, dve leti zatem pa še sina. Kot snaha se je zelo angažirala pri delu na njivah in v hlevu, ker je soprog stalno opravljal storitve s kmetijsko mehanizacijo in ga ni bilo večino časa doma. Sama je tudi izračunavala obroke, analizirala prst, potrebe po hranilih ipd. S soprogom sta sama delala tudi na domačiji njenih staršev (80 arov; dve kravi), na njegovi pa sta stalno uvajala novosti. Kot mlada izobražena kmetovalca sta bila zelo dovezetna za inovacije in nasvete. 1983 je umrl tast, dve leti zatem pa še tašča. Na kmetiji sta ostala sama z otrokoma štiri leta po poroki; pri varstvu otrok je gospodarici pomagal bolehen oče, mama pa v hlevu. V tem obdobju je današnja gospodarica opravljala vsa dela na kmetiji: vlačenje, brananje, sejanje, škropljenje, gnojenje, skratka s traktorjem in kombajnom. Otroke sta s soprogom vpeljala v delo že pri štirih letih. Povsod so bili skupaj, na njivi, v hlevu, v kuhinji. Njena področja dela v tem času so zajemala delo na zemlji, v hlevu in v gospodinjstvu. Z večanjem kapacitet (zemlje in staleža živine) so začeli zaposlovati tudi delovno silo. Njeno delo se je sčasoma omejilo na upravljanje kmetije – logistiko, knjiženje, denar, nabavo. V gospodinjstvu so redno zaposlili gostinko, saj kot je njen soprog poudaril: »Moja žena mi več pripomore, če de v pisarni sidela pa šla v nabavo, kak pa ka de tu delavcan kujala.«

Edini splošni sklep bi se lahko glasil takole: *Na kmetiji se angažirajo prav vsi člani gospodinjstva po svojih zmožnosti.* Pri starejši generaciji je veljalo, da so vsi ne glede na spol opravljali vse vrsta dela s to razliko, da so bila dela v gospodinjstvu (kuhanje, pranje, skrb za otroke, ostarele in pomoči potrebne) izključno v domeni žensk. Danes ta praksa počasi zamira, čeprav ne povsem: pri teh opravilih je opaziti večji angažma moških oz. večje posluževanje institucionalnih pomoči (vrtci,

pomoč na domu ipd.). *Delitev dela je prisotna prav na sleherni kmetiji, težko pa bi določili tipična moška ali ženska opravila.* Ponekod gospodar vodi knjiženje na kmetiji, drugod spet gospodarica. Podobno je opaziti tudi pri delu s kmetijsko mehanizacijo: P3, kjer zdajšnja gospodarica opravlja vsa dela s stroji, ruši stereotipne predstavi o predvsem moški domeni dela. *Razliko je moč opaziti samo v primeru večgeneracijskih kmečkih družin in dvogeneracijskih. Člani slednje pogrešajo stare starše na kmetiji saj priznavajo, da so stari člani družine še kako pomembni pri lažjih opravilih, ki so sicer časovno zamudna a koristna: čiščenje dvorišča, urejanje okolice, lažje delo v hlevu, dela v gospodinjstvu ipd.*

Odločanje na kmetiji

Rezultat 11: *O delu, investicijah, usmeritvah, skratka o stvareh, ki se tičejo dela vseh na kmetiji, se praviloma dogovorno odločajo vsi člani gospodinjstva.* Ali ilustrirano s primerom: »Vsi delamo pa tudi vsi odločamo.« Večina sogovornikov in sogovornic je poudarila, da so pri odločanju vselej prisotni tudi njihovi otroci, da jih že zgodaj vpeljujejo v delovanje kmetije. Ne glede na to, kdo je avtor ideje, jo pokomentirajo z argumenti »za« in »proti« ostali družinski člani. So pa primeri večgeneracijskih družin, ko o pomembnejših investicijah odloča mlajša generacija, starejšo pa o njih le obveščajo.

Viri dohodkov

Preglednica 50: Viri dohodkov na kmetiji živečih družinskih članov

Izbrane kmetije	
Primer 1	Dve ločeni gospodinjstvi na enem kmečkem gospodarstvu: Prezemnik ima kmečko zavarovanje in je zaposlen na kmetiji, soproga in sestra pa ne, saj sta zaposleni zunaj kmetije. Starša sta kmečka upokojenca.
Primer 2	100 % iz kmetijstva: gospodar, soproga, sin in njegova partnerica so zaposleni na kmetiji (so kmečko zavarovani) in s.p. - storitve s kmetijsko mehanizacijo.
Primer 3	100% iz kmetijstva: gospodarica je zaposlena na kmetiji, njena starša sta kmečka upokojenca, njen sin je dijak
Primer 4	100% iz kmetijstva: gospodar in soproga sta zaposlena na kmetiji in imata kmečko zavarovanje, mama ima po očetu vdovsko pokojnino, dva otroka sta učenca, ena je stara 1 leto.
Primer 5	100% iz kmetijstva: nosilec in soproga sta zaposlena na kmetiji in kmečko zavarovana), njegova starša sta kmečka upokojenca
Primer 6	Iz kmetije: nosilka je zaposlena na kmetiji in je kmečko zavarovana / soprog je redno zaposlen zunaj kmetije / njena mamam je kmečka upokojenka / starejša hči se je odselila na kmetijo partnerja / mlajša hči je dijakinja
Primer 7	Iz kmetije: oba sinova /sestra je redno zaposlena zunaj kmetije / starša sta upokojenca
Primer 8	Iz kmetije: nosilec je kmečko zavarovan / soproga je upokojenka
Primer 9	25% družinskega dohodka je iz kmetije; gospodarica je invalidska upokojenka / soprog je zaposlen zunaj kmetije / hči je zaposlena zunaj kmetije / sin je študent
Primer 10	90% iz kmetijstva: gospodar je zavarovan kot kmet / soproga dela zunaj

	kmetije (10% družinskega dohodka) in na kmetiji / hčere se šolajo, pomagajo
Primer 11	Iz kmetijske in dopolnilne dejavnosti: gospodar je zavarovan kot kmet / soproga je kmečko zavarovana / hči je zaposlena zunaj kmetije / sinovi so študenti in dijak / mama ima kmečko pokojnino
Primer 12	Iz kmetijske (40% iz sadjarstva, 30% iz zelenjadarstva in poljedelstva) in dopolnilne dejavnosti (30% iz predelave, iz kmečkega turizma še nič): gospodar je kmečko zavarovan / soproga je kmečko zavarovana / otroci so študent, dijakinja in učenec / mama ima kmečko pokojnino
Primer 13	iz kmetijskih in dopolnilnih dejavnosti (pretežno prodaja na domu): gospodar je kmečko zavarovan / soproga je zaposlena zunaj kmetije / hčerki sta učenki / starša sta kmečka upokojenca

Rezultat 12: V večini primerov predstavlja dohodek iz kmetijstva poglavitni ne pa tudi edini vir dohodkov.

V primerih P2, P3, P4, P5 in P12 predstavlja dohodek iz kmetijstva (vključno s kmečko pokojnino) edini vir dohodka na kmetiji. Poglavitni vir dohodka predstavlja ostalim izbranim primerom (imajo po enega družinskega člana zaposlenega zunaj kmetije); le v primeru P9 predstavlja dohodek iz kmetije manjši delež družinskega proračuna (25%).

Preglednica 51: Struktura dohodkov gospodinjstva iz kmetijstva

Izbrane kmetije	glavne dejavnosti / dopolnilne dejavnosti / subvencije
Primer 1	Prodaja mleka, goveda in pridelkov (koruze, pšenice, sončnic, buč iz 1/3 njivskih površin) / subvencije: IPL, v sklopu KOP: ozelenitev njivskih površin, sonaravna reja domačih živali; osnovne subvencije vezane na zgodovinske pravice; OMD
Primer 2	Pitanje govedi visoke kakovosti, pridelava poljščin (žit, koruze, krmnih rastlin, energetskih oljnic in buč), storitve s kmetijsko mehanizacijo in prodaja bučnega olja /eko nič; subvencije za proizvodnjo bikov (do 2012); subvencije KOP: integrirana pridelava in ozelenitev njivskih površin
Primer 3	Prodaja mleka, plemenskih telic, starejših krav in bikcev / eko nič
Primer 4	Reja prašičev in pridelava poljščin / storitve s kmetijsko mehanizacijo /EKO NIČ, IPL, v programu KOP
Primer 5	Turizem, govedoreja, poljedelstvo / turistična kmetija / subvencije iz naslova plačilnih pravic in OMD ter IPL in IVG
Primer 6	Turizem, prašičereja, poljedelstvo / turistična kmetija / splošne subvencije na ha, IPL in IVG
Primer 7	Prodaja mleka, goveda / predelava mleka in obdelava lesa
Primer 8	Prodaja živih živali in drv / predelani suhomesnati proizvodi, kmetijsko-gozdarske storitve / plačilne pravice, OMD, subvencije za ekološko kmetovanje
Primer 9	Neposredna prodaja pridelka (80 %) / predelava pridelkov (zelenjave) (10 %) / subvencije EKO (zanemarljive)

Primer 10	Neposredna prodaja pridelkov (40 %)/ 10 % prodaja predelanih živil, 10 % izobraževalne dejavnosti in predelava na domu / subvencije (OMD, ekološko kmetovanje), kmetijska plačila (40%)
Primer 11	Neposredna prodaja pridelkov, živine in izdelkov / dopolnilna dejavnost: predelava pridelkov (sadja in žit)/ subvencije: EKO 0, zgodovinske pravice povezane z živinorejo, subvencijska sredstva v okviru KOP
Primer 12	Prodaja (60%) sadja, zelenjave, pridelkov /dopolnilna dejavnost: predelava sadja (30%), žganjekuha, kmečki turizem (začetek)/ (10%) subvencije: IPL, IVR, IPS, plačilne pravice v okviru KOP
Primer 13	Prodaja sadja, poljščin / dopolnilne dejavnosti: predelava sadja, žganjekuha / (10%) subvencije: IPL, IPS

Skorajda ni kmetije, katere dohodki iz kmetijstva ne bi vključevali prihodkov iz dopolnilne dejavnosti in raznovrstnih subvencij. Izjema je P3 brez dopolnilne dejavnosti, P2 ima registrirano s.p. – storitve s kmetijsko mehanizacijo, P1 pa izvaja strojne usluge preko strojnega krožka. Subvencije prejemajo prav vsi izbrani primeri, njihova višina se pa razlikuje glede programov, v katere je kmetija vključena, vrsto pridelave in reje, ipd.

Struktura prihodkov iz kmetijstva je povezana tudi s sistemom knjiženja: večina primerov je zavezancev za DDV, manjšina jih že vodi dvostavno knjigovodstvo (P2, P5, P8), en primer pa ni DDV zavezanec ampak je pavšalno obdavčen po katastru (P13).

Kaj pomeni biti kmetovalka/ec?

Rezultat 13: *Večina sogovornic in sogovornikov je prepričanih, da biti kmetovalec ni le poklic ampak način življenja.* Tipične opise lahko takole strnemo:

- Biti kmetovalec pomeni zavezo, da nadaljuješ in izboljšaš to, kar so vpeljali predhodniki.
- Ta poklic zahteva posebno osebnost: rad moraš imeti naravo in živali.
- Ta poklic je zapostavljen tudi danes. Kmete se prikazuje kot onesnaževalce okolja in ljudi, ki živijo na račun subvencij.
- Biti kmet je več kot biti samo podjetnik. Kmet mora skrbeti za posel, finance in živali.
- Ta poklic zahteva, da si prožen, da stalno izboljšuješ kvaliteto in ponudbo, da znaš načrtovati, investirati, spreminjati organizacijo dela, stalno pretehtavati ekonomiko – razliko med vloženim delom in izidom, upoštevati okoljski vidik, predvideti tveganja in posledice ter se nanje pripraviti.
- Poklic ekološkega kmeta je v javnosti vedno bolj cenjen.
- Kmet ni le poklic, je način življenja.
- Kmetovalec je stresen poklic: preganja te vreme, delo, trg, cene.

II. RAZUMEVANJE (TRAJNOSTNEGA) RAZVOJA

Rezultat 14: *Vsaj štiri poudarke razumevanja (trajnostnega) razvoja lahko razberemo iz raznolikih presoj sogovornic in sogovornikov. Take, ki se nanašajo na demografski dejavnik, npr. zagotovljenega naslednika ali pa razbremenjevanje dela s pomočjo sodobne mehanizacije in posledično ohranjanje zdravja kmetovalcev; take, ki se nanašajo na sklenjen krogotok delovanja na naravi in okolju prijazen način, da se ohranja kvaliteta prsti, pridelkov in živali; ter take, ki izpostavljajo prožne sposobnosti kmetovalcev po hitrem odzivanju na spremenljive pogoje kmetovanja, da vzdržujejo pogajalski položaj v sistemu prehranske oskrbe; take, ki opozarjajo na vpeljavo ukrepov, ki zagotavljajo trajno kmetovanje.*

Najpogostejše presoje bi lahko takole strnili:

TR pomeni, da delaš v smeri telesnega razbremenjevanja, tj. več mehanizacije, da ne »izgoriš« kot starejša generacija;

TR pomeni izogibanje nevarnim snovem v kmetovanju, da se ohranja kvaliteta prsti, posledično pa pridelkov;

TR pomeni tudi zagotovljenega naslednika, pravočasna predaja kmetije oz. vzgoja otrok z delovnimi navadami;

TR lahko izvajaš, če imaš poseben karakter: biti moraš prožen, radoveden, dojemljiv za novosti;

TR je predvsem odnos do okolja v smeri delovanja na naravi prijazen način;

TR bi moral biti v povezovanju kmetov glede oblikovanja cen in izkoriščanja skupne mehanizacije;

TR bi moral delovati po načelu, da vračaš naravi, kar iz nje jemlješ (obremenitev GVŽ na ha torej ne prispeva k TR);

Bistvo TR je, da kmet ne živetari, tj. da ima dobičkanosen posel (poštene cene, da lahko načrtuješ kmetovanje);

TR je jasna opredelitev dolgoročnih ciljev in strateško ravnanje v njihovi smeri: hitro prilagajanje razmeram na trgu obenem pa z viri, s katerimi razpolagaš;

TR je prvič, vlaganje v proizvodnjo in izkoriščanje lastnih naravnih priložnosti, ne pa vlaganje v uvoz; drugič, vlaganje v kvaliteto; tretjič, v stalno izobraževanje; četrtič, sprotna izdelava ukrepov za preživetje kmetij;

TR je v pestri in kvalitetni ponudbi in ne v večji količini, stalnem izobraževanju, hitrem prilagajanju trgu a ob manjši porabi energije, da ohraniš okolje.

Sedanje in bodoče usmeritve kmetij

Rezultat 15: *Sedanje in bodoče usmeritve kmetij njihovi nosilci presojujejo v skladu z razumevanji (trajnostnega) razvoja. Čeprav je njihov cilj zmanjševanje stroškov pridelave in maksimiranje zaslужka, se zanj zavzemajo ob imperativu doseganja večje kvalitete in pestrosti ponudbe pridelkov in proizvodov, kar vključuje prizadevanje za naravi prijazen način kmetovanja ter povezovanje med kmetovalci in drugimi akterji v okolju.*

Ekološki kmetje večinoma poudarjajo usmeritev v večjo pestrost in kvaliteto ponudbe in neposredno lokalno prodajo. Torej načrtujejo registracijo več dopolnilnih dejavnosti, razširiti področje trženja, ne nameravajo pa širiti kapacitet kmetije.

O zagotavljanju večje kvalitete, pestrosti pridelkov in neposredne prodaje razmišljajo tudi sogovornice in sogovorniki drugih primerov kmetij. V skladu s temi usmeritvami načrtujejo izgradnjo določenih objektov (npr. dosuševalne naprave za sušenje krme, mesomate), posodabljanje mehanizacije, registracijo klavnic, odpiranje lastnih trgovin, ureditev spletne prodaje ipd. Primeri, usmerjeni v intenzivno rejo govedi, prašičev, načrtujejo povečanje staleža živali in optimiziranje njihovega bivanja, dokup večjih površin zemljišč, a v skladu z vizijo kmetovanja na naravi in živalim prijazen način.

Večina poudarja nujno po večjem povezovanju med kmeti in po tem, da bi njihove sodobne objekte, npr. bio-plinarno, uporabljali tudi okoliški ljudje, saj bi lahko ob bio-plinarni zgradili rastlinjake in zaposlili lokalno prebivalstvo.

Prav tako se zavedajo, da posodobljena mehanizacija in kmetovanje na naravi prijazen način omogočata večjo skrb za njihovo zdravje.

Prenos znanja

Rezultat 16: *Vse sogovornice in sogovorniki izbranih kmetij poudarjajo izjemen pomen prenosa znanja med različnimi akterji (od staršev, otrok, izobraževalnih ustanov do kmetijskih svetovalcev, raznolikih društev in samo-učenja) za delovanje lastnih kmetij.*

Vsi priznavajo, da so znanja, ki so jih pridobili od staršev pomembna, a ne zadostna.

Veliko uporabnega znanja so pridobili v srednjih šolah in na fakultetah. Slednje omenjajo kot pomemben vir mreženja pozneje v življenju (od koristnih mrež sošolcev, sodelovanja s profesorji do udeležbe seminarjev in predavanj). Fakulteta te nauči iskanja informacij in misliti, poudarjajo nekateri. Večina jih ima dobre izkušnje s svetovalci, priznavajo pa, da jim ti vedno bolj pomagajo pri izpolnjevanju subvencijskih vlog kot pa svetovanju. Prav tako so poudarili, da v vsakem območju ne dobijo svetovalca za svojo dejavnost, zato obiskujejo predavanja organizirana v drugih območjih

Slovenije. Na splošno bolj sodelujejo s svetovalci, ki so sami odraščali na kmetiji kot pa takimi, ki niso.

Večina jih v prenosu znanja omenja vedno bolj uporabne spletne strani in samo-učenje. To velja zlasti za kmetovalce ekološko usmerjenih kmetij. Ti poudarjajo, da se stalno izobražujejo na predavanjih, ki jih organizira svetovalna služba, v okviru društev ekoloških kmetov, od samih kmetov, celo od svojih strank (kupcev) in sami z informacijami, ki so jim na voljo preko različnih medijev. Stalno izobraževanje v okviru raznovrstnih društev in iskanje uporabnih informacij je značilnost vseh izbranih primerov. Nekateri sogovorniki in sogovornice so poudarili, da manj sodelujejo s fakultetami kot v preteklosti, in da so jim v delovni karieri bolj pomagali z nasveti in novostmi drugi akterji, npr. direktorji zadrug, agronomi iz semenarskih hiš ipd.

Nenazadnje vsi poudarjajo, da svoje znanje prenašajo na svoje otroke, ki so tako, kot so bili oni, že zgodaj v otroštvu vpeljani v kmečki poklic.

Poslovni partnerji/poslovne mreže

Rezultat 17: *Sodelovanje s poslovnimi partnerji in v poslovnih mrežah se v toku delovanja posamične kmetije spreminja v skladu s tekočimi spremembami tako na kmetiji kot zunaj nje. Poslovne mreže so raznolike, odvisno od tipa proizvodnje kmetije, vključujejo pa številne akterje, s katerimi je povezan kmetovalec doma in v tujini. Ilustrirano s primerom P2: Postopoma smo mrežili: sprva smo največ sodelovali z zadrugo Panonka, s katero smo imeli kooperacijo; ko je šla v stečaj, smo ohranili stike z domačimi (partnerji iz nekdanjega MIP, Emone, Pomurke) in tujimi strankami - mesnicami. Pomurka in MIP sta naše živali prodajali v Italijo. Stranke so nas preprosto poiskale. Preko posrednikov smo prišli tudi do tujih novih partnerjev v Avstriji (klavnica, ki nadalje prodaja v Italijo). Zdaj živino prodajamo podjetju Ramsauer, Ramsauer pa dalje v Italijo, preko treh trgovcev pa prodajamo tudi na Češko. V Franciji in na Češkem kupujemo odlične pasme, ki ji doma zredimo. Tudi mi smo zahtevni kupci, iščemo najkvalitetnejše vrste. Zdaj so domači partnerji Panvita (dober obojestranski odnos: nas oskrbuje z repromaterialom pa krmili, mi pa njim režemo silažo, pomagamo žeti, skratka jim pomagamo s kmetijsko mehanizacijo); odkupovalce telet imamo iz Jurovskega dola pri Lenartu, viške žit prodajamo podjetju v Ljubljani, ki jih dalje prodaja v Italijo; sončnice prodajamo oljarni Gea, Panviti, v Avstrijo; pšenico Mlinopeku, mlinarjem v Prekmurju, v Krškem, v Ajdovščino pa tudi preko posrednikov v Italijo; bučno olje pa kot poslovna darila (s pomočjo hčerke) različnim podjetjem.*

Poslovne mreže so raznolike, odvisno od tipa proizvodnje kmetije, vključujejo pa številne akterje doma in v tujini. *Najpogostejše so zadruge, podjetja, šole, vrtci in drugi kmetje, ki se ukvarjajo s sorodno dejavnostjo. Izstopajo ekološke kmetije, ki delujejo bolj »lokalno« v primerjavi z drugovrstnimi kmetijami – neposredna lokalna prodaja na domu. Zdi se, da so tovrstne kmetije tudi bolj povezane med sabo preko društev, v katerih je govor o skupnih projektih npr. ekoloških tržnicah, organiziranju spletne prodaje, sodelovanju z izobraževalnimi ustanovami ipd. Tem najbližje so turistične kmetije, ki oblikujejo svoje mreženje prav tako preko Zveze turističnih kmetij, a je še vedno zaznati prakso delovanja bolj »zase« kot pa odpiranja v širša omrežja akterjev.*

Pomen kvalitete za konkurenčnost

Rezultat 18: Te dele pripovedi lahko klasificiramo v 4 skupine razmišljanj:

1. *Živinorejci so pri presoji »konkurenčnosti« poudarili pomen kvalitete skozi sonaravno rejo, dolgoživost živali in selekcijo tako pri živalih kot kulturah. Formula se glasi nekako takole: kvalitetno izbrane in vzgojene kulture (v okviru okoljevarstvenih programov) so zagotovilo kakovostnejše krme, ki skupaj s selekcijo živali in živalim prijazno rejo omogočajo višjo kvaliteto mleka in mesa. Povedano s primerom (P3): Pri nas velja, da so krave gospe, ker imajo daljša ležišča in več prostora, zato pa imamo ljudje bolj umazano delo, medtem ko tam, kjer so ljudje gospodje, ki delajo bolj v čistem, imajo krave krajša ležišča in bolj trpijo.*
2. *Turistične kmetije vidijo bistvo konkurenčnosti v kakovostnejši in ne količinsko večji ponudbi gostom, ki se ponovno nanaša na sonaravno kmetovanje (npr. prosto rejo). Obenem opozarjajo na spodbujanje neposredne prodaje od »vil do vilic«.*
3. *Ekološke kmetije gradijo svojo konkurenčnost na sloganu »ko več kaj ješ«. Pri tem se sklicujejo na naravni krogotok: kolobarjenje, hranjenje, bogatenje in vzdrževanje pridelkov s*

snovmi iz narave (*škropivo iz pelina, kopriv, kamilice*), namakanje iz lastnega vodnega izvira. Kakovost odražata tudi uradni potrdilo in certifikat o pridelovanju produktov po ekoloških smernicah. Se pa strinjajo, da je še veliko treba postoriti na področju oglaševanja in promocije. Ena možnost se kaže preko neposrednih ogledov ekoloških kmetij, v okviru katerih si kupci lahko ogledajo celotno kmetijo in prostore skladiščenja pridelkov in izdelkov.

4. *Sadjarstvo in poljedelsko usmerjene kmetije gledajo konkurenčnost skozi pestro in kvalitetno ponudbo pridelkov in izdelkov. Tudi oni so prepričani, da kupce o kvaliteti najbolj prepričajo neposredni ogled tovrstnih kmetij.*

Tveganja in kritika razmer v kmetijstvu in kmetijske politike

Rezultat 19:

Presoja tveganj v kmetovanju oz. kritiko razmer v tem sektorju lahko strnemo v nekaj »tipičnih skupin« argumentov, ki so jih navedli sogovornice in sogovorniki:

Največja tveganja:

Vreme kot največje tveganje so poudarili domala vsi kmetovalci. Nekateri skušajo omiliti posledice bodisi s preventivno zaščito, kjer je to možno (npr. mreže pred točo) bodisi z prerazporeditvijo poljščin na več vrst parcel z različno lego (v primeru peščene prsti).

Cenovna politika je druga najpogostejša težava zlasti neekološko usmerjenih kmetov, saj jim daje občutek nemoči nad nadzorom oblikovanja cen, oz. jim to povzroča težave pri načrtovanju kmetovanja, investicijah ipd.: Tipična izjava se glasi (P4): *Kmet lahko dela, ceno njegovih proizvodov pa določajo drugi.*

Nestabilna, hitro spreminjajoča se kmetijska politika: sogovornice in sogovorniki so prepričani, da se kmetijska politika velikokrat spreminja z izgovorom, *da se tako dela v tujini.* Prepričani so, da tujina ne razpolaga s tako zemljiško strukturo kot Slovenija. Obenem so poudarili, da so včasih roki uvajanja sprememb prekratki, da so zahteve, ki so postavljene kmetu, velikokrat nerealne.

Dolgotrajni postopki (nepravočasno izplačanih že odobrenih izplačil) lahko vodijo v finančna tveganja na kmetiji (se zainvestirajo).

Škodljivci, bolezni: predstavljajo tveganje zlasti ekološkim kmetom.

Trend evropske politike, npr. splošno ukinjanje subvencij povečuje tveganje zlasti ekološko usmerjenih kmetij.

Porast števila divjadi: razrije travnike, njive...

Kritika razmer v kmetijstvu:

Na prvem mestu izpostavljajo nepovezano delovanje samih kmetov, ki ne razmišljajo dolgoročno, se ne držijo medsebojnih dogovorov, so drug drugemu nevoščljivi.

Razparceliranost kmetijske zemlje: še vedno prisotna in neurejena. V to so preveč vpeti lokalni interesi zlasti imajo pri tem občine preveliko vlogo.

Strategijo razvoja podeželja, ki je neuresničljiva, saj jo pišejo ljudje, ki niso seznanjeni s kmetijsko prakso ali pa je ne poznajo.

Delovno zakonodajo, ki ne upošteva določenih specifik narave dela (sezonskih nihanj npr. v gostinstvu) zaradi katerih ne moreš redno zaposliti delavcev.

Pomanjkanje oz. premalo izobraženo delovno silo: pomanjkanje oz. ta, ki je na razpolago je premalo izobražena (zlasti ekološko usmerjeni kmeti).

Nepremišljeno subvencijsko politiko, ki ne spodbuja delovnih kmetov temveč špekulante.

Podeželske civilne iniciative zlasti neekmetovalcev: vse jih moti (hrup, smrad, kmečka mehanizacija) zato pogosto ovajajo kmetovalce.

Socialno brezpravnost partneric/jev mladih prevzemnikov/ prevzemnic, saj za pridobitev subvencije se vsa lastnina pripíše kandidatu za to subvencijo.

Pre nizke subvencije za OMD: če se gremo trajnostni razvoj, bi jih bilo nujno povečati, če ne, se bodo mladi še naprej izseljevali.

Kmetijske svetovalne službe (KSS): premalo so na terenu in premalo individualno obravnavajo kmetije.

Rezultat 20: *Sugestije za razvoj kmetovanja v Sloveniji*

Sugestije za razvoj sogovornikov in sogovornic lahko oblikujemo v 11 »tipičnih področij nujnih izboljšav«, ki se nanašajo na:

1. Status kmeta:

Nanovo opredeliti pogoje za pridobitev statusa kmeta: samo tisti, ki plačujejo kmečko zavarovanje, ker živijo od kmetijstva.

2. Kmetijska zemljišča:

Sprejeti strategijo o združevanju parcel na državni ravni in ne tega prepuščati občinam. Obdavčiti neobdelano zemljo.

Oblikovati spodbude, da bodo lastniki zemljišč dajali zemljo v najem.

3. Subvencije:

Subvencije bi morale biti vezane na proizvodnjo, ne na površino zemljišč, da bi ločili med samooskrbnimi kmetijami in takimi s tržnimi viški.

V luči trajnostnega razvoja bi bilo nujno opredeliti merilo, ki bi predpisalo GVŽ na hektar; to naj bi veljalo tudi za travnate površine, ker bi se s tem naravno obnavljale (naravno gnojenje, ekološki pridelki).

Povečati subvencije za OMD, da se prepreči izseljevanje mladih iz teh področij.

Ukiniti subvencije in vzpostaviti sistem »normalnih cen« pridelkov in izdelkov.

4. Poenostavitev postopkov:

Poenostaviti postopke za registracijo manjših dejavnosti.

Poenostaviti in skrajšati postopke za zagon kakršnekoli dejavnosti, ker ti običajno demotivirajo sprva zainteresirane.

Uvesti merila za konkurenčno in strokovno uradništvo.

Zmanjšati število neučinkovitih in nekompetentnih uradnikov.

5. Delo:

Ukinitve dela na črno na kmetijah in opredeliti normative (večji nadzor) o tem, kaj lahko en človek postori na kmetiji v osmih urah na kmetiji.

Spremeniti delovno zakonodajo: uskladiti obstoječo v smeri upoštevanja sezonskih nihanj in sezonske potrebe po delovni sili.

6. Davki:

Ukiniti strojne krožke in dopolnilne dejavnosti zaradi utaje davkov in namesto tega uvesti s.p. za take dejavnosti.

7. Povezovanje kmetov:

Bolj nadzorovati partnerstva: zdaj kmetje nimajo enakovrednega položaja v verigi s prehransko oskrbo.

Spodbujati povezovanje kmetov, ki se ukvarjajo s sorodnimi proizvodnjami in dejavnostmi.

Uvesti učinkovite zadruge za povezovanje kmetov.

Spodbujati lokalno neposredno prodajo »od vil do vilic«.

8. KSS:

Reorganizirati KSS, da bo delovala bolj učinkovito: več terenskega dela in uvesti individualni pristop obravnave kmetij.

Okrepiti strokovnost KSS.

9. Prevzem:

Še bolj spodbujati prevzem kmetij

10. Infrastruktura:

Država oz. občina bi morali izboljšati obstoječo cestno infrastrukturo, ki v marsikaterem območju otežuje dostop do kmetij.

11. Promocija ekološko pridelane prehrane:

Država bi morala še bolj promovirati ekološko pridelano, zdravo in kvalitetno prehrano ter ozaveščati kupce.

4.5 Rezultati fokusne skupine

Fokusno skupino smo izvedli 4. septembra 2013, v prostorih Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Med petimi udeleženci so se tega dogodka udeležili: predstavnik z Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani (BFUL), predstavnik Kmetijskega zavoda Kranj (KZK), predstavnik Ministrstva za kmetijstvo in okolje (MKO) in dva predstavnika kmetov, eden iz Prekmurske regije (PR) (poljedelstvo, usmerjeno v proizvodnjo bučnega in sončničnega olja, prosta reja kokoši) in drugi iz Osrednjeslovenske regije (OR) (pridelava in predelava mleka na gorski kmetiji). Pogovor je trajal tri ure. V nadaljevanju sledi analiza prepisa celotnega pogovora. Udeleženci fokusne skupine so komentirali rezultate ankete in pol-strukturiranih intervjujev s člani kmetijskih gospodarstev. V pogovoru, v katerem je bila vsem udeležencem dana enaka možnost izraziti svoje mnenje, smo jih prosili za komentar k rezultatom, ki smo jim jih poslali po e-pošti en dan pred izvedbo omenjenega dogodka.

1. Najprej smo jih prosili za komentar ali so bile po njihovem mnenju v anketi upoštewane vse kmetijske prakse, na podlagi katerih so bile identificirane štiri skupine kmetij z različnimi dinamikami svojega delovanja:

Vsi sogovorniki so bili mnenja, da so bile v anketi upoštewane vse možne kmetijske prakse na kmetijah. Kmetijski svetovalec, predstavnik KZK, pa je ob tem izrazil presenečenje, da so se anketiranci najslabše opredeljevali do pristopa »z uporabo sodobnih tehnologij stalno izpopolnjujemo svojo proizvodnjo«. Po svojih izkušnjah iz terena bi namreč pričakoval večje pozitivne deleže odgovorov. Predstavnik BFUL je menil, da je vzorec obvladovanja stroškov oz. »ohranjanje stroškov, povezanih s sodobnimi tehnologijami, na minimumu« eden od osnovnih oblik gospodarjenja na vseh oblikah kmetijskih gospodarstev. Zagotovo pa se na tržno usmerjenih kmetijah ta princip drugače udejanja kot na samooskrbnih; na prvih se ta najpogosteje odraža v bolj intenzivni proizvodnji..

Sogovornikom smo pojasnili, da zaradi nereprezentativnosti vzorca anketiranih kmetij ni moč sklepati o dejanski razširjenosti ugotovljenih štirih skupin, kar pa tudi ni bil namen našega preučevanja, ampak ugotoviti, s katerimi dejavniki so povezane izbire njihovih praks. Zato smo ji v nadaljevanju prosili za komentar v predhodni analizi identificiranih ključnih dejavnikov, ki razlikujejo bolj dinamične kmetije od manj dinamičnih. Najprej smo jih prosili za komentar o

2. pomenu in stanju kmetijske izobrazbe kot dejavniku spodbujanja dinamične usmerjenosti kmetij:

Po mnenju kmeta iz PR za osnovno kmetijsko dejavnost, ki je najbolj značilna za samooskrbne kmetije, neka posebna izobrazba ni nujna. Če pa kmetija želi slediti novejšim dognanjem na svojem področju proizvodnje, pa je po njegovem mnenju nujno, da je kmet izobražen: »več imaš znanja, tem boljše delaš, boljše izdelke lahko ponudiš na trg«. Glede možnosti dostopa do kmetijskega znanja pa se mu zdi, da je za osnovno kmetijsko dejavnost na volj dovolj znanja, da si ga je relativno lahko pridobiti. Problem pa je lahko pomanjkanje znanja s področja predelave in trženja: »če maš neko surovino in če surovino prodaš, ne zaslužiš nič. Da boš lahko končni izdelek prodal, za to pa potem moraš imet znanje predelave pa znanje trženja. Tako da jo samo osnovno kmetijsko znanje premalo.«

Za kmeta iz OR je temeljni pogoj za kmetovanje, da se rodiš in zrasteš na kmetiji, s čimer je povezano oblikovanje odnosa do kmetijstva, do narave, do živali. Po njegovem mnenju tega odnosa ne pridobiš s šolanjem na srednji šoli in na univerzi. Vendar je ob tem poudaril, da je bila srednja šola za njegovo kmetovanje veliko bolj uporabna, kar se tiče praktičnih znanj, kot pa študij na fakulteti:

»na fakulteti ni bilo dodane vrednosti za tisto praktično kmetovanje, ... na naši agronomiji manjkajo na primer ravno ta znanja o trženju, sicer imamo take predmete, ampak je to znanje o trženju in o računovodstvu, kako se reče, ekonomiki praktično neuporabno. Ker ne grejo v praktične primere«.

Ko je bil na izmenjavi v tujini (Avstrija), se je seznanil s kolegi, ki so si na osnovi znanj, pridobljenih na univerzi, lahko sami naredil poslovni načrt. Takega primera pa med svojimi sošolci ne pozna.

Tudi kmetijski svetovalec, predstavnik KZK se je strinjal, da je dandanes za kmetovanje znanje zelo pomembno in še zlasti praktično znanje: »lažje in boljše je, če ima nekdo poklicno ali srednjo kmetijsko izobrazbo kot pa nekdo, ki nima kmetijske izobrazbe«. Obenem je izrazil mnenje, da je možnosti za dodatno izobraževanje veliko: od knjig do interneta. Kako se bo nekdo tega posluževal, pa je po njegovem mnenju odvisno predvsem od značaja in interesa posameznika.

Po mnenju predstavnika MKO se danes od kmeta veliko pričakuje: da pri izpolnjevanju obveznosti, povezanih s subvencijskimi vlogami, obvlada tudi ekonomiko in trženje. Ključni problem se mu zdi predvsem šibko znanje trženja: *»Kmetje še znajo pridelat kvalitetne pridelke, pri trženju, prodaji pa se zadeva začne ustavljat, ker se morajo ljudje res izobrazit pa usposobit.«*

Izobrazba je po mnenju predstavnika BFUL bistvenega pomena za razvojno ali pa tržno usmerjena kmetijska gospodarstva. Dostopnost do formalne kmetijske izobrazbe je po njegovem mnenju v Sloveniji zelo široka, vendar je za spodbujanje razvoja to zagotovo premalo. Še bolj kot v šibki formalni kmetijski usposobljenosti problem vidi v šibki podjetniški naravnosti kmetij. Na tem področju formalni šolski sistem v Sloveniji takih znanj ne ponuja, obenem pa se po njegovem mnenju razvojno usmerjenih kmetijskih gospodarstev ne da umestiti v en sam vzorec, zato so njihove potrebe po znanju bolj raznolike, kot se o tem razmišlja.

V nadaljevanju smo sogovornike prosili za komentar o

3. pomenu kmetijskega svetovanja kot dejavniku spodbujanja dinamične usmerjenosti kmetij:

Kmet iz PR je vlogo kmetijske svetovalne službe ocenil z naslednjimi besedami: *»enkrat so se mi zamerili, pri izpolnjevanju vloge za mladega naslednika, ko sem moral sam zadeve preračunavat, drugače pa v redu sodelujem s svetovalno službo, mislim, na svojem področju so odgovorni, v redu je, da jo imamo, da imamo kmetje podporo v svetovalni službi.«*

Drugi kmet iz OR je svoje videnje kmetijske svetovalne službe ocenil precej bolj kritično in njeno delovanje povezal z delovanjem zadrug, ki so v današnjem času v primerjavi s preteklostjo povsem spremenile svoj značaj. Po njegovem mnenju kmetje še vedno mentalno sledijo oz. želijo slediti preteklim praksam, vpeljanih v času socializma, kar zaznava kot oviro večje dinamične usmerjenosti kmetij:

»včasih je bilo svetovanje drugačno, bile so zadruge, ob njihovi strani so bili svetovalci. Jasno je bilo, kaj se bo delalo in kaj odkupilo, vse je teklo preko zadrug. To je tudi po moje velik problem v tržnem delovanju slovenskih kmetij, ker so ljudje navajeni, da je bilo vse pošlihtano, da je bilo vse komandirano. Ljudje, tudi mlajši, ne samo starejši še vedno pričakujejo, da bo pa država vse zrihtala. Še zmerom niso prekopili, da morajo sami kaj naredit in se sami povezati in v bistvu zahtevati, da to deluje«.

Oviro sedanjega bolj učinkovitega dela kmetijske svetovalne službe ta sogovornik povezuje z njeno preobremenjenostjo z izpolnjevanjem subvencijskih vlog in nadzorom izpolnjevanja predpisov, po katerih se dodeljujejo subvencijske vloge. Problem delovanje te službe pa vidi tudi v kmetijski politiki oz. umestitvi te službe v okvir Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije, ki po njegovem mnenju ne deluje v interesu kmetov.

Ugotovitve naših rezultatov o raznolikosti kmetij po dinamiki delovanja je kmetijski svetovalec, predstavnik KZK, v povezavi s svojim svetovalnim delom komentiral takole:

»seveda obravnavamo vse, ali ima kmetija pet krav, pa če se še ukvarja s proizvodnjo mleka ali ima osemdeset krav in se ukvarja s proizvodnjo mleka. Vendar pa so vprašanja, zahteve enih in drugih, kakorkoli čisto drugačne«.

V precejšnji meri pa, kot priznava, njihovo delo poleg kmetov, ki se nanje obračajo, usmerja delodajalec. V zvezi s tem se je delež dela, povezanega s izvajanjem kmetijske politike povečal in zmanjšal delež dela, povezan s tehnologijo na kmetijah, kar predstavlja razmerje $\frac{1}{2}$ proti $\frac{1}{2}$. Glede na napovedane spremembe v delovanju kmetijske svetovalne službe je v prihodnje pričakovati, da bo njihovo delo za določena področja bolj specializirano in v večji meri namenjeno terenskemu delu prav s tržno usmerjenimi kmeti. To spremembo ocenjuje kot nujno.

Ob slednjem razmišljanju se je odprlo tudi vprašanje financiranja svetovalne službe. Po mnenju predstavnika MKO je problematično, da v Sloveniji nimamo zasebnega kmetijskega svetovanja. Poleg javnega, ki bi se osredotočalo na izvajanje kmetijske politike, naj bi se vpeljalo tudi zasebno svetovanje. Slednje naj bi se nanašalo predvsem na terensko delo ob uvajanju novih tehnologij. V skladu s takim razmišljanjem naj bi kmetje za svoj razvoj svetovanje sami financirali. Povečanja obsega kadrovske zasedbe te službe se ne načrtuje, temveč se razmišlja o delitvi kmetijskega svetovanja. Pri tem se ocenjuje, da samooskrbne kmetije ne potrebujejo kmetijskega svetovanja. Te naj bi se pri iskanju novih znanj opirale na druge mehanizme informiranja kot sta npr. mreža za podeželja ali pa društva kmečkih žena.

Poleg tega pa bi bilo treba, kot je prepričan predstavnik MKO, svetovalno delo tudi bolj vpeti v nekatere vsebine, kot je ekološko kmetijstvo, ki je eden od pomembnejših ciljev razvoja kmetijstva v Sloveniji, a se ga ne uresničuje.

Sogovornik iz BFUL pa razlikuje med svetovalcem uslužbencem in svetovalcem, ki spodbuja razvoj svojih podeželskih območij, s tem da deluje neposredno na lokalnem območju. Označil ga je kot specialista na regionalni ravni. Ob tem je poudaril, da so sedanje zadolžitve svetovalne službe napačno zastavljene. Svetovalec ni na terenu (navedel je svoj primer velike tržne kmetije, na katero svetovalec ni bilo že deset let). Zato bi bilo treba svetovalno službo razbremeniti administrativnih nalog. Ob tem je po mnenju tega sogovornika kmetom potrebno nuditi ne samo tehnološko svetovanje, ampak tudi pomoč na ekonomskem in podjetniškem področju. Pri tem se je treba posvetiti zlasti kmetijam, ki izražajo razvojne perspektive, kmetijam, ki *»so se priklopili na kmetijske subvencije in so šli v smer ekstenzivne proizvodnje in nimajo nič ali skoraj nič tržne proizvodnje pa klasične svetovalne službe ne potrebujejo, ampak samo administrativno pomoč«.* Strinjal se je s predhodnim sogovornikom, da bi morali ločiti med javno in zasebno svetovalno službo. V prihodnjem PRP se po njegovem mnenju odpirajo možnosti, da bi šel razvoj v tako smer. Pričakuje pa, da se bo takim spremembam zelo močno

uprla Kmetijsko-gozdarska zbornica. Pa tudi kmetije starejše in srednje generacije, ki še vedno pričakujejo, da bodo prišle rešitve zanje od zunaj, izven njih, zavirajo tovrstne spremembe. Zato nekih hitrih premikov na tem področju ne pričakuje, vendar bi bili po mnenju tega sogovornika zelo nujni.

V nadaljevanji razpravi smo se posvetili

4. pomenu, ki ga ima za spodbujanje dinamične usmerjenosti kmetij odločanje za kmetijski poklic in zagotovljeno nasledstvo

Oba sogovornika kmeta sta soglasno prepričana, da je pri prevzemu odločujoča perspektiva: *»da ima kmetija dohodek, če tega ni, potem se mladi ne odločajo za prevzem«*. (kmeti iz PR) Prvi sogovornik, kmet iz PR, je pri tem tudi menil, da je za perspektivno kmetijo pomembno, da jo prevzame sin (sam ima dve deklici in skrbi ga, kako bo z nasledstvom njegove kmetije) drugi kmet iz OR pa je v svojem komentarju poudaril, da so za nasledstvo zelo pomembne delovne izkušnje, ki jih nekdo na kmetiji pridobi že v otroštvu. Ob tem se je dotaknil protislovja otroškega dela na kmetiji, ki je v neskladju s pravnimi normami: *»če hoče kmetija dobiti naslednika, mora biti v prekršku, ker otrok mora začeti že majhen zraven pomagat, ker šestnajstletnik ali pa osemnajstletnik se ne bo več lotil ničesar«*. Kot tretji pogoj, da kmetija dobi naslednika, pa je po mnenju omenjenega sogovornika tudi izobrazba: *»zato je treba iti v šole. Da za kmetovanje ne potrebuješ izobrazbe, ta rek ne velja več«*. Nenazadnje pa je, kot je podaril omenjeni sogovornik, zelo pomembno, da do prevzema pride dovolj zgodaj, ko imajo mladi še dovolj energije. Z odlašanjem predaje se zavira ta potencial.

Tudi kmetijski svetovalec, predstavnik KZK, se je strinjal, da so pri odločanju za poklic kmeta odločujoči prav starši, ki otroka vpeljejo v delo. V zvezi z otroškim delo pa je menil: *»veliko je del na kmetiji, ki tudi niso nevarna, pa jih tudi lahko otrok naredi. Res pa je največji interes, da dela z mehanizacijo. A ne, vsak prvo gleda, kdaj bo lahko na traktor sedel, ne kdaj bo lahko pometil dvorišče, a ne«*. Če je v družini pozitivno vzdušje, potem po mnenju omenjenega sogovornika enega otroka s pogovori že lahko pripravijo do tega, da prevzame. Na večjih, bolj tržno usmerjenih kmetijah so to običajno fantje. Na kmetijah, ki so usmerjene v dopolnilne dejavnosti, pa imajo, kot meni ta sogovornik, ženske zelo pomembno vlogo, še celo bolj pomembno kot pa moški, in lahko one prevzamejo kmetije. Po mnenju omenjenega sogovornika je odločitev za kmetijski poklic odvisna tudi od tipa kmetije: *»Če je kmetija samooskrbna, ni nujno, da se otroci izobražujejo za kmetijski poklic, lahko se izobražujejo za kakšno obrt, ki daje večje perspektive, dohodek družini. Če pa je vsaj približno možno, da je ena polna delovna moč na kmetiji za eno delo, potem pa je kmetijska izobrazba nujna«*.

Tudi predstavnik MKO se je strinjal, da tudi kmetijska politika vidi naslednika kot zelo pomembnega dejavnika razvoja kmetije. Ob tem je poudaril, da je že program predpristopne pomoči EU SAPARD v svojih razpisih pogojeval zagotovljenega naslednika in te zahteve so uveljavljene tudi danes. Država vlaga v kmeta preko subvencij in ob tem je zainteresirana, da ima kmetija naslednika, Glede spola naslednika pa so po mnenju omenjenega sogovornika iz raziskav, ki jih pozna, ženske bistveno bolj podjetne, v večji meri se odločajo za novosti, kar je dobrodošlo za kmetijstvo in za razvoj panoge. Zato bodo na MKO v prihodnje morda nadaljevali s prakso pozitivne diskriminacije za ženske.

V nadaljevanju svojega komentarja v zvezi z nasledstvom pa se je predstavnik MKO razgovoril o ukrepih njegovega spodbujanja. Za ukrep zgodnjega upokojevanja je menil, da je privlačen, a škodljiv. Ne ve se, kakšne učinke je imel, na račun tega ukrepa pa se bodo še iz dveh naslednjih programov plačevale obveznosti. Ocenjujejo se hude finančne posledice glede na majhen učinek. Pri podpori malim kmetom se načrtujejo spremembe: lastniški prevzem naj bi se zamenjal z

upravnim prevzemom, ker naj bi bil ta ukrep za zagon podjetja. Upravni prevzem pomeni, da tisti, ki preda kmetijo, ni lastniško oškodovan, po petih, desetih letih bo še zmeraj lastnik, važno pa seveda je, da je mladi prevzemnik res investitor. Ob tem se predpostavlja obstoj soglasja v družine. Podpora naj ne bi bila več namenjena izplačilu drugih dedičev, kar se oblikovalcem ukrepa zdi škodljivo namenjati sredstva v nekaj, kar ni povezano s samo dejavnostjo.

Tudi sogovornik, predstavnik BFUL je prepričan, da je za nasledstvo na kmetiji ekonomski motiv zelo pomemben, da pa ni edini. Spol pri nasledstvu po njegovem mnenju tudi ni problem, saj kmetijo upravlja kmečko gospodinjstvo in ne le naslednik. Se pa ne zavzema za postavljanje upravnega prenosa kmetije pred lastniškega, ker je slednji že tako problematičen – starejša generacija ga že tako ali tako zavira. Zato bi veljalo po njegovem mnenju vpeljati večje dodatne spodbude prav mladim prevzemnikom. Na primer, sedanjo starost 40 let bi v tem ukrepu veljalo znižati oz. dodeliti več razpisnih točk.

Razmišljanje predstavnika MKO in predstavnika BFUL je spodbudilo diskusijo o možnostih oblikovanje partnerstev v lastništvu in vodenju kmetije. Partnerstvo, npr. neke oblike delniške družbe (deljenje lastnine, dela, investicij) bi bilo po mnenju predstavnika BFUL za marsikatero kmetijo edini izhod, da preživi. *»če bomo hoteli imeti neko dinamično razvojno, perspektivno strukturo kmetijstva, mislim, da bomo morali biti tudi bolj dovzetni za takšne oblike razmišljanja, ne pa le za bolj tradicionalen, konvencionalen pristop«* (predstavnik BFUL). Vendar pa je nadaljnja razprava pokazala, da je ta tema v slovenskem prostoru »bogokletna«. Vaško okolje je takim idejam in praksam povezovanja med kmeti nenaklonjeno. Kot je pojasnil kmetijski svetovalec, predstavnik KZK so vlaganja v kmetijo od drugod omalovažujoča: *»šteje se, da nisi več gospodar na svojem, da sam ne zmoreš, zdaj si pa mogel drugam iti.«* Kmet iz OR je tako držo povezal z že prej omenjenim, vsesplošno prisotnim razmišljanjem v kmečkem okolju: *»da bo država za vse poskrbela, da bodo rešitve prišle od drugod, da ostajaš v obstoječem in da se ne lotiš nečesa novega«*. Ohranjanje take držbe je po mnenju kmeta iz OR povezano tudi z izobraževanjem; *»v bistvu se mi formalno izobraževanje zdi zelo pomembno zaradi mreženja oziroma zaradi novih idej, da vidiš, kje je kako je to drugje, da se odpirajo vrata tudi za druge načine gospodarjenja«*.

Naslednja tema, ki se ji je posvetila fokusna skupina, je bil

5. pomen kmetijskih zemljišč za spodbujanje dinamične usmerjenosti kmetij

Kmet iz PR je prepričan, da pomanjkanje kmetijskih zemljišč zavira delovanje kmetije, vendar pa se moč tega dejavnika med kmetijskimi panogami razlikuj: *»kmetije, ki imajo tam po tri do pet hektarjev, recimo takšne kmetije bi lahko bile brez problema usmerjene v vrtnarsko pridelavo, ne pa da imajo pšenico, koruzo vsako leto eno za drugim«*. Kmet iz OR je k temu dodal, da je nepripravljenost med kmeti zamenjati dejavnost in iskati možnosti dodane vrednosti v obstoječi proizvodnji zopet odraz »tradicionalnega« razmišljanje med kmeti, pomanjkanja povezovanja, in odsotnosti neke institucije, kot je bila zadruha. Po mnenju kmetijskega svetovalca iz KZK pa je pomanjkanje kmetijskih zemljišč povezano z razdrobljenostjo, z neuspešnimi komasacijami v preteklosti, rešitev česar tudi v današnjem času ne vidi in ne zna predvideti.

Tudi predstavnik MKO je bil mnenja, da bi morale kmetije z majhnimi zemljišči svojo proizvodnjo razčleniti - imeti prihodek iz treh dejavnosti, jo prilagoditi danostim in jo izkoristiti za pridelavo posebnih proizvodov, npr. gojenje zelišč, in ne vztrajati pri klasični proizvodnji, ki zahteva veliko mehanizacije, kar je zanje neracionalno. V to prestrukturiranje, ki naj bi bilo postopno, da se zmanjšajo tveganja, bi se moralo vključiti svetovalno delo, ker zamenjava dejavnosti potrebuje znanje in informacije.

Predstavniki BFUL vidi problematiko kmetijskih zemljišč v Sloveniji kot zelo resno, a se je po njegovem mnenju ne lotevamo. Imamo neustrezno politiko dedovanja, ki ni zmožna reševati primerov, ko ima kmetijsko zemljišče več dedičev in tudi problema razparceliranosti kmetijskih zemljišč, ki je nikoli nismo zares reševali. Zakon o kmetijskih zemljiščih je neustrezen, ker ne spodbuja prometa s kmetijskimi zemljišči. Na tem področju bi rabili tudi racionalno davčno politiko. Nišni trg, ki so ga omenjali predhodni sogovorniki, je po mnenju predstavnika BFUL lahko rešitev za individualne kmetije, ni pa tudi za reševanje te problematike na sistemski ravni. Ta problematika je zelo resna in se je ne bi smelo odlagati. Problem je, da v Sloveniji ne razmišljamo na dolgi rok.

V teku fokusne skupine je bila izpostavljena tudi dilema, komu prepustiti urejanje problematike kmetijski zemljišč, ali državi ali lokalni skupnosti (upravnim enotam), da bi se spodbudilo učinkovitejše upravljanje kmetijskih zemljišč? Med sogovorniki je prevladalo mnenje, da to področje velja še naprej prepustiti državi, ker: *»Lokalni šerifi so še hujši«*. (Predstavniki BFUL)

Ob tem, da na eni strani primanjkuje kmetijskih zemljišč, se na drugi strani ta zaraščajo – razprava v fokusni skupini se je dotaknila tudi tega neaktiviranega potenciala. Po mnenju kmeta iz PR so vse kmetijske površine pomembne, tudi majhne, ker lahko prinašajo dober zaslužek, zato bi se jih moralo ohranjati in preprečevati zaraščanje. Drugi kmet, iz OR pa je izpostavil problem divjadi, ki uniči še tisto, kar je nezaraščeno. Kmetijski svetovalec, predstavnik KZK je menil, da je iluzorno pričakovati, da se bodo površine (strmi tereni), ki so se zarasle, zopet kultivirale. Po njegovem mnenju je treba doseči, da se ne bo zaraščalo še naprej. Pri tem so ukrepi kmetijske politike tisti, ki bi lahko bistveno pripomogli k razmišljanju kmetov: koliko se neke površine splača ohranjati; koliko subvencije se dobi za kakšne namene (pridobivanje krme) in koliko dela je treba v to vložiti – po mnenju omenjenega sogovornika so pomembni prav ti navedeni trije faktorji. Še posebej pozorna pa bi mora biti politika do OMD območij. V zadnjih letih so se na tem področju že pokazali uspehi, vendar pa je prihodnost negotova.

Predstavniki MKO je v zvezi z opuščanjem, zaraščanjem kmetijskih površin razmišljal tudi o vplivu podaljševanja poti na delo izven kmetijstva in delovnega časa teh služb, zmanjševanja velikosti kmečkih gospodinjstev – zmanjšuje se število otrok in delovne sile, sprememb tehnologije in zamenjave živalskih pasem – zaraščanje planin. Kot se zdi, na zaraščanje vpliva veliko dejavnikov. Isti sogovornik je opozoril tudi na to, da nam izginja gozdni rob. Druge države v ta namen izvajajo ukrepe PRP, mi pa ne.

Sogovorniki, predstavniki BFUL je menil, da v Sloveniji sploh nimamo politike preprečevanja zaraščенosti, saj to z nekaterimi ukrepi celo spodbujamo. Na primer, gozdarji hitro prekvalificirajo zaraščene površine v gozdne površine. Politika podpor območjem z omejenimi dejavniki po mnenju tega sogovornika ni učinkovita. Ne ve se, kaj bi bilo treba na tem področju narediti, ni nekaj jasnih ciljev, ki bi jih želeli doseči. Kajti kljub obstoječim ukrepom, se zemljišča še naprej intenzivno zaraščajo. Je pa priznal, da je reševanje problematike zaraščanja zahtevno.

V nadaljevanju se je razprava fokusne skupine vrtela okoli vprašanja, kako

6. Program razvoja podeželja prispeva k dinamični usmerjenosti kmetij

Analiza ankete je pokazala, da se nekatere kmetije v ta program bolj vključujejo kot druge; dinamične, tržne bolj kot nedinamične, samooskrbne. Sogovorniki smo spodbudili k razmišljanju z vprašanjem, ali je šla politika razvoja podeželja na roke samo enemu tipu kmetij? Najbolj dinamični, prva in četrta skupina kmetij pa sta tudi v večji meri prejemnici subvencij. Kaj je razlog, da kmetije različnih profilov niso vključene, ali je morda razlog na strani oblikovalcev teh ukrepov, ki se niso zavedali te pestrosti profilov kmetij?

Po mnenju kmeta iz PK je razlog nesodelovanje kmetov v tem programu lahko iskati v obsežni administraciji, ki ji odvrne. V zvezi s tem je menil, da je treba postopke poenostaviti. Druga zadeva po njegovem mnenju pa je ta, da imajo tržne, bolj dinamične kmetije druge prioritete kot samooskrbne, prve želijo v večji meri izpopolnit svoje panoge in se zato pogosteje javljajo na razpise.

Kmet iz OR je mnenja, da bi kmetijska politika morala biti usmerjena v perspektivne kmetije, čeprav obenem opaža, da so v drugih državah, npr. Avstrija, Švica, tudi majhne kmetije obdelane, da ni zaraščanja in so z ukrepi doseženi cilji. Ne odzivanjem kmetov na ukrepe PRP ta sogovorniku povezuje s starostno strukturo: *»starejši se s papirologijo nočejo ukvarjati«*. Obenem pa se je tudi dotaknil vprašanja alokacije sredstev: *»Ja veliko sredstev gre za kmetijstvo, za razvoj podeželja a ne, do kmetov, do dejanskih investicij v kmetijstvo pridejo malenkosti, a ne«*.

Kmetijski svetovalec iz KZK se je pri obravnavi te teme postavil v vlogo kmeta, ki se sprašuje: *»kaj ta SKOP, KOP zame sploh pomeni?«* In v nadaljevanju poskušal odgovoriti na to vprašanje: *»Na manjših kmetijah se jim ne splača zaprositi za ta sredstva, zadostiti pogojem pomeni tudi lasten vložek, administracija se jim upira, ocenjujejo, da so sredstva za to prenizka, se morajo dodatno izobraževati, izvajati dodatne analize. Vprašanje je, ali zaradi tega sploh kaj drugače kmetujejo«*. Zato je mnenja, da bodo manjše kmetije tudi v prihodnje manj posegale po teh sredstvih. Če se bodo pa sredstva zmanjšala, se bodo razlike med skupinami kmetij še povečevale.

Po mnenju predstavnika MKO je program zelo široko postavljen in zelo raznolik, a z majhno ciljno usmerjenostjo, kar se odraža v prevelikem številu ukrepov. Po njegovem mnenju, so vlagatelji premalo informirani o samih ukrepih. Problem premajhne učinkovitosti programa se mu zdi tudi v tem, da se ukrepi oblikujejo na nižjih birokratskih ravneh, dejansko pa bi, po mnenju tega sogovornika, ta politika ciljnega programiranja morala biti urejena na višjih ravneh. Ob tem se je njegovo razmišljanje dotaknilo tudi cilje populacije: *»Ukrepi niso socialna podpora, kmetijo kot prejemnico ukrepov je potrebno ožje opredeliti. Za te ukrepe se vsi zanimajo; zdravstvo, kultura, hrane pa imamo zmeraj manj, na razvoj podeželja je ogromen pritisk, z vsemi možnimi željami, to je nenormalno«*.

Predstavniku BFUL se zdi razumljivo, da se za investicije zanimajo predvsem tiste kmetije, ki so tržno usmerjene, bolj intenzivne, ki majo ne nazadnje malo večji denarni tok, in se jim tako zagotovi preživetje. Namreč, marsikatera tržno usmerjena kmetija ima nižji življenjski standard kot samooskrbna. Ob tem se je zavzel, da bi se prejemnike sredstev PRP ukrepov in tudi subvencij moralo omejiti: *»mislim take pobiralce subvencij, ki imajo površine, pa nič kaj ne delajo, te bi morali na nek način omejiti ali jim zmanjšati možnost, da tako bogato živijo na račun sistema«*. V sedanji prenovi Zakona o kmetijstvu vidi možnost nujnega razmisleka v smeri bolj stroge definicije, kdo je kmet ali pa kdo je aktivni kmet.

Zadnja tema, o kateri se je razpravljalo v fokusni skupini, se je nanašala na

7. ovire podjetništvu na kmetijah

Predhodno smo sogovornike nagovorili k razmišljanju, da je podjetniška naravnost osebna karakteristika, ena od bistvenih razvojnih potencialov družinskih kmetij, ki se odraža v pripravljenosti v večja tveganja, , pomeni pa tudi inovativnost, nove proizvode, nov način delovanja. Rezultati ankete so pokazali, da kmetje kot ovire podjetniškega delovanja poudarjajo pomen pomanjkanja zagonskih sredstev in administrativnih ovir pred ovirami iz okolja, bodisi vezanih na družinsko situacijo bodisi na opremljenost okolja. Problem nizke podjetniške naravnosti tudi manj pogosto povezujejo s slaba izobrazbo kmetov in pomanjkanjem informacij.

Kmet iz PK je v zvezi s tem poudaril, da so administrativne ovire pri tem odločujoče. Ob tem se je oprl na primer postopka vpeljave dopolnilnih dejavnosti, ki se mu zdi pri nas precej bolj zahteven kot v drugih državah in tudi nestimulativen: *»preden začneš, moraš že davek plačat. Drugje se plačujejo šele, ko presežeš nad določeno mejo dobička«*.

Kmetijski svetovalec, predstavnik KZK, pa je menil, da ljudje vedno iščemo ovire pri drugih, ne pa pri sebi. Glede podjetniške značilnosti nagnjenosti k tveganjem pa je povedal: *»ta nam Slovencem ni posebej in niti kmetov posebej v krvi. Rabimo neko spodbudo, dober zgled, pozitivno izkušnjo, na to kažejo primeri sirarjev v Poljanski dolini, nikjer jih ne najdete, tam sta pa kar dva eden drugemu čez cesto«*.

Predstavnik MKOG: se je v svojem komentarju osredotočil na oceno kmetov, da slab dostop do finančnih sredstev omejuje podjetništvo v kmetijstvu. Menil je, da so podpore pri investicijah v kmetijstvo (do 70%) že zdaj visoke in kritiziral kmete, ki bi radi 100% podpore brez lastne udeležbe. Obenem je razkril, da ob koncu petletnega obdobja celo znižujejo zahteve glede izpolnjevanja poslovnih načrtov, ki so se jim kmetje zavezali kot pogoju za prejem sredstev, zato da jim ne bi bilo treba vračati denarja: *»resnično tako politiko imamo. To je v nasprotju s tem, kar tu piše, o čemer se pogovarjamo.«* Zavzel se je za dejansko uveljavitev podjetniškega principa, za kar bodo možnosti v novem PRP-ju.

Tudi predstavnik BFUL je komentiral ocene kmetov kot dokaj neobjektivne. Menil je, da visokih davkov v slovenskem kmetijstvu do zdaj ni bilo, da pa v prihodnje verjetno bodo. Administrativne ovire so po njegovem mnenju tudi manjše, kot jih vidijo kmetje. Izjave o pomanjkanju denarja se mu zdijo resnične, a obenem tudi neresničnejše: *»na kmetijah se dostikrat preveč investira, kmetije so glede strojev prebogato opremljene«*. Sploh pa bi, kot je prepričan, *»kmetje, če bi bilo bolj podjetniško naravnani, marsikaj speljali sami in ne bi čakali na rešitve od zunaj«*. Po njegovem mnenju v Sloveniji ni v podjetništvo naravnanih tržnih kmetij, delno so to le tiste kmetije, ki se ukvarjajo z dopolnilnimi dejavnostmi, medtem ko med samooskrbnimi kmetijami takih primerov sploh ni.

Na podvprašanje, kako preseči nepodjetnost, pasivnost, čakanje kmetov na zunanjo pomoč sogovorniki niso našli enotnega odgovora. Kmet iz PR je menil, da je to držo težko spreminjati pri drugih, da mora vsak sam delati na tem. Da pa se možnosti kažejo v večjem seznanjanju kmetov z vsebino ukrepov PRP-ja. Kmet iz OR je pri tem prepričan, da ravno subvencije ohranjajo kmete v pasivni drži in jih odvrčajo od bolj tržne naravnosti in inovativnosti. Obenem krivdo za pasivnost med kmeti pripisuje tudi napačnim političnim odločitvam v devetdesetih letih prejšnjega stoletja: *»Sem prepričan v to, da če bi devetdesetega leta razpusil vse kmetijske organizacije, vse zadruge, zbrisal tisto premoženje, bi imeli zdaj boljšo kmetijsko organizacijo in zadeve bi stale na trdih temeljih. Nismo opravili s preteklostjo«*.

Kmetijski svetovalec, predstavniki KZK, je razmišljal, da bodo morda kriza, težke sedanje razmere kmete nekoliko premaknile iz pasivne drže, jih prisilile k spremembam. Pri tem pa naj bi bila naloga svetovalne službe kmetom predstavljati dobre primere.

Predstavnik MKO vidi možnost sprememb v boljšem organiziranju potrošnikov: *»spodbujati je treba kolektivno delovanje proti individualizmu. Soočeni smo z zelo hudim porastom individualnosti, ker je bila prejšnja politika zaprta in silila k združevanju«*.

Predstavnik BFUL ne vidi hitrih rešitev tega pojava, saj kot meni: *»večini gre še vedno relativno dobro in se ni pripravljena spreminjati. Rešitve bodo morale priti od spodaj navzgor, ne verjamem, da od zgoraj navzdol, lahko so samo v obliki neke diktature totalitarnega režima«*.

4.6 Večkriterialni model za oceno razvojnosti kmetije

Kmetovanje je gospodarska dejavnost, ki angažira svoje materialne in človeške vire v skladu z okoljskimi, demografskimi in ekonomskimi danostmi. Uspešno ukvarjanje s kmetijsko pridelavo zahteva ustrezno poznavanje in oceno internih in eksternih dejavnikov kmetije, ki vplivajo na razvojno sposobnost kmetije. Glede na to, da so omenjeni dejavniki pogosto zelo številčni smo hitro soočeni z večkriterialno odločitveno situacijo, kar lahko predstavlja resen izziv za gospodarja, kot tudi svetovalce. Da bi olajšali proces vrednotenja poslovnih priložnosti in ublažili težavnost sprejemanja tovrstnih odločitev, smo v okviru projekta poskusili oblikovati večkriterialni odločitveni model kot orodje za podporo odločanju.

Za sistematično vrednotenje večkriterialnega odločitvenega problema smo izbrani orodje DEXi, ki je bilo pri reševanju večkriterialnih problemov v kmetijstvu že uporabljeno tudi v preteklosti (Pažek in Rozman, 2010; Potočnik Slavič in sod., 2012).

Pri metodi DEX uporabljamo kvalitativne spremenljivke in funkcije koristnosti, s pomočjo katerih se oblikujejo pravila odločanja. Tako se zagotavljajo kakovostne ocene alternativnih možnosti rešitve problema. Pri metodi DEX gradimo model z urejenimi zalogami vrednosti (od slabih k dobrim vrednostim: zmerno, normalno, visoko, previsoko ali neprimeren, primeren, zelo primeren, odličen, ipd). Pri osnovnih atributih moramo imeti čim manj vrednosti, vendar toliko, da lahko z njimi opišemo vse bistveno različne odločitvene situacije. Pri izpeljanih atributih število vrednosti počasi raste – od podrednih k nadrednim atributom, končna ocena naj bi imela pet vrednosti ali več. Numerične parametre razdelimo na intervale, nadredni parametri naj ne bi imeli več kot tri podredne. Funkcije koristnosti pa lahko definiramo neposredno, z uporabo pravila urejenosti in z uporabo uteži (Bohanec, 1999).

Vrednotenje z modelom DEX je razdeljeno v več faz:

1. Identifikacija problema in priprava spiska kriterijev; do tu so postopki enaki kot v zgoraj predstavljenih metodah, torej poizkušamo najprej čim bolje definirati problem ter opredeliti cilje in zahteve. Kriteriji, ki vplivajo na izbor odločitve, so deloma že razvidni iz identifikacije problema.
2. Strukturiranje kriterijev; opravimo na osnovi medsebojne odvisnosti in vsebinskih povezav. Če ima več kriterijev kako skupno lastnost, take združimo in dobimo poddrevo kriterijev te skupne lastnosti. DEX omogoča skoraj poljubno strukturacijo kriterijev.
3. Merske lestvice; pri metodi DEX so zaloge vrednosti kriterijev sestavljene iz besed ali numeričnih intervalov. Merske lestvice načeloma uredimo od slabih (manj zaželenih) proti boljšim vrednostim, kar omogoča lažjo kontrolo konsistentnosti odločitvenih pravil s tem pa tudi pohitritev vnosa funkcij koristnosti.
4. Definicija funkcije koristnosti; funkcije koristnosti so podane s preprostimi odločitvenimi pravili tipa: »če – potem«. Definiramo in vnašamo jih na podlagi preglednice. DEX pripravi preglednico z že vpisanimi vsemi kombinacijami vrednosti osnovnih kriterijev. Potrebno je le še izbrati zadnjo kolono. Pri tem DEX sproti opozarja na morebitne nekonsistentnosti in na določenih mestih sam predlaga ustrezne vrednosti, ki jih izpelje iz do takrat definiranih pravil (metode strojnega učenja).
5. Vrednotenje in analiza variant; DEX tako zbrane podatke o vrednotah ovrednoti v skladu s strukturo kriterijev in odločitvenimi pravili. Pri tovrstnih podajanjih funkcij koristnosti se večkrat zgodi, da je več variant ocenjeno z enako končno oceno, kar zahteva dodatno analizo vrednotenja. DEX omogoča dokaj enostavne »kaj – če« analize. Tako lahko preverimo, kako bi bila posamezna varianta ocenjena, če bi lahko enemu od kriterijev pripisali boljše/slabše vrednosti. To bi se zgodilo, če bi ob izvedbi lahko zagotovili tak boljši kriterij ali pa bi med uporabo prišlo do nenadnega padca vrednosti kriterija. Pred končno potrditvijo variant nam DEX omogoča tudi izvedbo selektivne razlage, kjer poizkušamo poiskati posebej izrazite prednosti in slabosti posameznih variant. S temi dodatnimi analizami lahko z večjo verjetnostjo izberemo najustreznejšo varianto, poleg tega pa nam metoda DEX omogoča tudi

določitev rezervne variante in, navsezadnje, tudi rangiranje vseh variant, od najboljše do najslabše.

Odločitveni model DEX sledi konceptu večkriterijskega ocenjevanja s tem, da se osnovni problem razčleni v manjše, manj kompleksne probleme. Ocena variante se izračuna s postopki združevanja delnih ocen atributov, kot je npr. utežna vsota. Celotni postopek je zasnovan tako, da lahko odločevalec kar najučinkoviteje izrazi svoje preference, to je stopnje (ne)zaželenosti variant, kar se uporabi za oceno variante. DEX-ov pristop je kombiniran z nekaterimi prviniami ekspertnega sistema in strojnega učenja (Kozjek s sod., 2007).

Zaradi navedenih razlogov so področja uporabe metode DEX lahko računalništvo, vrednotenje projektov, vrednotenje podjetij, kadrovsko odločanje, medicina, zdravstvo, vrednotenje tehnologij, izbor lokacij, ekologija in tudi agronomija.

Metodo DEX lahko izvajamo z odločitvenim računalniškim programom DEXi, ki s pomočjo multiodločitvenega drevesa pripomore k najbolj optimalnim odločitvam. Ko se v programu zamenja oz. spremeni en parameter, ga le-ta zazna in odločitveni model se spremeni (Bohanec, 2007). DEXi je lupina ekspertnega sistema za večparametrsko odločanje. Uporablja se za podporo odločevalcem pri reševanju zapletenih problemih odločanja tako v poslovni, kot tudi individualni rabi. V primerjavi s splošnimi večkriterijskimi sistemi ima dve posebnosti:

- uporablja kvalitativne diskretne kriterije, vrednosti so običajno opisane z besedami, le redko so to številke ali numerični intervali;
- funkcije koristnosti so podane s preprostimi odločitvenimi pravili tipa: če – potem; na ta način je funkcija koristnosti podana po točkah.

Računalniški program DEXi je v osnovi sestavljen iz dveh delov (Rajkovič in sod. 1999).

1. pridobivanje in urejanje znanja: uporabniku pomaga pri oblikovanju drevesa kriterijev in pravil odločanja za obravnavani problem; dejansko je to proces strukturiranja odločitvenega problema in izražanja preferenc, pri čemer se konsistentnost podanih odločitvenih pravil sproti tudi računalniško preverja.

2. ocene in analize variant: pridobljeno bazo znanja uporabimo za oceno in analizo variant.

V fazi identifikacije kriterijev atributov najprej določimo spisek kriterijev, glede na zastavljene cilje, po katerih bomo ocenjevali posamezne variante. Iz spiska kriterijev zgradimo drevesno strukturo vsebinsko združenih kriterijev. Kriterije strukturiramo iz več razlogov:

- a) zaradi preglednosti nad odločitvenim modelom in znanjem,
- b) da združimo kriterije, ki so vsebinsko povezani,
- c) da lažje določimo odločitvena pravila, s tem pa dosežemo tudi razumljivo razlago končne odločitve.

Na koncu določimo še zaloge vrednosti za kriterije.

Pri združevanju kriterijev sta pomembna sledeča kriterija:

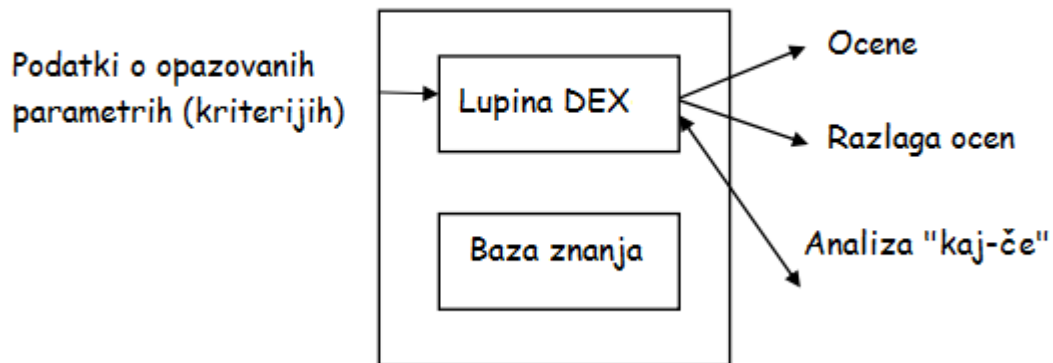
- vsebinska sorodnost,
- omejeno število.

Smiselno je, da so kriteriji merljivi, upoštevati je treba načelo polnosti, da nismo spregledali kriterijev, ki pomembno vplivajo na odločitev, kriteriji naj se ne prekrivajo. Zaloge vrednosti naj bodo diskretne, praviloma urejene od slabih proti dobrim.

Na začetku je vsaka varianta opisana z vrednostmi kriterijev, ki predstavljajo liste drevesa. DEXi vsako varianto oceni v skladu z bazo znanja, to je z drevesom kriterijev in odločitvenimi pravili. Tako za vsako varianto dobimo oceno primernosti oziroma ustreznosti. Temu postopku sledi analiza rezultatov, ki je sestavljena iz ene ali več naslednjih aktivnosti (Rajkovič in sod. 1999):

- razlaga ocene: DEXi je sposoben razložiti, kako je bila na osnovi kriterijskih vrednosti in uporabljenih odločitvenih pravil vsaka posamezna ocena pridobljena.
- analiza tipa "kaj-če": izvedena je interaktivno s spremembo opisa variant, z njihovo ponovno ocenitvijo in s primerjavo dobljenih rezultatov s prvotnimi (referenčnimi) rezultati.

Selektivne razlage variant: DEXi najde tista podkriterijska drevesa, ki odražajo najmočnejše ali najšibkejše značilnosti posamezne variante in o njih poroča, s čimer izluščimo samo najbolj pomembne informacije.

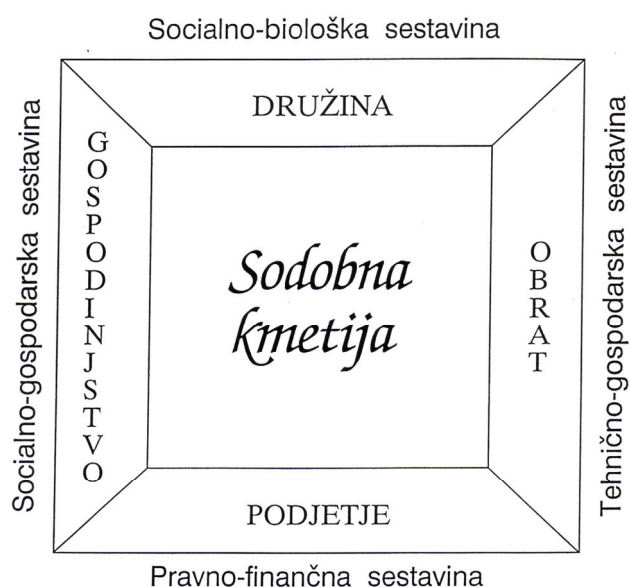

Slika 19: Struktura večparametrskega odločitvenega modela DEX (Rajkovič in sod., 1999)

Pri metodi odločitvenega modela DEX gre odločevalec skozi več faz, in sicer so to: identifikacija problema, kriteriji in njihova struktura, izpeljava pravil in na koncu opis in ocena variant (slika 19).

Opis modela

Oblikovanje modela smo temeljili na modelu kmetije kot ekonomskem, socialnem in demografskem sistemu (Planck in Ziche, 1979), ki je prikazan na sliki 20, kjer smo upoštevali, da je razvojni potencial kmetije močno povezan z socialno-biološko in finančno pravno sestavino kmetije.

Vir: V. Planck, J. Ziche: Land-und Agrarsoziologie, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart, 1979, s. 297

Slika 20: Sestavine sodobne kmetije (Planck and Ziche, 1979)

Skladno s tem izhodiščem smo razvojni potencial kmetije razdelili na demografske, tehnološke, razvojne in dohodkovne dejavnike. Posamezne dejavnike, ki opredeljujejo določen tip razvojnosti kmetije smo opredelili na podlagi statistične analize rezultatov anketiranja kmetijskih gospodarstev in diskusije v okviru fokusne skupine. Tako smo za vsak dejavnik določili ustrezne zaloge vrednosti in njihovo relativno pomembnost. Struktura oblikovanega modela je prikazana na preglednici 52.

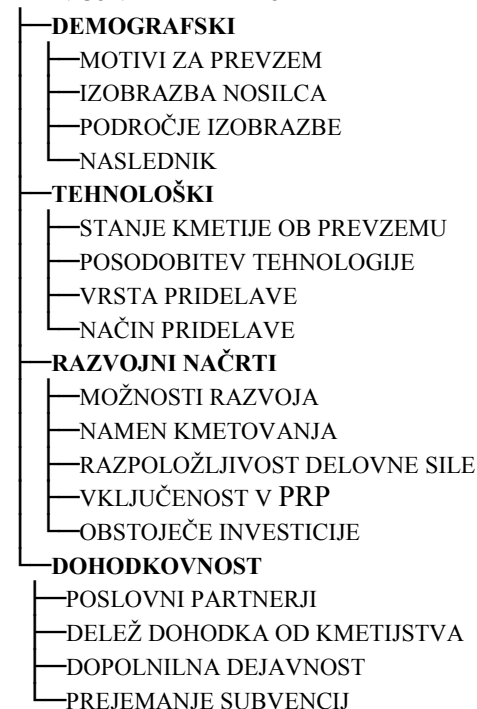
Vsakemu od kriterijev smo določili zaloge vrednosti in jim v okviru raziskovalne skupine na podlagi parnih primerjav določili lokalne uteži, ki neposredno vplivajo na določitev njihovega vplivale na neposredno nadrejeno oceno posamezne vrste kapitala, posredno pa na globalno oceno razvojnega potenciala za turizem na kmetiji.

V naslednjih preglednicah in sliki so prikazane vrednosti parametrov oblikovanega modela in rezultati testnih vrednotenj, ki smo jih izvedli na podatkih pridobljenih na anketiranih kmetijah, ki so bile vključene v naša raziskavo.

Preglednica 52: Struktura modela zaloge vrednosti izbranih kriterijev

KRITERIJ

RAZVOJNI TIP KMETIJE

Preglednica 53: Zaloge vrednosti izbranih kriterijev

KRITERIJ	ZALOGA VREDNOSTI
RAZVOJNI TIP KMETIJE	DELNO STATIČNA KMETIJA; IZRAZITO STATIČNA KMETIJA; DELNO DINAMIČNA KMETIJA; IZRAZITO DINAMIČNA KMETIJA
└─DEMOGRAFSKI	ZAVIRAJO; POVPREČNI; SPODBUJAJO
└─MOTIVI ZA PREVZEM	NI BILO ALTERNATIVE; ŽELJA STARŠEV; EDINI POTOMEC; NEKDO DRUG; LASTNI INTERES
└─IZOBRAZBA NOSILCA	NEDOKONČANA OŠ; OSNOVNA ŠOLA; SKRAJŠAN PROGRAM; POKLICNA ŠOLA; SREDNJA ŠOLA; VIŠJA IZOBRAZBA; UNIVERZITETNA IZOBRAZBA; PODIPLOMSKI ŠTUDIJ
└─PODROČJE IZOBRAZBE	NEKMETIJSKA; KMETIJSKA
└─NASLEDNIK	DA; NE; NE VEM
└─TEHNOLOŠKI	SLABO; SREDNJE; DOBRO
└─STANJE KMETIJE OB PREVZEMU	SLABO; NE DOBRO NE SLABO; DOBRO
└─POSODOBITEV TEHNOLOGIJE	JE NI BILO; SAMO POSODOBITEV STROJEV; SLEDIMO RAZVOJU
└─VRSTA PRIDELAVE	ŽIVINOREJA; POLJEDELSTVO; TRAJNI NASADI; ZELENJAVA; VINOGRADNIŠTVO; MEŠANA PROIZVODNJA; DRUGO
└─NAČIN PRIDELAVE	KONVENCIONALNI; EKOLOŠKI; DRUGO; INTEGRIRANI
└─RAZVOJNI NAČRTI	JIH NI; OMEJENE; DOBRE
└─MOŽNOSTI RAZVOJA	RAZVOJNI VIRI SO NA VOLJO; RAZVOJNI VIRI SO OMEJENO NA VOLJO; RAZVOJNI VIRI NISO NA VOLJO; KMETIJO BODO DALI V NAJEM; KMETIJO BODO PRODALI
└─NAMEN KMETOVANJA	SAMOSKRBA; LJUBITELJSKO; DOPOLNILNI VIR; TRŽNA USMERJENOST; ZA POTREBE DOP. DEJ
└─RAZPOLOŽLJIVOST DELOVNE SILE	PRIMANJKUJE; ZADOSTNA
└─VKLJUČENOST V PRP	NE; DA
└─OBSTOJEČE INVESTICIJE	NI BILO ŠE INVESTICIJ; DA
└─DOHODKOVNOST	NIZKA; SREDNJA; VISOKA
└─POSLOVNI PARTNERJI	TRADICIONALNI; DIVERZIFICIRANI TRADICIONALNI; SAMOSTOJNOST IN DIVERZIFICIRANI
└─DELEŽ DOHODKA OD KMETIJSTVA	DO 30%; 30-60%; NAD 60%
└─DOPOLNILNA DEJAVNOST	NE; DA; DA, VEČ
└─PREJEMANJE SUBVENCIJ	NE; DA

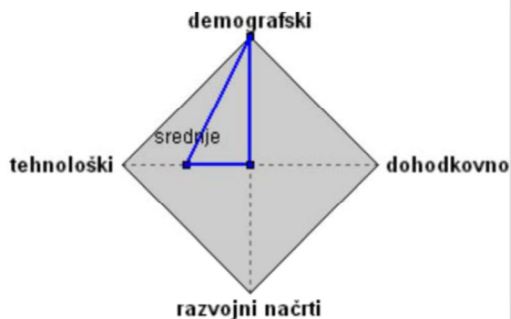
Preglednica 54: Lokalne in globalne uteži (% vpliva) izbranih kriterijev

Kriterij	Lokalne	Globalne	Lok.norm.	Glob.norm.
razvojni tip kmetije				
— demografski	41	41	41	41
—motivi za prevzem	15	6	21	8
—izobrazba nosilca	17	7	37	15
—področje izobrazbe	53	22	30	12
—naslednik	15	6	13	5
— tehnološki	15	15	15	15
—stanje kmetije ob prevzemu	34	5	27	4
—posodobitev tehnologije	25	4	20	3
—vrsta pridelave	14	2	25	4
—način pridelave	27	4	29	4
— razvojni načrti	23	23	23	23
—možnosti razvoja	20	5	31	7
—namen kmetovanja	22	5	34	8
—razpoložljivost delovne sile	22	5	14	3
—vključenost v PRP	9	2	5	1
—obstoječe investicije	27	6	16	4
— dohodkovnost	22	22	22	22
—poslovni partnerji	11	2	11	2
—delež dohodka od kmetijstva	38	8	39	8
—dopolnilna dejavnost	38	8	39	8
—prejemanje subvencij	14	3	10	2

Preglednica 55: Rezultati vrednotenja izbranih kmetij

Kriterij	1360575425	1360571026	1363700144	1363764868
razvojni tip kmetije	obvladovanje stroškov	obvladovanje stroškov	<i>tržna kmetija</i>	obvladovanje stroškov
demografski	<i>vspodbujajo</i>	<i>vspodbujajo</i>	<i>vspodbujajo</i>	<i>vspodbujajo</i>
motivi za prevzem	nekdo drug	<i>lastni interes</i>	želja staršev	želja staršev
izobrazba nosilca	<i>srednja šola</i>	<i>univerzitetna izobrazba</i>	<i>višja izobrazba</i>	<i>višja izobrazba</i>
področje izobrazbe	<i>kmetijska</i>	<i>kmetijska</i>	<i>nekmetijska</i>	<i>kmetijska</i>
naslednik	<i>da</i>	<i>ne</i>	<i>da</i>	<i>ne</i>
tehnološki	srednje	srednje	srednje	srednje
stanje kmetije ob prevzemu	ne dobro ne slabo	<i>dobro</i>	<i>dobro</i>	ne dobro ne slabo
posodobitev tehnologije	<i>sledimo razvoju</i>	<i>sledimo razvoju</i>	<i>sledimo razvoju</i>	<i>sledimo razvoju</i>
vrsta pridelave	<i>mešana proizvodnja</i>	<i>živinoreja</i>	<i>živinoreja</i>	<i>živinoreja</i>
način pridelave	ekološki	drugo	drugo	drugo
razvojni načrti	<i>jih ni</i>	omejene	omejene	<i>jih ni</i>
možnosti razvoja	razvojni viri so omejeno na voljo	razvojni viri so omejeno na voljo	<i>razvojni viri so na voljo</i>	<i>razvojni viri so na voljo</i>
namen kmetovanja	<i>samoskrba</i>	dopolnilni vir	dopolnilni vir	<i>ljubiteljsko</i>
razpoložljivost delovne sile	<i>primanjkuje</i>	<i>primanjkuje</i>	<i>zadostna</i>	<i>primanjkuje</i>
vključenost v PRP	<i>ne</i>	<i>ne</i>	<i>ne</i>	<i>ne</i>
obstoječe investicije	<i>da</i>	<i>da</i>	<i>da</i>	<i>da</i>
dohodkovnost	<i>nizka</i>	<i>nizka</i>	<i>visoka</i>	<i>nizka</i>
poslovni partnerji	<i>samosvojnost in diverzificirani : velik poudarek na lastni poslovni aktivnosti</i>	diverzificirani tradicionalni: partnerji izven kmetijstva manj pomembni	diverzificirani tradicionalni: partnerji izven kmetijstva manj pomembni	diverzificirani tradicionalni: partnerji izven kmetijstva manj pomembni
delež dohodka od kmetijstva	<i>do 30%</i>	<i>do 30%</i>	<i>nad 60%</i>	<i>do 30%</i>

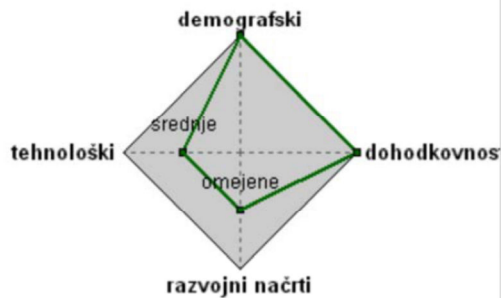
1360575425

1360571026

1363700144

1363764868

Slika 21: Grafični prikaz vrednotenja posameznik skupin dejavnikov za izbrane kmetije.

Rezultati testiranja razvitega modela kažejo, da model omogoča določeno ocenjevanje razvojnega potenciala kmetij. Izpeljana analiza občutljivosti je kot kmetije z najvišjo ravniyo primernosti opredelila tiste, ki so bile tudi s statistično analizo razvrščanja v skupine opredeljene kot kmetije, ki posedujejo ugodno kombinacijo pomembnih razvojnih dejavnikov. Obratno, pa so bile kmetije, ki si izkazovale slabe kombinacije razvojnih dejavnikov opredeljene kot razvojno manj zanimive.

5 KOMENTAR IN SKLEPI

Tako dostopni statistični podatki (osnova so gotovo podatki Popisa kmetijstva 2000 in 2010) kot tudi rezultati različnih aplikativnih raziskav, ki temeljijo na terenskem pridobivanju informacij, kažejo na velike spremembe v samem kmetijskem sektorju kot tudi na dinamične prostorske in družbene procese. Predvsem velja izpostaviti pomen terenskih rezultatov za same interpretacije pojavov. Dodatno izpostavljamo tudi veliko vrednost napotkov in sugestij samih kmetov, pridelovalcev, pa tudi njihovih stališč, načrtov, želja. Gre za informacije, ki so jih raziskovalci pridobili na terenu bodisi v okviru različnih anket, intervjujev pa tudi neformalnih razgovorov.

V kontekstu največjih sprememb velja izpostaviti najprej **pozitivne**;

- Proces specializacije kmetijstva, ki se kaže predvsem v strukturi kmetij po tipu kmetovanja, se v Sloveniji nadaljuje. Gledano regionalno, ta marsikje dosega že visoko stopnjo; Ukrepi za spodbujanje nadaljnje specializacije v kmetijstvu pa morajo biti regionalno prilagojeni.
- Vse ugodnejša velikostna struktura kmetij, ki se jasno odraža že v grobi primerjavi popisnih podatkov. Predvsem se hitro povečuje število kmetij z več kot 30 ha kmetijskih zemljišč.
- Izboljšanje stopnje splošne in kmetijske izobrazbe kmetov; predvsem vzpodbudno izboljšanje kmetijske izobrazbe v pridelovalno najugodnejših kmetijskih regijah.
- Vse večje uveljavljanje dopolnilnih dejavnosti kot npr. dejavnosti s področja turizma na kmetiji, predelave hrane idr. Istočasno pa na terenu kmetje opozarjajo na izjemno težke razmere pri zagonu in izvajanju nekaterih dejavnosti (npr. pri sirarstvu).

Ukrepati pa bo potrebno predvsem na področjih;

- **Dostopnosti kmetijskih zemljišč**; Pomanjkanje kmetijskih zemljišč – zmanjševanje obsega KZU nakazujejo že statistični podatki, da pa gre za dejansko zelo pereč problem, pa se kaže predvsem v raziskavah med samimi kmeti. Predvsem specializirani in tržno naravnani kmetje so zelo odvisni od najema kmetijske zemlje. Večina že tržno naravnanih, ki imajo ambicije razširiti kmetijsko proizvodnjo, imajo tudi potrebo po novih kmetijskih zemljiščih. Poleg negotovih razmer, zaradi slabo urejenega sistema najemanja (individualni dogovori, pogodbe), je predvsem problem pomanjkanje razpoložljivih kmetijskih zemljišč za najemanje in prodajo. Če je bil ta problem pred leti regionalno pogojen, pa se je danes »razširil« praktično na območje celotne države.
- **Ustreznega in učinkovitega izobraževanja**; kmetje se dobro zavedajo pomena izobrazbe, potrebno spremljanje novosti, neprestane potrebe po prilagajanju (tako pridelave kot tudi trgu). Statistični podatki kažejo na precej očitno izboljševanje splošne izobrazbe kmetov (gospodarjev), ki pa je dejansko že odraz tudi bistveno izboljšanje stopnje izobrazbe celotne družbe. Bolj ostaja zaskrbljujoča ustrezna stopnja kmetijske izobrazbe kmetov, predvsem pa konkretna opozorila posameznikov (na terenu), o neprilagojenih študijskih programih kmetijskih šol (predvsem višjih/visokih), ki z vsebinami ne sledijo dejanskim potrebam kmetov, zahtevam sodobnega kmetijstva in trga.
- **Trženju (obsegu, vrstah pridelkov in predelanih živil na trgu, načinov trženja)**; Delež kmetov, ki prideluje pretežno za trg, je še vedno prenizek. Prav problem na kakšen način svoje pridelke in predelana živila ustrezno ponuditi potrošnikom za številne kmete predstavlja ogromno oviro. Številni, tudi večji pridelovalci, se še vedno najraje zanašajo na odkup s strani zadruga. Po drugi strani pa vse več kmetov ugotavlja, da lahko z ustreznim izborom kultur,

njihovo predelavo, pravilno promocijo, različnimi tržnimi potmi, svoj dobiček iz kmetijske dejavnosti bistveno povečajo.

Analiza anketnih podatkov je pokazala, da se po praksah kmetovanja oz. razvojnih usmeritvah v vzorec vključene kmetij razvrščajo v štiri večje skupine. Na eni strani, na skrajnem polu najdemo skupino kmetij z izrazito dinamičnim delovanjem (skupina 2), ki v svoj nabor praks vključujejo vse v raziskavi predvidene prakse kmetovanja, na drugem polu pa se koncentrirajo kmetije z izrazito statičnim delovanjem (skupina 3), ki v svoj nabor praks vključujejo le ohranjanje stroškov kmetovanja na minimumu ob uporabi sodobnih tehnologij, medtem ko drugih kmetijskih praks kmetije v tej skupini redko ali sploh ne upoštevajo, razvijajo. Med ta dva skrajna pola se umeščata dve skupini kmetij. Za t.i. skupino »delno dinamičnih kmetij« (skupina 4) je značilno, da v svoj nabor praks vključujejo posamične prakse, kot je zniževanje stroškov proizvodnje z boljšim izkoristkom naravnih in človeških virov, izboljševanje potencialov kmetije (npr. izdelava gnojilnega načrta, namakanje, selekcija živine, uporaba najnovejših sort rastlin in poljščin) in ohranjanje stroškov kmetovanja na minimumu ob uporabi sodobnih tehnologij. Po drugi strani pa je za to skupino značilen izrazit odmik od izdelkov višje kakovosti. Medtem pa je za drugo vmesno skupino (skupina 1), ki smo jo poimenovali »delno statične kmetije«, značilno, da vse v raziskavi predvidene prakse izvajajo v omejenem obsegu, od drugih skupin pa se še posebej razlikujejo po manj poudarjeni praksi ohranjanja stroškov kmetovanja na minimumu ob uporabi sodobnih tehnologij.

V nadaljnji analizi smo ugotavljali, katere »oprijemljive« značilnosti se povezujejo s posameznimi skupinami kmetij. Pri »izrazito dinamičnih kmetijah« se je pokazalo, da so to kmetije, ki so med vsemi najbolj vključene v kmetijsko proizvodnjo – ustvarjajo največji delež svojega dohodka s kmetijsko dejavnostjo, obenem pa so s svojimi proizvodi med vsemi skupinami kmetij najbolj prisotne na kmetijskem trgu. Te kmetije imajo tudi najbolj izobražen kader, ki se je v največji meri izobraževal prav na področju kmetijstva. V času delovne kariere vprašancev so se kmetije iz te skupine tehnološko najbolj posodabljale in se preusmerjale iz ene v drugo dejavnost ter povečevale obseg svoje proizvodnje, za kar si nameravajo prizadevati tudi v prihodnje. Kmetije iz te skupine so tudi bolj pogosto kot kmetije iz drugih skupin usmerjene v ekološko in integrirano pridelavo ter v dopolnilne dejavnosti, ki jih nameravajo razvijati tudi v prihodnje. Med vsemi kmetijami so najmanj usmerjene v živinorejo. Ob zadnjem prevzemu so bile proizvodnje razmere med kmetijami v tej skupini v primerjavi z drugimi skupinami najbolj ugodne, in tudi v bodoče imajo kmetije iz te skupine najmanj težav z zagotovitvijo bodočih naslednikov. Sedanja generacija kmetov v tej skupini se je za kmetijski poklic v veliki meri odločila iz lastnega veselja, zelo redki med njimi zato, ker ni bilo druge izbire. Med težavami, ki pa pestijo kmetije iz te skupine, so anketiranci navajali zlasti pomanjkanje kmetijskih površin, vendar pa v primerjavi z drugimi skupinami te kmetije najmanj obremenjuje pomanjkanje delovne sile. Kmetije iz te skupine so med vsemi najpogosteje vključene v ukrepe programa PRP in med vsemi najpogosteje prejemajo subvencije.

Prav nasprotna slika velja za »izrazito statične kmetije«. Kmetije iz te skupine so v veliki meri samooskrbne in ljubiteljske kmetije, katerim dohodek iz kmetijstva predstavlja le manjši del gospodinjanskega proračuna. Anketiranci iz te skupine kmetij so med vsemi najmanj izobraženi, obenem pa so se tudi redko izobraževali na področju kmetijstva, in so nemalokrat »pristali« v kmetijskem poklicu, ker ni bilo druge izbire. V času delovne kariere vprašancev so se kmetije v tej skupini v primerjavi s kmetijami iz drugih skupin tudi najmanj tehnološko posodabljale (med vsemi kmetijami so zato tudi najmanj tehnološko posodobljene), preusmerjale in povečevale obseg svoje proizvodnje ter se posvečale dopolnilnim dejavnostim. Tudi v prihodnje kmetije iz te skupine v veliki meri ne nameravajo povečevati obsega in spreminjati dejavnosti svoje proizvodnje, ki je v veliki večini konvencionalna. Nasprotno, mnoge (kar četrtnina) kmetij v tej skupini namerava kmetovanje opustiti. V primerjavi s kmetijami iz drugih skupin si kmetije iz te skupine tudi najtežje zagotovijo naslednika. Med vsemi skupinami so kmetije iz te skupine najredkeje vključene v program PRP, prav tako pa glede kmetijskih subvencij pomembno zaostajajo za bolj dinamičnima skupinama kmetij.

»Delno dinamične kmetij« (skupina 4) so v določeni meri podobne »izrazito dinamičnim kmetijam«. Tudi te kmetije velik del svojega dohodka pridobivajo iz kmetijstva s prodajo svojih proizvodov na trgu, vendar v manjši meri kot »izrazito dinamične kmetije«. Prav tako so kmetije iz te skupine podobno kot »izrazito dinamične kmetije« vključene v program PRP in pridobivanje kmetijskih subvencij. Anketiranci iz te skupine so se v primerjavi z anketiranci iz drugih skupin najpogosteje odločali za kmetijski poklic iz lastnega veselja, vendar so po doseženi izobrazbi in deležu tistih, ki so se izobraževali za kmetijski poklic, podobni vprašancem iz »statičnih kmetij«. Med vsemi skupinami so kmetije iz te skupine najbolj vpete v živinorejsko proizvodnjo. Podobno kot »statične kmetije« so v veliki meri usmerjene v konvencionalno pridelavo in redko prakticirajo dopolnilne dejavnosti. Analiza sicer ni pokazala statistično pomembnih razlik med skupinami kmetij, vendar pa se je pokazala tendenca, da se je na kmetijah iz te skupine v času poklicne kariere vprašancev med vsemi kmetijami nabavljalo največ mehanizacije, še zlasti traktorjev.

Za skupino »delno statičnih kmetij« (2 skupina) velja, da so večinoma samooskrbne, obenem pa pomembnemu delu (eni petini) kmetij trg predstavlja dodaten vir dohodka, zlasti preko dopolnilnih dejavnosti. Znatno del kmetij iz te skupine je bil pri zadnjem prevzemu v najslabšem stanju, kar se odraža tudi v napovedi, da kmetovanje opustijo. To skupino kmetij med vsemi skupinami najbolj pesti pomanjkanje delovne sile, kar se kaže v tem, da na teh kmetijah pri svojem delu pogosto iščejo oporo pri sosedih in širši sorodniški mreži. Kmetije v tej skupini so v času poklicne kariere vprašancev v največji meri adaptirale kmetijska poslopja. Tako kot »statične kmetije« pa tudi to skupino kmetij pesti pomanjkljiva strojna opremljenost. Med vsemi skupinami so kmetije iz te skupine najredkeje prejemnice kmetijskih subvencij.

Sklep, ki sledi iz opisanih ugotovitev, je, da se kmetijske prakse povezujejo z določenimi »otipljivimi dejavniki«, in sicer dinamična oz. nedinamična naravnost kmetij je v tesni povezavi z izobrazbo njenih članov, še posebej s področja kmetijstva, zagotovljenim nasledstvom, izbiro kmetijskega poklica iz lastnega veselja, izhodišči, stanjem kmetije ob prenosu, k čemur je s svojim delom prispevala predhodna generacija, (ne)pripravljenostjo za »alternativne načine kmetovanja« in nadgrajevanje kmetovanja z dodatnimi, dopolnilnimi dejavnostmi, tehnološko (ne)posodobljenostjo in nenazadnje z vključenostjo kmetij v ukrepe kmetijske politike in razvoja podeželja.

Na podlagi pridobljenih rezultatov iz intervjujev lahko pogojenost izbir smeri razvoja na izbranih kmetijah z bolj »neotipljivimi dejavniki«, tj. v skladu z dinamiko spremenjenih razmerij med člani kmečke družine in njihovo zaposlitvijo na kmetiji ali zunaj nje, komentiramo takole:

- **Najsplošnejši sklep** je, da noben dejavnik sam po sebi ni odločilen za odločitev za določeno smer razvoja na posamični kmetiji, ampak je ta rezultat prepletenega, sočasnega pa tudi kumulativnega delovanja več dejavnikov in dogodkov. Povedano s primerom, še tako »otipljiv dejavnik«, kot je izobražen naslednik kmetije, ni zagotovilo kmetovanja v določeni smeri, če ni sočasno zagotovljenih številnih drugih pogojev.
- Čeprav so na posamični kmetiji, ki je tržno usmerjena, zamisli o smeri razvoja kmetovanja lahko v veliki meri last posameznega družinskega člana, njihova uresničitev zadeva vse družinske člane, ne glede na njihovo zaposlitev na kmetiji oz. zunaj nje. **Drugi sklep** se torej glasi, da obstoječa delitev dela na posamični kmetiji ne izključuje dogovornega (in ne posamičnega) odločanja družinskih članov o pomembnejših odločitvah, ki se nanašajo na smer razvoja posamične kmetije.
- Slednje se odraža tudi v izvajanju dopolnilnih dejavnosti, ki so prisotne na domala vseh kmetijah. Čeprav so lahko določeni družinski člani bolj angažirani v izvajanju določene dopolnilne dejavnosti, je običajno vsak član družine vpet v določena opravila ne glede na starost in spol oz. zaposlitev na kmetiji in zunaj nje. In čeprav rezultati kažejo, da je odločitev za kmetovanje pri mlajši generaciji nosilcev tržno usmerjenih kmetij bolj »svobodna izbira« kot pa nuja, kar je v večji meri veljalo pri starejši generaciji, da je kombiniranje raznovrstnih dohodkov (uvajanje dopolnilnih dejavnosti in zaposlitev nekaterih družinskih članov zunaj kmetije) bolj pravilo kot pa izjema, in da danes živijo pod isto streho manj številne generacije, kot pa so živele do poroke pri starejši generaciji, je vzajemna sorodniška pomoč še vedno

nepogrešljiva. To priznavajo tudi tržno uspešni nosilci kmetij, ki živijo v enogeneracijskih (brez otrok in staršev) ali pa v dvogeneracijskih (brez ostarelih staršev) družinah. **Tretji sklep** se glasi, da vsak član družine ne glede na starost in spol oz. zaposlitev na kmetiji ali zunaj nje pomembno prispeva k proračunu kmetije po svojih zmožnostih bodisi kot polno zaposlen član na kmetiji, kot delno zaposlen, kot zaposlen zunaj kmetije, ki občasno pomaga, bodisi kot pomočnik lažjih opravil (na primer ostareli člani družine ali pa mladoletni otroci).

- V primerjavi s starejšo generacijo gospodarjev in gospodaric, katere predstavniki imajo največ srednješolsko ali pa poklicno izobrazbo, je izobrazba mlajše generacije višja, saj je vsaj polovica njenih predstavnikov fakultetno oz. srednješolsko izobražena. Ta dejavnik je sicer pomemben, a sam po sebi ni odločilen za določeno razvojno izbiro kmetovanja. Poleg zgoraj omenjenih, npr. število angažiranih članov družine na kmetiji oz. kombiniranje več virov dohodka na kmetiji in zunaj nje, je nujno izobrazbo članov družine na kmetiji vpeti v širši kontekst. Tako npr. drastično povečanje kapacitet kmetij mlajše generacije v primerjavi s starejšo generacijo gospodarjev in gospodaric, ni pogojeno le z boljšo izobrazbo mlajše generacije, temveč je v veliki meri rezultat »umnega gospodarjenja« v pogojih spremenjenih družbenih razmer po osamosvojitvi Slovenije (npr. denacionalizacija), uvajanja ukrepov SKP po priključitvi EU, ipd. To dokazuje razumevanje in doživljanje pomembnih mejnikov za razvoj izbranih kmetij s strani zdajšnjih nosilcev kmetijske dejavnosti, katere ti povezujejo z možnostjo dokupovanja ali najemanja kmetijskih zemljišč v državi, gradnjo novih ali posodabljanja starih objektov, pridobitvijo raznovrstnih subvencij, uvajanjem dopolnilnih dejavnosti in s pestro izbiro stalnega izobraževanja. Vse to pa ponovno ne zadošča, če se posameznik hitro in premišljeno ne odzove na spremenjene razmere. **Četrti sklep** se torej glasi, da je »prožnost« oz. hitro odzivanje na spremenjene okoliščine, značilnost izbranih kmetij, ki danes kažejo drastično povečanje kapacitet ali pa produktivnost dela v primerjavi s stanjem pred proglasitvijo samostojne države (pred letom 1991).
- Spremenjene družbene okoliščine in posledično tudi razmere na področju kmetovanja prav tako niso samo po sebi umevno jamstvo za izbiro določene razvojne strategije na posamični kmetiji. Prav vsi sogovornice in sogovorniki gojijo svojo vizijo (trajnostnega) razvoja, skupno katerim pa so imperativi po zagotovljenem nasledniku, razbremenjevanju dela s pomočjo posodabljanja mehanizacije, delovanju na naravi in okolju prijazen način ter vpeljavi ukrepov, ki zagotavljajo trajnostno kmetovanje. Vizije so nujne, a ponovno same po sebi ne zadoščajo za izvajanje določenih smeri kmetovanja. Rezultati te študije so pokazali, da mlajša generacija izbranih primerov svoje vizije o razvoju kmetovanja vpenja v svoje predstave o bodočih usmeritvah, zavedajoča se tveganj, ki so odraz naravnih, družbenih in individualnih dejavnikov. **Peti sklep** je ta, da so tržno usmerjeni »kmetje-razvojniki« pomemben sogovornik oblikovalcev kmetijske politike, saj njihove sugestije za izboljšanje kmetovanja v državi odražajo preizkušene in premišljene prakse delovanja s številnimi akterji, ki ne prinašajo zgolj kritike temveč tudi dragocene premisleke o rešitvah.

Razprava o rezultatih raziskave v okviru fokusne skupina je posredovala naslednja priporočila:

1. Anketna raziskava je zajela vse uveljavljene kmetijske prakse v Sloveniji. V nadaljnjih preučevanjih pa bi veljalo še bolj podrobno preučiti njihovo razumevanje in izvajanje med različnimi skupinami kmetij kot npr., kaj pomeni in kako konkretno ohranjajo stroške ne minimumu ob uporabi sodobne tehnologije samooskrbne kmetije in kako tržno usmerjene kmetije.

2. Za udejanjanje razvojnih potencialov kmetij so poleg osnovnega »pozitivnega« odnosa do dela na kmetiji, ki se pri posamezniku oz. posameznici oblikuje že v mladosti s sodelovanjem pri delu na kmetiji, zelo pomembna tudi znanja, ki jih nudi formalno izobraževanje. Poleg tehnoloških znanj, ki jih nudijo obstoječi programi, je za kmete zelo pomembno tudi formalno izobraževanje zaradi možnosti oblikovanja socialnih mrež in seznanjanja z novimi idejami. Dostopnost do formalne kmetijske izobrazbe je široka, vendar pa izobraževalne institucije ne nudijo v zadostni meri tistih znanj, ki bi jih kmetje potrebovali za krepitev svoje podjetniške naravnosti in uspešno trženje proizvodov. Obstoječim formalnim izobraževalnim programom, še zlasti univerzitetnim programom, manjka tudi nadgradnja praktičnih znanj in veščin, kar bi bilo potrebno okrepiti. Za določen tip kmetij, npr. samooskrbne naj bi zadoščala tudi nekmetijska izobrazba.

3. Prej navedenim oviram udejanjanja razvojnih potencialov kmetij, povezanih z znanjem, se pridružuje tudi nezadovoljivo delovanje kmetijske svetovalne službe, ki v dovoljšnji meri ne sledi potrebam kmetov. Kmetijski svetovalci so preobremenjeni z izvajanjem ukrepov kmetijske politike, potrebna pa bi bila njihova večje prisotnosti na terenu in večja usmerjenost v ekonomske in podjetniške in ne le tehnološke vsebine. K večji prisotnosti kmetijskih svetovalcev na terenu in njihovi večji učinkovitosti bi lahko prispevalo bolj usmerjeno, specializirano in fokusirano terensko delo. S slednjim je mišljena večja pozornost razvojno usmerjenim kmetijam, metem ko naj bi samooskrbnim kmetijam zadoščala že administrativna pomoč. To predpostavko bi bilo treba predhodno preveriti. Pri svojem delu bi se morali kmetijski svetovalci tudi bolj posvetiti »alternativnim« usmeritvam kmetovanja, sprejetih v strateških dokumentih, kot je ekološko kmetijstvo, kar se v praksi KSS še ni začelo uresničevati. Vse te spremembe pa terjajo razmislek o ustrezni institucionalni umeščenosti KSS in njenem bodočem sistemu financiranja.

4. Obstoj kmetij, še zlasti uspešno delujočih, je nedvomno odvisno od zagotovljenega nasledstva. Odločitev mlade generacije nadaljevati delo prejšnje generacije na kmetiji pa je v veliki meri odvisna od ekonomskih potencialov kmetije kakor tudi od dobrih odnosov v družini in usposobljenosti oz. izobrazbe za kmečki poklic. O tem, kdo je danes najbolj primeren za naslednika razvojno usmerjene kmetije, ali moški ali ženski potomci, ni trdnih pravil. Vendar »tradicionalna« razmišljanja o prvenstvu moškega potomca lahko omejujejo možnosti nadaljevanja in razvoja potencialno uspešnih kmetij. Problematiki nasledstva se je kmetijska politika že posvečala z ukrepi Pomoč mladim prevzemnikom in Zgodnje upokojevanje kmetov. Zaradi nejasnih, nasprotujočih ocen uspešnosti teh dveh ukrepov se razmišlja o zamenjavi lastniškega prevzema z upravnim prevzemom pri podpori mladim kmetom. Predpogoj slednjega je konsenz v družini, kar pa kot kažejo izkušnje in predhodne študije, ni enostavna zadeva, zato bi veljalo tako idejo pred njeno vpeljavo natančneje preučiti. Spodbujati pa bi veljalo različne oblike partnerstev pri upravljanju in lastništvu kmetij, s čemer bi se lahko spodbudile spremembe v razmišljanjih v vaškem okolju, nenaklonjenem »ne tradicionalnim« oblikam poslovnega sodelovanja.

5. Pomanjkanje zemljišč je lahko pomembna ovira udejanjanja razvojnih potencialov kmetij. Vendar lahko tudi kmetije z manjšimi površinami ob primerni proizvodnji in tržni usmeritvi, če se za to odločijo, preusmerijo ter ob primerni pomoči KSS in drugih institucij uspešno delujejo. Vendar te možnosti ne zmanjšujejo kritične podobe neurejenosti upravljanja s kmetijskimi površini v državi. Te izvirajo iz neuspešnih komasacij v preteklosti in kronično neurejenega prometa s kmetijskimi zemljišči. Za premike na slednjem področju bi bile potrebne spremembe v Zakonu o kmetijskih zemljiščih in na področju davčne politike. Kmetijska politika bi se morala tudi bolj posvetiti problemu zaraščanja kmetijskih zemljišč. V Sloveniji nimamo niti ustreznih analiz tega pojava niti politike, ki bi vplivala na to področje.

6. Eden od osrednjih namenov Programa razvoja podeželja je spodbujanje razvoja čim širšega kroga kmetijskih gospodarstev. Kot je pokazala anketa, se v ta program v veliko večji meri vključujejo razvojno dinamične in tržne kmetije, medtem ko so statične, samooskrbne in ljubiteljske kmetije v ta program pomembno manj vključene. Razprava v okviru fokusne skupine je pokazala, da so ovire vključenosti v ta program pri slednjih skupinah kmetij nesorazmerno večji vložki (stroški priprave prijave) kot pa dobitki, koristi, prav tako pa tudi slaba informiranost o možnostih, ki jih ta program ponuja. Oblikovalci kmetijske politike bi v tej smeri morali storiti več. Problem je tudi starostna struktura nosilcev kmetijskih gospodarstev in še vedo uveljavljena praksa koncentracije odločanja o tovrstnih zadevah v kmečkih gospodinjstvih pri starejši generaciji, kar je tudi nadaljnji izziv za razmislek oblikovalcem kmetijske politike v Sloveniji. Nenazadnje je problem tudi v tem primeru Zakon o kmetijstvu, ki zaradi odsotnosti definicije kmetije ne postavlja jasne ločnice med dejanskimi in fiktivnimi upravičenci sredstev kmetijske politike.

7. Problem slovenskih kmetov kakor tudi drugih poklicnih skupin v Sloveniji je, kot večkrat poudarjeno (npr. Program razvoja podeželja 2007-2013), njihova nizka podjetniška naravnost. Kmetije sami, kot je pokazala anketa, ovire za to vidijo zlasti v pomanjkanju zagonskih sredstev in administrativnih ovirah. Med tem pa je razprava v fokusni skupini poudarila zlasti pomanjkanje dobrih zgledov (npr. kmetije z dopolnilnimi dejavnostmi), ki bi kmete opogumili k večjim tveganjem, in obenem problematizirala neutemeljeno mišljenje kmetov, da je investicijska sredstva težko pridobiti zaradi visokih davkov in administrativnih ovir. Zato je treba v prihodnje bolj podrobno preučiti

(de)motivacije kmetov za podjetniško delovanje, še posebej v povezavi s prejemanjem kmetijskih subvencij.

Rezultati testiranja razvitega modela kažejo, da model omogoča določeno ocenjevanje razvojnega potenciala kmetij. Izpeljana analiza občutljivosti je kot kmetije z najvišjo ravnijo primernosti opredelila tiste, ki so bile tudi s statistično analizo razvrščanja v skupine opredeljene kot kmetije, ki posedujejo ugodno kombinacijo pomembnih razvojnih dejavnikov. Obratno, pa so bile kmetije, ki si izkazovale slabe kombinacije razvojnih dejavnikov opredeljene kot razvojno manj zanimive.

Na podlagi tega ocenjujemo, da je izbran pristop primeren za razvoj podpornih orodij za oceno razpoložljivosti razvojnih potencialov za posamezne kmetije, pri čemer pa je potrebno za operativno uporabo predlaganega modela zagotoviti tudi ustrezne podatkovne vire, oz. te pridobiti v procesu kandidiranja za določene vrste razvojnih spodbud.

6 VIRI

- Pažek, K., Rozman, Č. 2010 Tourist farm service quality assessment. *Revija za geografijo - Journal for Geography*, 5-2, 2010, 149-158
- Bohanec, M. 2007. *Odločanje in modeli. DMFA - založništvo*
- V. Planck, J. Ziche 1979. Land – und Agrarsoziologie, *Verlag Eugen Ulmer*, p. 297
- Rajkovič, V., Bohinc, R., Černetič, M., 1999. Večkriterijsko modeliranje in kakovost kompleksnih sistemov zdravstva in šolstva. V: Civilna družba v Sloveniji in Evropi – stanje in perspektive: zbornik razprav, SAZU, 23. marec 1999, Ljubljana, Društvo občinski forum, str. 300–307.
- Bohanec, M., 1999. Metoda DEX. 4 str. URL: http://kt.ijs.si/MarkoBohanec/MSPO/MSPO_7_DEX.pdf (2. 2. 2012).
- Kozjek, T., Božnar, T., Rajkovič, V., Ferjan, M., 2007. Odločitveni model za izbiro medija pri izvajanju odnosov z javnostmi V: Organizacija, 40, 1 (jan. 2007), str. 65-74.
- POTOČNIK Slavič, I. et. al. 2012, Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju : [zaključno poročilo]. - Ljubljana : Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2012. - 127 f.
- ADEDOKUN, O. A. (2008) Investigating community factors as predictors of rural 11th-grade agriculture science students' choice of career in agriculture. *Journal of Agricultural Education* 4(49): 1-10.
- ASZTALOS MORELL, I. (ur.) in B. BRANDTH (ur.) (2007): Family and Gender in the Transformation of the Countryside. *Journal of Comparative Family Studies*, posebna številka, 38 (3).
- BAJEMA, D.H., MILLER, W.W., WILIAMS, D.L. (2002) Aspiration of rural youth. *Journal of Agricultural Education* 3(43): 61-71.
- BALL, A. in WILEY, A. (2005) The aspiration of farm parents and pre-adolescent children for generational succession of the family farm. *Journal of Agricultural Education* 2(26): 36-46.
- BARBIČ, A. (1993): '(Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji'. *Sodobno kmetijstvo*, 26(5): 209-217.
- BARBIČ, A. (2000): 'Kmetica in kmečka družina v tranziciji: teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve'. *Družboslovne razprave*, tematska številka, Tranzicija in (ne)enakost med spoloma (ur. Maca Jogan), 16 (34/35): 97–125.
- BARBIČ, A. (2005): Izzivi in priložnosti podeželja. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- BARRÉRE-MAURISSON, M.A. (1992) *La division familiale du travail. La vie un double*. Paris. PUF.
- BERGEVOET, R., KUIPERS, A., KLOPČIČ, M. (2010) Examination of Slovenian farmers' strategies and perceived opportunities and threats as part of rural development. V: KUIPERS, Abele (ur.), VERBIČ, Marko (ur.), KOS-SKUBIC, Mira (ur.), KLOPČIČ, Marija (ur.). Producers and consumers' choices regarding cattle farming systems and products : surveys in Slovenia. Ljubljana: Ministry of Agriculture, Forestry and Food, str. 31-42.
- BOCK, B. B. (2006): 'Introduction: Rural Gender Studies in North and South'. V: Bock, B. B. (ur.), S. Shortall (ur.), *Rural Gender Relations: Issues and Case Studies*. Wallingford, UK: CABI Publishing, 1-14.

- BONNET, E., COLLET, N., MAURINES, B. (2006) Les ajustements de la carrière familiale à la mobilité géographique professionnelle, *Cahiers du Genre*, 41: 75-98.
- BRANDTH, B. (2002): 'Gender Identity in European Family Farming: A Literature Review'. *Sociologia Ruralis*, 42 (3): 181-200.
- CURRENT, D. A. (2000): Promoting sustainable farm forestry in Central America: Understanding the constraints and opportunities faced by farm families, Ph.D. Minnesota: University of Minnesota.
- ČERNIČ ISTENIČ, M. (2006): 'Farm women in Slovenia'. *Rural Gender Relations: Issues and Case Studies* (ur. B. B. Bock in S. Shortall). Wallingford; Cambridge, MA: CABI Publishing, 63–96.
- DESTOVNIK, I. (2002): Moč šibkih. *Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Drava.
- FERRY, N. M. (2006) Factors Influencing Career Choices of Adolescents and Young Adults in Rural Pennsylvania. *Journal of Extension*, 44(3): 1-6.
- GILLESPIE, J. in MISHRA, A. (2011) Off-farm employment and reasons for entering farming as determinants of production enterprise selection in US agriculture. *The Australian Journal of Agriculture and Resource Economics*, 55: 411-428.
- GASSON, R., CROW, G., ERRINGTON A., HUTSON, J., MARSDEN, T. in WINTER, D.M. (1988): The Farm as a Family Business. *Journal of Agricultural Economics*, 39: 1-41.
- GASSON, R. in A. ERRINGTON (1993): *The Farm Family Business*. Wallingford, UK: CAB INTERNATIONAL.
- GRASSENI, C. (2007): 'Conservation, development and self-commodification: doing ethnography in the Italian Alps'. *Journal of Modern Italian Studies*, 12 (4): 440–449.
- HENNON, C. B. in B. HILDENBRAND (2005): 'Modernising to Remain Traditional: Farm Families Maintaining a Valued Lifestyle'. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 505–520.
- HOBART, M. (ur.) (1993): *An Anthropological Critique of Development. The Growth of Ignorance*, London: Routledge.
- HRIBERNIK, F. (1992): 'Družina je kmetom temeljna in najpomembnejša socialna skupina'. *Sodobno kmetijstvo*, 25 (10): 417-421.
- HRIBERNIK, F. (1995): 'Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji'. *Socialno delo*, 34 (3): 203–216.
- KAZAKOPOULOS, L., GIDARAKOU, I. (2003) Young farm women heads in Greek agriculture: entering farming through policy initiative. *Journal of Rural Studies*, 19: 397-410.
- KERBLER, B. (2007): Povezanost nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji z njihovo socialnogeografsko strukturo: doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- KNEŽEVIĆ HOČEVAR D., M. ČERNIČ ISTENIČ (2010): Dom in delo na kmetijah: raziskava odnosov med generacijami in spoloma. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- KLOPČIČ, M., KUIPERS, A., KOOPS, W., OSTERC, J. (2010) Information exchange and future plans of Slovenian cattle farmers under EU policies. V: JUVANČIČ, Luka (ur.). 118th EAAE Seminar, Ljubljana, 25-27 August 2010. *Rural development : governance, policy design and delivery*. Ljubljana: Biotechnical Faculty, Zootechnical Department, str. 587-598.

- KOTTAK, C. P. (1999): 'The New Ecological Anthropology'. *American Anthropologist*, 101 (1): 23-35.
- KRAUSE, E.L. (2005): 'Encounters with the 'peasant': Memory work, masculinity and low fertility in Italy.' *American Ethnologist*, 32 (4): 593-617.
- LONG, S. E. (2003): The complexity of labour exchange among Amish farm households in Holmes County, Ohio, Ph.D. Ohio: The Ohio State University.
- MACHUM, S. (2005): 'The Persistence of Family Farming in the Wake of Agribusiness: A New Brunswick, Canada Case Study'. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 377-390.
- MADLRIEUX, S., NETTIER, B., DOBREMÉZ, L. (2010) Farm, family and work: new form, new adjustments? Liveability in the dynamics of livestock farming systems. Prispèvek, objavljen na European International Farming Systems Association Symposium (IFSA), Dunaj 4-7. Julij 2009.
- MAKAROVIČ, M. (ur.) (1993). Tako smo živeli 1. Življenjepisi koroških Slovencev. Celovec, Tinje: Krščanska kulturna zveza, Slovensko narodopisno društvo Urban Jarnik.
- MAKAROVIČ, M. (1994): Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NETTING, R. McC (1993): *Smallholders, Householders: Farm Families and the Ecology of Intensive, Sustainable Agriculture*. Stanford, California: Stanford University Press.
- NORMAN, D.W. (2002) The farming systems approach: A historical perspective.
- Intivited paper at the 17th Symposium of the Interntional Farming Systems. 17-20 November in Buena Vista, Florida. Str. 1-12.
- RAMŠAK, M. (2003): Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti.
- RAVNIK, M. (1996): *Bratje-sestre-strniči-zermani. Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; Koper: Lipa.
- ROSSIER, R. (2005): 'Role Models and Farm Development Options: A Comparison of Seven Swiss Farm Families'. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 399-417.
- SCOONES, I. (1999): 'New Ecology and the Social Sciences: What Prospects for a Fruitful Engagement?' *Annual Review of Anthropology*, 28, 479-507.
- SLABE, A., KUCHAR, A., JUVANČIČ, L., TRATAR SUPAN, A. L., LAMPIČ, B., POHAR, J., GOREČAN, M., KODELJA, U. (2010) Analiza stanja in potencialov za rast ponudbe ekoloških proizvodov v luči doseganja ciljev Akcijskega načrta za razvoj ekološkega kmetijstva v Sloveniji do 2015 : zaključno poročilo. Domžale: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko; Ljubljana: Inštitut za trajnostni razvoj, 78 str.
- SWANSON, M. A. (2001): No substitute for tobacco: The search for farm diversification in Appalachian Kentucky, Ph.D. Florida: University of Florida.
- UDOVIČ, A., M. KOVAČIČ, F. KRAMARIČ (2006): 'Socio-ekonomski tipi kmetij po podatkih popisa kmetijskih gospodarstev v letu 2000'. 3. konferenca DAES, Moravske Toplice, 10.-11. november 2005. Slovenija v EU – izzivi za kmetijstvo, živilstvo in podeželje. 1. izd. (ur. Stane Kavčič). Ljubljana: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije – DAES, 71-79.
- VAN DER PLOEG J. D. (2006): 'Agricultural production in crisis'. V: Cloke, P. J. Marsden, T., Mooney P. H.: *Handbook of Rural Studies*, Sage. London, 259-277.

VESALA, K. M. in J. PEURA (2005): 'Presentation of Personal Control in the Rhetoric of Farm Families Engaged in Business Diversification in Finland'. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 443-473.

POTOČNIK SLAVIČ, Irma, LAMPIČ, Barbara, CIGALE, Dejan, UDOVČ, Andrej, PERPAR, Anton, ČERNIČ ISTENIČ, Majda. *Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju : [zaključno poročilo]*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2012. 127 f., ilustr. [COBISS.SI-ID [51058018](#)]

SLABE, Anamarija, LAMPIČ, Barbara, JUVANČIČ, Luka. Potenciali ekološke pridelave za trajnostno lokalno oskrbo s hrano v Sloveniji. *Dela*. [Tiskana izd.], 2011, [Št.] 36, str. 93-109. [COBISS.SI-ID [47798882](#)]

LAMPIČ, Barbara, MRAK, Irena, POTOČNIK SLAVIČ, Irma, BEDNÁŘ, Pavel, ŽUFAN, Petr. Characteristics of organic food consumers in urban regions of Ljubljana and Ostrava. *Dela*. [Tiskana izd.], 2010, 34, str. 23-38. http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/geo/publikacije/dela/files/dela_34/02_Lampic.pdf. [COBISS.SI-ID [45261154](#)]

LAMPIČ, Barbara. Okoljska in razvojna vloga kmetijstva v Mestni občini Ljubljana. *Dela*. [Tiskana izd.], 2007, 28, str. 359-379, ilustr. http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/geo/Publikacije/Dela/files/Dela_28/24_lampic.pdf. [COBISS.SI-ID [36128354](#)]

LAMPIČ, Barbara, POTOČNIK SLAVIČ, Irma. Demographic vitality and human resources as important factors for rural areas development. *Glas. Srp. geogr. druž.*, 2007, sv. 87, br. 2, str. [103]-114. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-3593/2007/0350-35930702103L.pdf>. [COBISS.SI-ID [35625058](#)]

LAMPIČ, Barbara. Sedanjost in prihodnost kmetijstva. V: LAMPIČ, Barbara (ur.), REBERNIK, Dejan (ur.), OGRIN, Darko (ur.). *Spodnje Podravje pred izzivi trajnostnega razvoja*, (GeograFF, 9). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011, str. 101-135, ilustr. [COBISS.SI-ID [45616994](#)]

LAMPIČ, Barbara. Kmetijstvo v Mestni občini Ljubljana : relikv ali razvojni potencial, (GeograFF, 2). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 2008. 125 str., ilustr., preglednice. ISBN 978-961-237-275-0. [COBISS.SI-ID [243786752](#)]

KLEMENČIČ, Marijan M., LAMPIČ, Barbara, POTOČNIK SLAVIČ, Irma. Življenjska (ne)moč obrobnih podeželskih območij v Sloveniji, (GeograFF, 3). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 2008. 149 str., ilustr. ISBN 978-961-237-276-7. [COBISS.SI-ID [243789824](#)]

SLABE, Anamarija, KUCHAR, Aleš, JUVANČIČ, Luka, TRATAR SUPAN, Ariana Lucija, LAMPIČ, Barbara, POHAR, Jurij, GOREČAN, Maja, KODELJA, Urška. Analiza stanja in potencialov za rast ponudbe ekoloških proizvodov v luči doseganja ciljev Akcijskega načrta za razvoj ekološkega kmetijstva v Sloveniji do 2015 : zaključno poročilo. Domžale: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko; Ljubljana: Inštitut za trajnostni razvoj, 2010. 78 f., graf. prikazi. [COBISS.SI-ID [44169058](#)]

REBERNIK, Dejan, LAMPIČ, Barbara, MRAK, Irena, POTOČNIK SLAVIČ, Irma, PAK, Mirko, REPE, Blaž, ŠPES, Metka, ZUPANČIČ, Jernej, GAČNIK, Aleš. Značilnosti regionalnega razvoja in razvojni potenciali Spodnjega Podravja : aplikativni raziskovalni projekt : zaključno poročilo. Ljubljana: Filozofska fakulteta; Ptuj: Znanstveno-raziskovalno središče Bistra, 2010. 254 str., [38] f. pril., ilustr. [COBISS.SI-ID [42099042](#)]

LAMPIČ, Barbara, CIGALE, Dejan, PLUT, Dušan, POTOČNIK SLAVIČ, Irma, REPE, Blaž. Analiza in funkcijsko vrednotenje kmetijstva z vidika vplivov na naravne vire na območju celotne Mestne občine Ljubljana : raziskovalni projekt št. 3/05 (za obdobje 2005-2007) : končno poročilo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2007. 136 f., ilustr. [COBISS.SI-ID [35195234](#)]